

Zempléni Múzsá

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT XV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM 2015. NYÁR

Vérehulló Mária, 1776.

Miseruha háta, 19. század

25 éves a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány

Támogassa a Kollégiumot Alapítványunk közreműködésével!

Az Alapítvány 25 éve folyamatosan nyújt támogatást:

- ösztöndíjak révén tehetséges vagy szociálisan rászoruló diákok számára,
- tanárok tanulmányaihoz, tanulmányi utakhoz és továbbképzésekhez,
- a Kollégium fejlesztéséhez, tárgyi eszközbeszerzésekhez,
- emlékmű- és szoborállításhoz.

Az Alapítvány rendszeresen szervez:

- továbbtanulást segítő mentorprogramot a gimnáziumban,
- ösztöndíj napot és vezetőképzőt Sárospatakon,
- nyári jutalomtábort a tehetséges diákok részére.

Az Öregdiák-mozgalom vezetőjeként az Alapítvány:

- újra összehozza az egykori diákokat, ezért rendszeres tanévkezdő, tavaszköszöntő és évzáró találkozókát szervez Budapesten,
- az Alapítvány tulajdonában álló Öregdiák Vendégházban (Bertalan-ház, 3950 Sárospatak, Kazinczy u. 40.) találkozási és szálláslehetőséget biztosít,
- minden évben megrendezi a hagyományos Öregdiák Bált.

Tegyen velünk együtt az öregdiákok és a Kollégium kapcsolatának erősítéséért!

Kérjük, támogassa Ön is jövedelemadója 1%-ával és adományokkal a Sárospataki Református Kollégium Alapítványt, amelynek valamennyi kuratóriumi tagja pataki öregdiák. Közhasznúsági jelentéseink nyilvánosak, az interneten megtekinthetők. Kérjük, keressen Ön is bennünket, hogy segíthessünk!

Sárospataki Református Kollégium Alapítvány, kuratóriumi

elnök: Bogdán Dániel

Székhely: 3950 Sárospatak, Rákóczi út 1.,

Levelezési cím: 1154 Budapest, Tompa u. 70/A.

Telefon: 06-70-420-1612, E-mail: info@patakidiak.hu,

Honlap: www.patakidiak.hu

Adószám: 19070520-1-05

Számlaszámunk: K&H Bank 10409015-50485253-57531007

Máriás József

„Az igazak emlékezete áldott”

Arcképvázlat a teológus, a tudós és az író Makkai Sándorról

Nagy Béla sárospataki református teológiai professzor 1916-ban, a Losoncon tartott teológiai értekezleten ismerte meg az erdélyi – közelebről: mezőszéki – lelkipásztort: Makkai Sándort. Kezdeményezésére a Tiszáninneni Református Egyházkerület 1917. június 14-én Miskolcon tartott közgyűlése egyhangúlag megválasztotta és meghívta őt a sárospataki főiskola megüresedett gyakorlati teológiai tanszékére nyilvános rendes tanárnak és főiskolai lelkésznek. A háború vérvizatarának éveiben a főiskola megújulását magasabb célok érdekében szerették volna elérni: „azt akarták, hogy a pataki főiskolát tegyük lelki és szellemi központjává a református magyar megújulásnak, legalábbis a felvidéki országrészben”. A pataki szellem kimunkálását, megújítását célzó feladat termékenyítő hatással volt a huszonhét éves professzorra, az ott töltött esztendő tovább érlelte benne nevelő eszméit, lendületet adott az egyház belső életét megreformálni kívánó gondolatok kimunkálására. Pataki munkássága mindössze egy évig tartott. 1918 nyarán elfogadta a kolozsvári református teológia meghívását, s visszatért az őt felnevelő anya-egyházkerületbe. Távoztakor a Sárospataki Református Főiskola Értesítője jegyzi fel róla: „nagy tudásával, hatalmas munkaerejével, állandó munkakészségével, lebilincselő előadás-módjával vívta ki a tanári kar és az ifjúság nagyrabecsülését”.

Ily elismerő szavak olvastakor természetesen felvetődik az olvasóban, hogy ki is volt Makkai Sándor, aki évekkel, évtizedekkel később is szeretettel emlékezett vissza az ott töltött esztendőre, termékeny szellemi munkára serkentő nyugalomra, csendre? A választ a leghitelesebb forrásból, a *Szolgalatom* című, 1944-ben írt teológiai önéletrajzából ismerhetjük meg, amely vezérfonalként szolgál számunkra az életút bemutatására, nyomon követésére.

Édesapja a több évszázados múltra visszatekintő, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem kezdeményezésére létrejött híres nagyenyedi református kollégium tanára volt. Makkai Sándor 125 évvel ezelőtt, 1890. május 13-án született. Gimnáziumi tanulmányait Kolozsváron kezdte, Nagyenyeden folytatta, Sepsiszentgyörgyön érettségizett. 1908–1912 között a kolozsvári református teológián készült élethivatására, ahol – többek közt – Ravasz László tett rá életre szóló szellemi hatást. A teológia elvégzésével egy időben szerzett 1912-ben bölcsészdoktori címet.

1912–1915 között hitoktató lelkész Kolozsváron, 1915–1917 között meghívott lelkész Vajdakamaráson. Az ebben az időszakban írt tanulmányai révén, továbbá a Ravasz László által szerkesztett *Protestáns Szemle* és *Az Út* című folyóiratok meghívott munkatársaként, az azokban közölt írásaiért nyert elismerést és hírnevet magának.

Sárospatakról hazatérve, a kolozsvári teológián folytatja az elmélyült tudományos munkát. A katedrán töltött nyolc év alatt sorra jelennek meg tanulmányai, könyvei. Tanári

1 Tudomány és társadalom

krédója: „a teológia az élő és megelevenítő Ige tudománya”; Ige-hirdetése, tudományos munkássága alapelvének tekinti, hogy „ne én próbáljak értelmet adni neki, hanem ő adjon értelmet és célt az én életemnek”. 1922–1926 között a tanítás mellett az Erdélyi Református Egyházkerület püspökhelyettes főjegyzőjeként szolgálja egyházát. 1926-ban őt választják meg az egyházkerület püspökévé. A Trianonban kisebbségi sorsba vetett magyarság kálváriás éveiben kell helytállnia; a „kisebbségi szegyenkalodában” küzdve, vergődve kereste „a szabaddá tevő igazságot”. Tíz év múlva lemond hivataláról és elfogadja a debreceni teológia meghívását, ahol újabb másfél évtizednyi idő ad teret és lehetőséget a kutató munkának, a tanításnak, a szépirodalmi alkotásnak. 1951. július 19-én hunyt el Budapesten.

A katedrán és a püspöki székhelyben

Makkai Sándor személyében nem csupán a tanulmányok, kötetek hosszú sorát közlő tudós teológus professzor emlékét tiszteljük és ápoljuk kegyelettel, hanem az erdélyi egyházkerület jeles őrállóját és kiváló irodalmi művek alkotóját is. Alig lépett a kolozsvári teológia katedrájára, 1918 decemberében Erdélybe bevonul a román hadsereg. A berendezkedő új hatalom intézkedések sorozatával számolja fel a magyarság intézményeit, teszi mind elviselhetetlenebbé az életet. „A magyarság visszahúzódott a család, az iskola és a templom szentélyébe.” A magyar tudományegyetem megszüntetésével, a magyar kulturális egyesületek és intézmények munkájának ellehetetlenítését követően „teológiai fakultásunk Kolozsvár és Erdély szellemi életének egyik legkiemelkedőbb tényezőjévé vált”.

Az új történelmi helyzetben ráruházott szerepben világosan megfogalmazta cselekvési programját: „A romantikus, irreális, tétlen és sérelmező magyar magatartással szemben a tényekhez való alkalmazkodást kellett hirdetnem, de nem a megalkuvást, hanem az örök magyar értékekkel való elszakíthatatlan egységben az adottságok és lehetőségek szorgalmas, leleményes és szeretettől áthatott felhasználását a magyar testvérek közöttiség javára. Nyíltan rámutattam valamennyi könyvemben, hogy a magyar embereszmény csakis evangéliumi lehet s a magyar jövőnek egyedül Krisztus az Ura, aki a mi számunkra is az út, az igazság és az élet.” A szabaddá tevő igazság szolgálatába állt. *A Hogyan tanítsuk a vallást?* című cikksorozatában részletesen kifejti a vallástanítás lényegét, célját: „a vallástanítás nem ismeretközlés, s célja nem lecketudás, hanem a gyermek vallásos építése”. Ez a gondolat plántálódik át a magasabb szintű, a gyakorlati teológia témakörében írott tanulmányaiba, könyveibe, amelyekbe beépül – és külön kötetben is összegződik a vajdakamarási lelkészi évek tapasztalata is. A kisebbségi létbe való sodródás még hangsúlyosabbá tette azt az elvárást, hogy „a lekipásztorkodásnak alkalmazkodnia kell a magyar nép lelkéhez és életviszonyaihoz”. Tanárként s később püspökként is az egyház életének alappillérei közé sorolta az igehirdetés, a tanítás, a lelki-gondozás, a nemes szellemű népkultúra művelése és terjesztése, a református életközösség és szeretetmunkásság erősítése terén végzendő lekipásztori szolgálatot. Mindvégig különös gondot fordított az ifjúság nevelésére. „Református keresztyén öntudatom és álláspontom szerint olyan ifjúságot kell nevelni, amely az élet egész vonalán öntudatosan vállalja nemzeti és egyéni küldetésének súlyos, szent misszióját. Nemcsak lelkesedő, a jóért rajongó, idealizmusában fennkölt ifjúságot akarok, hanem öntudatosan nemes ifjúságot. (...) Valósággyal reszketek az elgondolásától annak az önámító pedagógiának, mely a magyar

ifjúságot nemzeti érzésében és erkölcsi lelkületében reális történelemszemlélet és öntudatos bünszemlélet nélkül eresztené neki a jövődönék.”

A Kolozsváron megkezdett munkát 1936 júliusától a debreceni Hittudományi Kar professzoraként folytatja. E hely – a Sárospatakon töltött tanévhez hasonlóan – a „nyugalom szigete” lett számára, ahol teljes erővel a „szellemi munkára” koncentrálnak. Tanulmányokban, könyvekben oly elődökre hivatkozott, mint az önnevelő Bethlen Gábor, az ébresztő Zrínyi Miklós, a sorshordozó Széchenyi István, a kultúrpolitikus Eötvös József, a kisebbségi előképet adó Mikó Imre.

Nehéz, az erdélyi magyarságra s azon belül a református egyházra nézve is küzdelmes körülmények közt végezhetette egyházkormányzati tevékenységét. Beköszönő beszédében a „lelki nemzet nevelése”-nek igényét és feladatát jelölte meg: „eljött az ideje annak, hogy összes sorsdöntő kérdéseink megoldásában egy döntő és irányító törvényt kövessünk: mindenütt, mindenben komolyan venni, életre-halálra komolyan venni Krisztus evangéliumát. Jövődönk kulcsává lett az, hogy becsületbeli dolognak tudjuk-e tartani és bizonyítani református keresztyén voltunkat”. Elképzeléseit, terveit, nézeteit az *Erdélyi református problémák* című előadásában összegezte, fektette le cselekvési programját: az istentiszteletek reformját, a vallástanítás megújítását, az egyházi fegyelmezés szabályozását, a lelkészképzés és nevelés reformját, a belmisszió megerősítését, a külmisszió megindítását...

Tíz év áldásos püspöki szolgálat után, 1936. május 15-én – az erdélyi egyházi és magyar közéleti fórumok, személyiségek általános megdöbbenésére – lemondott püspöki hivataláról. Teológiai önéletrajzában ennek személyes, őszinte magyarozatát adja: „Nem a munkába fáradtam és betegedtem bele, hanem olyan meddő küzdelmekbe, amelyeket mind imperialistábbá és reakciósabbá váló kormányzattal legelemibb jogainkért és ősi intézményeinkért folytatva, mindinkább éreznem kellett, hogy tevékenységem már nem előmozdítja, hanem akadályozza egyházam, népem érdekeit. (...) Lassanként halmozódott fel lelkemben a kisebbségi kategóriának tarthatatlanságát, lehetetlenségét, a nemzeti és emberi méltósággal összeegyeztethetetlen voltát éreztető tapasztalások betegítő mérge is. Voltak aztán súlyos csalódásaim, amelyek munkám belső arcvonala értek.” Őszinte emberi kitárulkozás, amelyet el kell fogadni, megértéssel, empátiával, együttérzéssel kell értelmezni! Ő Debrecenben is egyházát szolgálta, nemzetének jövőjét munkálta.

Döntése, mint jeleztük, távozása hatalmas vihart kavart. A sok elmarasztaló, disszonáns hangot mellőzve, idézzük gróf Bánffy Miklós, az egyházkerület főgondnokának elismerő szavait: „A lelkek ébredésének hősi korszaka volt ez a tíz év.” Az ő műve volt amaz újszellem, „mely közösségünket betölti, és a tevékeny szeretet élő egyházává teszi”.

A magyar fa sorsa

A tudós professzor, az egyházáért önfeláldozóan szolgáló püspök nem zárkózott be az előadóterem és az egyházkerületi hivatal elefántcsonttornyába, részt vállalt az erdélyi magyarság sorskérdéseit fölvető, az identitását és hagyományait őrző közszolgálatban is. Hallatta hangját s arra odafigyelt kora társadalma. Tekintélye, megnyilatkozásai a véleményformálás hatásos csatornáiként alakították a kisebbségbe jutott magyar nemzeti közösség gondolkodását, cselekvését.

A húszas évek elején robbant ki az Ady-pör, amely az akkor nemrég elhunyt alkotó költészetét tette vita tárgyává. Makkai Sándor a református diákszövetség tagjai kérésére

1 Tudomány és társadalom

vállalkozott arra, hogy elmélyüljön Ady Endre költészetének tanulmányozásába, segítse az ifjúság tájékozódását. A nép-nemzeti irodalmi kánonban szocializálódott korabeli társadalom vehemens elutasítással fogadta „az új idők új dalait” éneklő poéta költészetét. A vádak súlyosak voltak: gögös nemzetköziség és hazafiatlanság, satnya érzékiség és erkölcstelenség, nagyképű homályosság és érthetlenség, beteg tagadása minden pozitív erkölcsi értéknek, a romlás és halál dicsőítése, a bűnbánat komolytalansága, a vallásosság affektálása, nem tiszteli a törvényt, megrontja az ifjúságot...

Makkai Sándor – „súlyos lelkiismereti feladat”-ként fogadja a diákság felkérését – a tudós komolyságával, elemző és értékelő precizitásával, empátiával közelítő lélekkel mélyül el az Ady-életmű tanulmányozásába, hozzásegítve kortársait s a mai olvasót is e korszaknyitó életmű megértéséhez, befogadásához és értékeléséhez. Tanulmánya első soraiban leszögezi, hogy a helyes állásfoglalás nem a tiltás, nem az elhallgatás, hanem „csakis a legalaposabb, legkomolyabb, legemberibb és legmegértőbb ismeret alapján álló, igazán nevelői ismertetés, az igazság és a szeretet lelke által vezetett és irányított olvastatás által”. Ady költészetét kórképnek és kórképnek tekinti, amely hozzásegíthet az eszmei, társadalmi áramlatok megismeréséhez, föltárja előttünk a korabeli politikai és szociális bűnöket, amelyek a háborúhoz, az országdaraboláshoz vezettek.

Fölhívja a figyelmet Ady költészetének csodálatos nyelvi értékeire. Verseiben „benne érezzük minden mézét és illatát a régmúlt virágoknak, anélkül, hogy elszáradt csokrot szagolnánk. A múltnak nem a szénája, hanem a lelke illatozik benne, és ez a lélek ma is és a jövőben is az egyedül teremtő tényezője a magyar nyelvnek”. Ezzel egyenrangú pozitívum közt említi, hogy szakítani tudott a magyar költészet addigi terméketlenségével, sivárságával, azzal szemben „őszinte, élőlevení képe és megtestesítője (lett) egy tényleg létező, de szomorú és szükségszerű magyar öntudatnak”. Makkai Sándor határozottan cáfolta az Adynak felrótt hazafiatlanságot. Bár nem írt dicsőítő himnuszokat a hazáról, „mégsem jelenti azt, hogy a szeretet hiányzott volna belőle e föld iránt, csakhogy ez a szeretet tragikus, komor, kritikus volt, hasonló és rokon a Széchenyiéhez. (...) ...a saját megérzése és meggyőződése alapján joga volt a saját korára és nemzedékére vonatkozóan úgy látni, ahogy látott s belső jeleit feltárni egy katasztrófának, mely az ő hite szerint ezek miatt fog bekövetkezni.” Ezért semmiképp sem elutasítás, megvetés kell hogy övezzé őt. Ellenkezőleg: „a magyar ifjúságnak (...) le kell vonnia az Ady szomorú sorshirdetésének élő tanulságait: a magyarságnak mássá, újjá kell lennie”.

Külön fejezetet szentel Ady Endre szerelmi költészetének értelmezésére. Ő nem a szerelem eszményítésére törekedett. Sajatossága, minden addigi költői gyakorlattól eltérő jegye, hogy alanyainak „nincs saját arcuk, hanem mindenik a költő arcával néz ránk, csak tükrök és transzparencsei Ady Endrének”. S ezt nem is rejtette véka alá: „magam szeretem, ha szeretlek”. Párizs is nem közvetlen, hanem közvetetten, áttételesen hatott rá: „Ady Párizsban lett magyar költővé, ébredt rá fajával való sorsszerű azonosságára, zsenijének fajával terhes nagyságára (...) mindent fölébresztett benne, ami mélységében ott szunnyadt”.

A zseni sorsa, hogy kora nem ismeri fel költészetének valós értékeit, félreértelmezi énköltészetének üzeneteit, a szimbólumokba kódolt életlátást és -szemléletet. Kora értetlenül fogadta, mefisztói lelkületnek ítélte azt a belső küzdelmet is, amely a verseiben vissza-visszatérő halálmotívumban öltött testet. Ez mégsem jelentett valamiféle halálkultuszt. „Ha egy költő nagyon sokat foglalkozik a halállal, az arra mutat, hogy nagyon

szereti az életet, és csaknem biztos, hogy a halálban is az életet dicsőíti”, halálverseiben „a legbensőbb és legmélyebb tartalom az élet nagy szeretete, amely a halál félelmében és árnyékában gyúl ki a legpirosabb glóriával”. Ő, aki magát a halál rokonának tekintette, „minden magyar költők között a legnagyobb, legizzóbb, legrajongóbb szerelmese volt az Életnek (...) ha nem lett volna az, aki magát és nemzetét a Halál tükrében szemlélve, halálos életszereléssel énekelje, akkor a halála után nem fakadhatott volna ki új magyar öntudat virága”.

Ugyanily értetlenség övezte Ady Endre Isten-hitét. Makkai Sándor hitelesen cáfolta, hogy Ady vallásosságában nyoma sincs semmiféle affektálásnak: „...életében az Istenhez térő bűnbánat hangja tényleg az utolsó hang, egész költészetének katarzisa és feloldása, csak hogy nem időrend szerint, hanem lelki életének folytonosan megújuló hullámszára szerint. Valahányszor ez a lélek hullámszásának legmélyebb és legmagasabb pontjáiért, mindig és mindenütt teljes, tragikus komolysággal és őszinteséggel zendült ki belőle a zsoldáros hang, a bűnbánatnak, a viaskodó hitnek, a szomjas Istenszerelemnek megrázó, hatalmas, szenvedélyes melódiája.” Makkai Sándor ebből korát meglepő következtetést vont le: Balassi Bálint óta „Ady az egyetlen magyar vallásos költő”. Érvései meggyőző megállapításokat tartalmaz: „Adyban szólalt meg igazán és egyedül az a magyar lélek, melyet saját nemzeti költészete ezen a téren soha nem táplált és nem ihletett, a bűneitől szabadulni akaró, a bűnbánatban az Istent szerető és kereső, a megújulásért síró magyar Advent lelke.” Mikor fájdalom, kétségek gyötrik, ösztönösen, őszintén fakad ki: „Szeress engem, Istenem!” Makkai Sándor értelmezése szerint Ady a halálban „az Istenhez vezető utat ismerte fel (...) a haláltól menekült a bűnbánaton át Istenhez, mint a halál legyőzőjéhez, mint a győzhetetlen élethez (...) Költészetének az a sajátos mély és fenséges záróakkordja, hogy a kikerülhetetlen Halálban Istennel találkozik, Isten az élet és így a Halál az Élet.”

A *fekete zongora* című költeményének rejtelmes szimbólumvilága fémmel jelzi a vele szemben megfogalmazott korabeli vádat: az „érthetetlenséget”. A költészetében megtestesülő új és sajátos látásmód, világnézet, életszemlélet kívánta, hogy költői nyelve is addig szokatlan, ismeretlen utakon járjon. „Szimbolizáló fantáziája – adja meg a választ Makkai Sándor – egy egészen külön költői világot teremt, egy új természeti világrendet, melynek tényezői valóságukat mind az ő lelki funkcióiban bírják (...) a tömörítő szimbolizmusnak tartalmi és formai megértéséhez kétségtelenül szükséges az olvasó lelkének intuitív megfeszítése és magát adó behelyezkedése (...) Ady költészete sohasem szolgálhatja a versekben csak futó élvezést, szórakozást kereső lelkek szellemi fényűzését, mint valami könnyed szalonköltészet. Rászánást, áldozatot, komoly elmerülést kíván, s csakis az ilyen munkát jutalmazza meg kincseivel.”

Elmélyült, Ady költészetéből merített idézetekkel és motívumokkal teletűzdelt, alátámasztott tanulmányát máig ható és érvényes tanulsággal zárja: „Ady a magyar költő és a magyar faj sorsának felpanaszolásában sokszor és sokban vad, túlzott, keserű és igaztalan volt, de viszont kétségtelen, hogy Széchenyi óta és mellett leginkább tőle lehet tanulni kritikai hazaszeretetet, mely a nemzet sorsának és bajainak belső okait látja, fájjalja, mely a régi bűnök ellen öntudatos harcra készítet és önámítás nélkül, világosan hirdeti, hogy a nemzetnek, ha élni akar, a maga életét kell élnie, hogy egyetemes értékű emberi életet kell a maga módján termelnie, s hogy saját vezetését csak saját legértékesebb szellemű és jellemű fiaira kell bízni.”

1 tudomány és társadalom

*

A veszett háború után, a trianoni döntéssel új helyzetbe sodort erdélyi magyarság egy része, mintegy kétszázézer személy – kényszerből vagy önként – a távozás, a menekvés, a szülőföldtől történő fájdalmas elszakadás útját választotta. Az Erdélyben maradtaknak, „a nemzetnek, ha élni akar”, meg kellett találnia a megmaradás, az identitásőrzés, a fejlődés cselekvő realitását generáló életlehetőségeket. Erre nyújtott távlatos programot a Kós Károly, Paál Árpád, Zágoni István által írott *Kiáltó Szó* (1920), amely Kós Károly visszaemlékezése szerint, „az impériumváltozás valóságának tudomásulvételével egyidejűleg bejelentette a Romániához csatolt magyarság igényét a maga emberi és nemzettársadalmi életjogának elismertetésére és megvalósítására”. A passzivitás, az elzárkózás falait kívánták lerombolni, Erdély, Bánság, Körösvidék és Máramaros ezeresztendős magyarságát felrázni: „Ébredj kétesztendős álmodból, szemedet nyisd ki; nézz széjjel és állj az új életben tusakodni kívánók közé! (...) ...építenünk kell, szervezkedjünk hát a munkára.” E törekvés ideológiája lett a transzszilvanizmus, az erdélyi szellem meghirdetése, kimunkálása, melyet, a politikai önszervezkedésen túl, az erdélyi irodalom jelesei vállaltak fel és valósítottak meg. Az Erdélyi Szépművés Céh kiadványait, a Kemény János báró által kezdeményezett marosvécsi írótalálkozók, az *Erdélyi Helikon* irodalmi lap, a Kuncz Aladár által kezdeményezett „vallani és vállalni” vita, az Erdélyi Fialatok megújító szellemisége, a Vásárhelyi Találkozó... mind-mind ennek a szolgálatában álltak.

A szellemi értékteremtés és -őrzés folyamatában számottevő részt vállalt Makkai Sándor, aki előadásaival, tanulmányaival maga is kereste a kibontakozás lehetséges útjait. „A kisebbségek vannak hivatva, már csak szükségképpen, a helyzetükből következő szenvedéseiknél fogva is egy nemesebb humánus, egy egyetemesebb emberi szellemiség, egy a nemzeteket összekötő kultúra és végre az igazi embertestvériség nagyszerű és gyógyító jövőjének előkészítésére.” (*Közönség és irodalom*, 1929) Tanításának lényegére utalnak az alábbi gondolatok is: „...kritikai nemzetszeretetre, tehát nemzeti bűnismertetre és átértékelésre van szükségünk múltunk, szellemiségünk minden vonatkozásában ahhoz, hogy az elveszített földi impériumot lélekben és igazságban való impériummal tudjuk pótolni s a kis nemzetek és a többségi nemzetdarabnak egyedül lehető úton, a lelki és műveltségbeli nagyság útján vívjuk ki létjogunkat és igazságunkat a világ ítélőszéke előtt.”

Már az Ady tanulmányban megírta, megfogalmazta: „a magyarságnak mássá, újjá kell lennie”. Miként és hogyan valósulhat ez meg? Az utak, módok keresésében jelentős szerepet szántak az erdélyi történelmi múlt megidézésének. Volt miből meríteniük, hisz a transzszilván tudat történelmi időkre tekintett vissza: Erdély már Szent István király korában sajátos státust élvező vajdaságként, valamiféle autonómiát élvező provinciaként tartozott a magyar királyi jogar alá. A történelem alapot és támpontokat nyújtott a kisebbségbe sodort erdélyi magyarság önépítéséhez, identitásának, hagyományainak, kultúrájának, intézményrendszerének őrzéséhez, a kezdetektől sován, beolvasztó gyűlöletpolitikát hirdető és gyakorló román hatalommal szemben.

Ilyen szándékkal idézte meg Makkai Sándor a nagy erdélyi fejedelem, Bethlen Gábor személyiségét, lelki arcát az *Egyedül* (1929) című írásában. Az 1541-től – „két pogány közt egy hazában” élő erdélyi, partiumi és felső-magyarországi magyarság – százötven éven át több-kevesebb sikerrel megvalósított/megőrzött önállóság emblematisztikus személyisége volt „a Nagy Fejedelem”, akiben „a halálra ítélt magyar nemzet életosztőne

testesült meg”. Életútjának, tetteinek mélyreható elemzése során kimutatja „az építő, a szolgáló lángelme”, „a vasból kovácsolt törhetetlen jellem”, „az ország-alkotó géniusz” cselekedeteinek indítékait, mozgató rugóit, azt a személyiséget, aki „egyéni életét nem tudta soha a közügytől elválasztva szemlélni, viszont a közügyet sem képes másképp nézni, mint saját ügyének”. Külön hangsúlyozza Bethlen Gábor kultúrateremtő munkáját, akadémia-teremtő kezdeményezését. Benne a „leverhetetlen magyar életerő biztató fénye” ragyogott fel Erdély szellemi égboltján. Ő, aki „a magyar természet és lélek legjobb tulajdonságainak hordozója lett”, felismerte Bécs nemtelen szándékát: „a magyar lelket, a sajátos és öncélú magyar lételemet semmisítené meg”. Kora olvasójának nem volt nehéz e szavakban felismerni mily nagy előd útján kell járnia, mily életcélokot kell maga elé tűznie, mily veszedelmekkel kell szembenéznie és küzdenie ahhoz, hogy megmaradhasson. Erő, Sors, Lélek – az írás alcímei iránytűként szolgáltak Makkai kortársai számára.

De e meggondolkoztató, önvizsgálatra serkentő írás folytatást kívánt, bővebb kifejtését a jelen parancsainak. Ehhez akart támpontokat, tájékozódást segítő szegletköveket kínálni a *Magunk revíziója* (1931) című terjedelmes esszéjében, amely – a kiváló Makkai-kutató: ifjú Fekete Károly szavait idézve – „a kisebbségi sors láttelele”-ként állt kortársai előtt.

A Kós Károly nevével fémjelzett *Kiáltó Szó* gyakorlatias szellemiségével szemben Makkai Sándor más utakon halad. Az erdélyiek sorsképletét nagyobb, tágabb összefüggésbe helyezve teszi vizsgálata tárgyává: „A mai világhelyzet, az emberiségnek ez a legnagyobb válsága viharos erővel kényszeríti a lelkeket életük gyökérig menő revíziójára.” Ő tehát a lélek revíziójára, a nemzeti öntudat gyökeres újraértelmezésére gondol. „Az erdélyi magyarság első és legfontosabb feladata a múlttól alkotott felfogásának olyan revíziója, amely kizárja az életellenes előítéleteket s az önvédelemnek és az önállításnak egészséges formáját teremti meg.” Végleg le kell számolni a makacs elzárkózás politikájával, gyakorlatával, lélekben és igazságban kell kiépítenünk, létrehozunk a magunk kisebbségi impériumát. A csodavárás, a megalkuvó előítélet, balsorsunk okait csak külső okokban kereső és látó magaratás helyett az élet igazságának a felismerésére inti és szólítja kortársait. Szent István, IV. Béla, Bethlen Gábor, Széchenyi István – „a nemzet megújuló életét jelentő nemzeti hősök” – példájával buzdít önvizsgálatra, cselekvésre. „... az erdélyi magyarságnak a magyar örökségben gyökerező és azon felépülő, de önálló szellemi életet kell kifejlesztenie, amely öntudatosan keresi és munkálja az egyetemesen emberi értékeket.” Lelki egységet, szervezetséget, összefogást hirdet, erkölcsi felelősséget és jóakaratot, a szeretet isteni parancsának tiszteletben tartását, közös és arányos áldozathozatalt az egyházak és az oktatási intézmények fenntartásához, megőrzéséhez. Szavainak tanító és egyházvezető szolgálata adott szilárd hátteret és hitelt. Pár évvel később – a kortársak szemében – ez a hitelt, ez az életakarát és tanítást rendült meg abban a személyes döntésben, hogy lemond püspöki székéről és elfogadva a debreceni teológia meghívását, áttelepül Magyarországra. A hír valósággal sokkolta Erdély magyar társadalmát, azt követően hatalmas sajtópolémia bontakozott ki. A Makkai-vita lángja az addiginál is magasabbra csapott a *Nem lehet* című, a budapesti *Láthatár* folyóirat 1937. évi 2. számában közölt cikk nyomán, amelynek írója, életének személyes, megszenvedett tanulságaként, a kisebbségi életet létparadoxonként tételezi.

A nemzetiségi kérdés megoldását keresők általában politikai szempontok és kritériumok alapján közelítenek a témához. Makkai Sándor más utat választ: „én ez alkalommal nem politikai szempontból nézem azt a kérdést, amellyel foglalkozni kívánok, hanem a legmé-

1 Tudomány és társadalom

lyebb gyökerében: a humánus sorsát illetően”. Meglátása, tapasztalata szerint az előbbi út – a bonyolódó „társadalmi, jogi és kulturális viszonylatok” miatt – nem járható, mivel „a kérdés megoldásának igazi emberi lehetőségei: a belátás és a méltányosság is mindinkább hátrébe szorulnak”. Következésképp: „a kisebbségi kérdés megoldhatatlan... (...) nem tudom elképzelni a kisebbségi életnek semmiféle emberhez méltó elrendezését, mert magát a kisebbségi »kategóriát« tartom emberhez méltatlannak és emberileg lehetetlennek”. A korábban fellángoló nacionalizmusok, barna és vörös színnel mázolt diktatúrákban a kisebbségi sors „elvileg és lényegileg is lehetetlenné és tarthatatlanná vált (...) az ember csak a saját nemzeti közösségében érezheti és teheti magát emberré”. Azt maga is tudja, hogy a kisebbségi lét nem máról holnapra válik lehetetlenné, „hiszen szolgáskorban, lefokozott életformák között hosszú időig el lehet tengődni, de nem lehet fejlődésképes nemzeti életet élni, ez pedig az új Európában annyit jelent, hogy nem lehet embernek lenni. (...) legmélyebb gyökerében elviselhetetlen, mert merőben ellenkezik az emberi méltósággal, és ez az, amit Európa lelkiismeretének – ha ugyan van lelkiismerete – nem szabadna eltűnie és nem lehetne elhordoznia.” Fölveti a megcsönkített, meggyengített anyaország felelősségét is, főleg azon polgáraiét, akik „a nemzeti élet teljességét élhetik, nem tudják átérezni annak hiányát”, mert „akik nem élhetik azt, azok sokszor maguk sem tudnak számot adni maguknak arról, hogy mi az, aminek hiányában szenvednek és sorvadnak” elszakított, elcsatolt magyar nemzeti közösségek milliói. (Lásd: 2004. december 5. – M. J.)

Elismeréssel szól a kisebbség szellemi és erkölcsi heroikus küzdelméről, de ismételtlen kijelenti: önmagukban, távlatokban gondolkodva esélytelenek. Következtetése máig ható tanulságokat hordoz: „Mindezek és az el nem mondottak pedig egyáltalán nem magát a kisebbséget vádolják, hanem ma még meg nem érett vádat emelnek annak a világnak a lelkiismerete ellen, amely elég könnyelmű vagy elég gonosz volt ahhoz, hogy egy nagy történelmi hivatást betöltött és Európa egyensúlyát biztosító nemzetet úgy dobáljon szét, hogy annak tagjai lassan, de biztosan elvérezzenek és szétmálljanak. (...) A mi kisebbségbe jutott véreink, idegen nacionalizmusok testében, legnemesebb életcéljuk szerint tétlenségre kárhoztatva, mellőzve, teljesen ártatlanul és méltatlanul lenézve, emberi méltóságukban szenvednek olyan kibeszélhetetlen sérelmet, amely a világtörténelem e leg-sötétebb korszakának valamikor rettenetes ítéletévé fog válni.” Ezzel ezt az igen súlyos kérdést kiemelte a maga által megélt erdélyi közegből és általános emberi, mondhatjuk, univerzális, egyetemes sorsproblémaként tárta kortársai elé.

Makkai Sándor írása Erdélyben és az anyaországban is hatalmas vihart kavart. A korabeli vita anyagát a Héttorony Könyvkiadó által 1989-ben megjelentetett kötet – *Nem lehet. A kisebbségi sors vitája* – tette hozzáférhetővé a későbbi nemzedékek számára. Ennek, mintegy „folytatása” a marosvásárhelyi Mentor kiadónál megjelent kötet – *Lehet – nem lehet. Kisebbségi létértelmezések (1937–1987)* –, amelyben fél századdal későbbi erdélyi kiváló szellemi személyiségek gondolják tovább a kisebbségi létértelmezéseket. A közelmúlt és a jelen tanulságait, tapasztalatait és következtetéseit hordozó hozzászólásokból a kiváló kovásznai filozófus és tanár, Fábíán Ernő (1934–2001) tanulmányából – *Amiért nem lehet és a lehetőség* – a Makkai Sándoréval összecsengő néhány gondolatot: „A nemzeti öntudat Európájában a kisebbségi lét nemcsak gyakorlatilag, hanem elvileg és lényegileg is tarthatatlan.” Az indoklás sem marad el. „A totális rendszerben a nemzeti kisebbségek – az átkeresztelve »egyenjogúsított« nemzetiségek – kiszorulnak a

döntéshozatalból. Minden döntés, intézkedés, még azok is, melyek őket érintik, nélkülük történik. Olyan alattvalók, akiknek egyetlen kötelességük az engedelmesség – virtuális lelkesedéssel színezve.” Makkai Sándor írása – Fábán Ernő szerint – „A *Nem lehet* az »erdélyi gondolat« revíziója is. Ebben az értelemben – ha nyelviileg idegenül is hangzik – a revízió revíziója”, azaz felülbírlása mindannak, amit a *Magunk revíziójában* még oly magabiztosan és hittel megfogalmazott. Hogy mennyire volt igaza arra az utóbbi évtizedekben az elszakított területeken bekövetkezett súlyos demográfiai, népesedési apadás jelzi a legszemléletesebben: Erdély, a Felvidék, a Délvidék, Kárpátalja magyarságának a közel száz évvel ezelőtt megkezdődött, napjainkban is folytatódó kivándorlása, feltartóztathatatlan processzusa.

Makkai Sándor maga is magányos, sorstépte magyar fa lett. Gyökerei mélyen fúródtak Erdély talajába, de az idők vihara lelket szikkasztó nyara, lelket dermesztő tele erősebb lett, mint a gyökér, melyet a zord széljárás kiszakított a szülőföld talajából. A tudós professzor és az egyházat felelősséggel kormányzó püspök is csak ember volt, akit legyűrt az idő. Ennek folyamatát képezik le, más eszközökkel, a szellem más útjain járva: a szépirodalom elvontabb, a súlyos tanulságokat, tapasztalatokat más-más dimenzióba transzponálva.

„Költő akartam lenni”

Az ifjú teológust is megérintette a Múza szele, személyes kötődésű költeményeit *Számadás* címen kötetbe foglalva is megjelentette, 1912-ben. Szerelem, halál, zsánerképek, vallásos, bibliai ihletésű költemények alkotják azt a témakört, amely bennük megfogalmazódik, a századfordulóra jellemző nép-nemzeti irodalmi irányzat stílusesszüközveivel. Bennük nyoma sincs az Ady Endre által fémjelzett költői forradalomnak, a *Nyugat* által képviselt új irányzatnak. Az önmagával szemben oly szigorú ifjú felismerhette, hogy ez az út számára nem járható. Az 1944-ben írott önéletrajzában, amelyre fentebb többször hivatkoztunk, erre a döntésre is találunk autentikus magyarázatot: „Hét esztendeig nem foglalkoztam azután szépirodalommal s egészen rendkívüli körülményeknek kellett jönniük, hogy a nemzeti szolgálat egyik módjaként, ismét a tintásüvegbe mártsam tollamat.” Ez a hét esztendő átívelte a háborút, új történelmi helyzetet teremtett: Magyarország feldarabolásával Erdély román uralom alá került. Az erdélyi magyarság identitásának őrzése, a megváltozott körülményeivel való szembenézés hivatása és felelőssége, egy új életstratégia kidolgozása az írók vállára nehezedett. Az otthon maradtak – Reményik Sándor, Áprily Lajos, Berde Mária, Karácsony Benő, Tabéry Géza, Tompa László – mellé felsorakoztak a hazatérők – Kós Károly, Benedek Elek, Kuncz Aladár, Tamási Áron, Bánffy Miklós – s együtt teremtik meg, dolgozzák ki a transzszilvanizmus ideológiáját, műveikkel is e cél szolgálatába szegődnek. E törekvést teszi magáévá Makkai Sándor is: „Mi önmagában és önmagáért is helytálló erdélyi magyar irodalmat szerettünk volna kisarjasztani és gyümölcsöztetni az eddig annyira mellőzött »vidék kemény talajából«”. Prózaí alkotásaival, tanulmányaival, Makkai Sándor is e törekvések megvalósítóinak hadrendjébe áll: „...ezt a munkát szolgálatom egyik részének és módjának tekintettem”. Ennek első gyümölcse a *Holttenger* című regény, melyben a Vajdakamaráson eltöltött papi szolgálat esztendei és a világháború, valamint az azt követő impériumváltozás előszele testesül meg. A sáros, elzárt, kultúrájában és életvitelében visszamaradt mezőségi falu, Virágos megrázó kor- és kórképét, megrendítő példázatát adja egy valamikor színmagyar

1 Tudomány és társadalom

lakosságú vidék sorvadásának, szórványosodásának. Dr. Katona László tiszteletes úr lélek- és társadalomépítő álmokkal lép a kicsiny falu szószékére, de csakhamar szembe találja magát a szegénység, a nincstelenség, a babonák világával, a még mindig meglévő feudális viszonyokkal, a szegénység fölött basáskodó, helyzetükkel visszaélő, a kiszolgáltatottakat lenéző gazdatisztekkel, hivatalnokokkal, a tagosítást ellenző, birtokához az ősiség jogán ragaszkodó gróffal. Idézzük csak a főszolgabíró szavait: „Legnagyobb baj ezzel a néhány magyar faluval van, itt Mezővásár körül. Ezek többnyire paraszti sorba süllyedt kurtanemesek ivadékai. Nem akarnak cselédkedni. A román parasztsággal félsz annyi baj sincs. Alázatosak, engedelmesek, igénytelenek.” Mindeközben pópáik vezényletével már egy új világ, a maguk, az eljövendő román impérium előkészítésére szervezkednek.

Katona László úgy érzi, ő a szószéken túl is felelősséggel tartozik a rábízottakért. Tagosítási elgondolásai, hitelszövetkezet-alapítási szándéka, a szellemi felemelkedést, a maradiságot leküzdő álmai sorra elbuknak a maradi gondolkodás és a prikulicsok képzeletvilágában megrekedt falu ellenállása miatt. Törekvésében vigasza és támogatója a tanítónő, Edit kisasszony. A köztük szövődő érzelmi kapcsolat szerelemmé érik, erőt s buzdítást ad Lászlónak. A falut elöntő gyilkos járvány idején, dacolva a falu ellenséges viszonyulásával, értük cselekszik, fellármázza az egészségügyi hatóságokat a sok emberéletet elragadó kór megfékezéséért. A falu ezt az önmaga elleni támadásnak minősíti, egyöntetűen szembefordul papjával, ami végleg ellehetetleníti lelkési szolgálatának folytatását. A holttenger a mozdulatlanság, a sárba ragadottság metaforája, a Mezőség eljövendő sorsának tragikus vízióját vetíti elénk.

Következő kötete – *Megszólnak a kövek* (1925) – elbeszéléseket tartalmaz. A tematikájában változatos írások – Bethlen Gábor és a borissza fejedelemjelölt és I. Apafi Mihály kora, Apáczai Csere János kedvezőtlen fogadtatása, a sorvadó falusi egyházközség megmaradásért való küzdelem, a kollégiumi emlékek, képzeletbeli allegorikus személyek küzdelme, a megőrült banki tisztviselő tragédiája... – jobbára az írói fantázia termékei. Makkai Sándor írói hírnevét az Erdélyi Szépmíves Céh által 1926-ban kiadott *Ördögszeker* című történelmi regénye alapozta meg. Tárgya, cselekménye a XVII. század Erdélyébe vezet vissza bennünket, a Báthoriak, Bethlen Gábor fejedelemségének korába. A regény központi alakjai: Báthory Anna és Báthory Gábor – „két tüzes párdúc”, két fékezhetetlen „farkaskölyök”, kiknek sorsa az erkölcsi romlás. Bűneik – a kor hite és képzeletvilága szerint – kihát a társadalomra is, végveszedelemben sodorja a Bocskayt követő megszilárdulási folyamatot. A romlás folyamatában Bethlen Gábor jelentené a hathatós féket, de az ő erkölcsi szilárdsága, tisztasága nem fogadhatja el Anna felkínált kezét, szerelmét. A testvérpáron végzetes billogként marad rajta a testvérszerelm legendája. A veszedelemben sodródó kormányzás Gábor fejedelem meggyilkolásával zárul s kerül a mindig higgadt, kiváló diplomáciai érzékkel bíró Bethlen Gábor kezébe, kinek uralkodása Erdélyt Tündérkertté, önállóságát megőrző fejedelemséggé változtatja. A regény mintegy példázata a *Magunk revíziója* című könyvében oly nagy hangsúlyt nyert erkölcsi megigazulás szükségességének, a Jó és a Rossz küzdelmének.

E saját korában vitatott, de nagy sikerű regénye mintegy szimbolizálja Makkai Sándor történelmi ihletésű szépprózai műveinek sorozatát, amelyekben testet öltenek az *Egyéniség vára* című elbeszélésének hősei példázta eszmények: Öntudat király, Hit királyné, Hűség, Szelídség, Irgalmasság, Szeretet, Értelem és Akarat, illetve mindennek az ellenpólusai:

Önzés, Kapzsiság, Érzékiség, Mohóság, Kéjvágy, azon erkölcsi, humán jellemvonások, amelyek magyar történelmünket jó vagy rossz irányba terelték: *Ágnes* (1928), *Táltos király* (1934), *Sárga vihar* (1934), *Magyarok csillaga* (1937), *Élet fejedelme* (1939), *Mi, Ernyeiek* (1940), *Szép kísértet* (1942), *Szabad vagy!* (1943) Az egy percig sem kétséges, hogy Makkai Sándor kiknek a pártján áll: azokén, akik a nemzet egységét, felvirágoztatását, védelmét szolgálják, mindvégig és minden esetben a *Magunk revíziója* című munkájának szellemisége jegyében. Gondolkodásunk, magatartásunk csírái mindig belülről fakadnak. Az ő történelmi hősei – lengjenek ki bár pozitív vagy negatív irányba – ugyane morális töltetű küzdelmet folytatják, egymás ellenében vagy önnön lelkükben. A regényekben, tanulmányai szellemiségéhez hasonlatosan „a magyar lelki egység és testvértársadalom kialakítását kívántam szolgálni, melyhez értékes tanulságokat s megedzett képességeket adhat a szétszakítotttság tüzes vihara is”.

Kora anyaországi és erdélyi elismeréseit mellőzve idézünk két újabb munkából, amely beszédesen jelzi a mai irodalmi kánon pálfordulását a konzervatív beállítottságú íróval szemben: „Mint közíró, mint elbeszélő és regényíró erkölcsi támpontokat épített ki az erdélyi magyar irodalom megújhodása számára.” (*Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* BE jelzettel szignált címszavából, 1994) „Makkai mint regényíró nemzetnevelőként lépett fel, az erdélyi magyarság önismeretét és helytállását kívánta biztosabb alapokra helyezni, ennek az erkölcsi jellegű feladatvállalásnak az eszközét látta abban a nemzeti önvizsgálatban és önkritikában, amelyet Ady költészetében ismert fel.” (Pomogáts Béla: *Magyar irodalom Erdélyben 1918–1944*. 2008)

Makkai Sándor ugyan elhagyta a kisebbségi sorsban sínylődő Erdélyt, de amint senkinek sem jut eszébe az évekkel korábban eltávozott Áprily Lajos erdélyiségét kétségbe vonni, úgy nem tehetjük vele sem. Akinek mégis eszébe jutna, ajánljuk, olvasson bele az *Örök Erdély* című könyvecskébe – könnyen hozzáférhető a Magyar Elektronikus Könyvtárban – benne tetten érheti azt a mély lírai telítettségű személyi kötődést, amely őt a Maros folyóhoz, Nagyenyedhez, Kolozsvárhoz, Sepsiszentgyörgyhez fűzte.

Nem zárhatjuk a Makkai Sándor személyiségét megidéző sorainkat anélkül, hogy ne utalnánk kultuszának ébredésére. Ifjú Fekete Károly, a debreceni Református Teológiai Akadémia rektora – akit ez év elején választottak meg a Tiszántúli Református Egyházkerület püspökévé – Makkai Sándor személyét „egyházunk egyik ébresztője”-ként aposztrofálja; 2011-ben Kolozsváron kiállítás keretében emlékeztek a nagy teológusra, püspökre. A Csíkszeredában 1998-ban, a Pro-Print Könyvkiadó által kiadott *Magunk revíziója* elé írott, rendkívüli bibliográfiai hitelességgel elénk tárt Pályakép – *A kisebbségi Létparadoxon tusája Makkai Sándorral* – szerzője, Ifj. Fekete Károly immár minden előítélettől mentes elemzésével kijelöli Makkai Sándor helyét a romániai magyar és az egyetemes magyar kultúra Panteonjában, mintegy posztumusz kárpótolva őt, hogy a Jánosházy György által szerkesztett *Erdélyi Panteon* (Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2001) harmadik kötetében neki nem jutott hely.

Tanulmányunk címadó szavait a *Példabeszédek* könyvből kölcsönöztük, aligha találunk ennél kifejezőbb, Makkai Sándor életét és munkásságát megidéző írásunknak jobb, találóbb címet. Legyen áldott emléke, őrizzük és tiszteljük őt legkiválóbb elődeink sorában!

Máté László

Nyelvművelés – nyelvvédelem – nyelvmentés

Immár 46. alkalommal jövünk itt össze Kassán, hogy legféltehetőbb kincsünkről, az anyanyelvünkről folytassunk eszmecserét. Húsz, esetleg harminc, illetve negyven évvel ezelőtt az „összejöttünk” helyett inkább az „összesereglettünk” szó jött volna a nyelvemre, mert közösségünk legnagyobb nyelvművelő rendezvényére régebben összesereglett értelmiségünk színe-java: Pozsonytól – Nagykaposig.

Nem tudom, ki hogyan van vele, de én az utóbbi időben szorongva jövök a Kazinczy Napokra, és hasonló aggodalmakról beszélt már más résztvevő is: Vajon leszünk-e elegenden? Megfelelünk-e az alapítók és az önmagunk által megfogalmazott igényeknek? Igen, mert az utóbbiakban szorongásos időket élünk... Szorong a magyar pedagógus, hogy lesz-e elég gyermek az osztályában; a magyar iskolaigazgató, hogy megmarad-e az iskola; a magyar párt, hogy elérje-e a parlamenti küszöb átlépéséhez szükséges szavazatokat; a magyar színház igazgatója, hogy lesz-e elég bérletes; a magyar egyházközösségeink, hogy kell-e még magyar mise-istentisztelet; a magyar lapok és folyóiratok szerkesztői, hogy lesz-e elég előfizető; a magyar kiadók munkatársai, hogy lesz-e elég olvasó? És mindnyájan rettegünk a következő népszámlálástól: mennyivel leszünk ismét kevesebben, látva a sorok szembe-tűnő fogyatkozását, illetve az etnikai határok újabb bedőléseit?!

A szorongások ideje: lehetőség – és kötelesség! – helyzetünk racionális felmérésére és elemzésére. Mivel pedig a nyelv elsősorban az emberi kapcsolatokban realizálódik (de gondoljunk itt Márai Sándorra, aki magyarul hallgatott!), anyanyelvünkön kívül szólni kell közösségi és társadalmi dolgainkról is. Napnál világosabb: ha egy közösség összefog, nagyobb az esély a megmaradásra!

Kazinczy Napok – nyelvművelés, nyelvvédelem

A Kazinczy Napok közel ötven évvel ezelőtt – akár korábban az *Új Szó*, Csemadok, *Irodalmi Szemle* és egyéb kezdeményezés kisebbségi térfelünkön – Fábry Zoltán gondolataival indultak. „Mert kevesen vagyunk, és oldott kévét kell összetartanunk!” – szökölt az intése, akinek szellemi, erkölcsi és tárgyi hagyatéka az utóbbi negyedszázadban lassan ebek harmincadjára került.

A Kazinczy Napok elsődleges küldetése: anyanyelvünk és nyelvi hagyományaink ápolása, vagyis maga a nyelvművelés. A névadó intelméhez – „Jót s jól!” – társultak a további kritériumok: igényesség, minőség, tudományosság, s ezek szellemében beindult egy csodálatos nyüzsgés, céltudatos munkálkodás anyanyelvünk portájának a karbantartására. Tanulmányok, nyelvművelő cikkek jelentek meg; megindult a nyelvjárások, a földrajzi nevek gyűjtése és kiadványok megjelentetése. Tematikus tanácskozások keretében sor került nyelvhasználatunk egy-egy szegmensének a megvizsgálására: az iskolai anyanyelvi oktatás, a sajtó

nyelvének, a színházi beszéd, a szakszavak s ezen belül a jogi nyelv aktuális kérdéseinek a megvitatására, és más területek gondos felmérésére és elemzésére.

A hatalom nyelvünk gúzsbakötésére tett intézkedései folytán a nyelvűvelés mellé egyre gyakrabban került a nyelvvédelem. Különösen aktuális volt ez a magyar iskolák ellen tervezett és foganatosított intézkedések miatt; a névhasználat (személyi és földrajzi) állandó megnyirbálására elfogadott intézkedések, és egyéb anyanyelvünket diszkrimináló lépések miatt.

Érdekesen alakult a Kazinczy Napok időpontja. Ősszel indult, majd tavaszra került. A három évvel később induló Fábry Napok kapcsán létrejött egy kőbe vésett szabály: Kazinczy Napok tavasszal, Fábry Napok – ősszel. Különösen aktuális lett akkor, amikor – magyarországi mintára – az országos kiejtési versenyre a Kazinczy Napok keretében került sor. Ennek következtében a nyolcvanas években és a kilencvenes évek elején Kassa lett a (cseh)szlovákiai magyar nyelvűvelés fellegvára. Az őszi és tavaszi terminusok vitáját eldöntheti a Magyar Nyelv Napja (november 13.) törvénybe iktatása. Az azonban elfogadhatatlan, hogy a Kazinczy és Fábry Napok egyazon időpontban kerüljön megrendezésre, amint erre már az előző években volt példa.

A kassai helyszín váltakozott: a Csemadok épülete, a Thália Színház, a Slovan-szálló, majd hosszú ideig a kezdetben munkásszállónak tervezett Hutník-szálló lett otthona. Az utóbbiból tulajdonosváltással és felújítással Yasmin-szálló lett, de egyszeri próbálkozás után bebizonyosodott, hogy a kisebbségi kultúrák stabil és átlátható támogatottságának a hiánya miatt – 10 év kormányzati jelenlétünk mellett! – nincs esélyünk oda visszakerülni – bejutni. Egy időpontot is aktuális az idén megemlíteni. 20 évvel ezelőtt – a meciarista téboly tobzódásának az idejében – sikerült Kassán, a Fő utcán leleplezni Kazinczy Ferenc emléktábláját, Bartusz György szobrászművész alkotását. A neves szobrászművész elkészített egy Kazinczy-emlékplakettet is, amit mindenki megkapott, aki támogatta a közadakozásból felállított fontos emlékhelyet. S az is a krónikához tartozik, hogy Löffler Béla szobrászművész nevével Klárikával többször részt vett a Kazinczy Napok tanácskozásain. Egy inspiráló együttlét után elkészítette Kazinczy-plakettjét, amelyet a későbbiekben az országos kiejtési verseny győztesei kaptak meg. Löffler Béla – híven mecénási vénájához – minden évben térítésmentesen készítette el a márványlapra helyezett emléklakettet.

Közeledik a Kazinczy Napok 50. évfordulója (2017). A jubileum az eddigi tapasztalatok és eredmények számbavételére kötelez, egyben a nyelvűvelés, nyelvvédelem stratégiájának a kiegészítésére, többek között a nyelvmentés időszerű formáinak a kimunkálása terén.

Kassa – otthonatlan otthon

A Kazinczy Napok helyszíne a kezdeményezők és elindítók – Csemadok, Batsányi Kör – szerint Kassa lett. Az a város, amely a magyar történelem, irodalom, színjátszás, újságírás, képzőművészet és kultúránk egyéb területein is évszázadokon át fontos szereppel bírt. Az is elvitathatatlan, hogy Kassa a Magyar Királyság alatt lett a Kárpát-medence jelentős települése, mesterséges felduzzasztása a múlt század hatvanas- hetvenes éveiben mindenki számára nyilvánvaló szándékkal történt. A város mellett szót a kassai triász – Kazinczy Ferenc, Batsányi János, Baróti Szabó Dávid – itteni tevékenysége, és az első irodalmi folyóirat, a *Magyar Museum*.

A huszadik század kataklizmái megroppantották a kassai magyar közösséget, különösen a második világháborút követő masszív magyarellenesség, aminek máig ható követ-

1 Tudomány és társadalom

kezményei vannak. Nem alaptalanul jegyezte le titkos naplójában Fábry Zoltán: „Košice megtagadta Kassát.” A magyar nyelv kassai helyzetét látva az embernek az az érzése, hogy anyanyelvünk egyre otthontalanabb sorsra jut a városban. Mert ha még maradék intézményeinkben (óvoda, iskolák, színház), civil szervezeteinkben, közöttük a Csemadokban, nyugdíjas klubokban, gyarapodó elektronikus honlapokban ott is vagyunk, a város életében a magyar nyelvnek marginális szerep jut.

Példa erre Kassa Európa Kulturális Fővárosa 2013 programsorozat, amely – szemrebbetés nélkül kimondhatjuk – a magyartalanítás jegyében zajlott. A magyar kultúra jelenlétét részben pótolták a Kassai Magyar Főkonzulátus által szervezett rendezvények, de ezek nem feleltették a város adósságát. A város kiadványairól is sokat lehetne beszélni, egyedüli kivételként említhető ez előző városvezetés által kiadott szlovák-magyar Márai-kötet. (*Košický meštan Márai – Márai, a kassai polgár*) Vannak azonban kiadványok, ahol a magyar nyelv 4, 5, esetleg a 6. helyen áll, általában a szlovák nyelv és a 3, illetve 4 világnyelv után. De már olyasmivel is találkoztam, hogy a lengyel nyelv, illetve a román is megelőzte a magyart! Ismerem a jelenlegi nyelvtörvény diszkriminatív paragrafusait, egy második nyelv használatának a kritériumait, mégis azt mondom, ha Kassán nem a második nyelv a magyar, akkor – József Attilával szabadon – „meggörbül a világ gyémánttengelye”, de ha az nem is, a demokrácia gyémánttengelye mindenképpen.

Szeretnék egy friss tapasztalattal szolgálni. A napokban az egyik mobilszolgáltatónál kísérőként jártam. Az ajánlatokat böngészve felfedeztem, hogy a szolgáltatásaikat szlovák, angol és magyar (!) nyelven hirdetik. Harmadik helyen a magyar! Gondoltam, próbát teszek. Az egyik csinos munkatárshoz magyarul fordultam, aki jócskán meglepődött, de rövid szünet után szlovákul közölte, hogy ő ugyan nem tud magyarul, de rögtön megkéri a kolléganőjét. És megkérte a kolléganőjét, és az beszélt magyarul!

Kassáról gyakran elhangzik, hogy a tolerancia városa, különösen a jelenlegi városvezetés részéről. Számomra jobban hangzana valahogy így: Mit tesz a város vezetése azért, hogy Kelet-Szlovákia metropolisza valóban a tolerancia városa legyen? Mert ha valaki azt gondolja, hogy a tolerancia az, ha mi lemondunk anyanyelvünk használatáról, az tévúton jár. Különbösen is Kassa jelenlegi vezetése adósa a város magyar közösségének!

A kassai magyarok válasza mindezekre csak az lehet, ha a közösség jobban megszervezi önmagát, személyes jelenlétével támogatja a magyar rendezvényeket, öntudatosan és magabiztosan használja anyanyelvét, ami köznapi üzenetként valahogy így hangzik: Beszéljünk Kassán többet és mindenütt magyarul!

Dermesztő népszámlálási adatok

Az utóbbi két népszámlálási eredmények számunkra riasztóak, a 2011-es pedig egyenesen dermesztő. A lélektani félmilliónál kevesebben vagyunk, leegyszerűsítve: húsz év alatt 20 százaléknyi csökkenés! Pomogáts Béla kimutatta, hogy a 20. században a Kárpát-medencében a magyarok száma több mint kétmillióval csökkent. Mostanra az is nyilvánvaló, hogy az értelmetlen háborús áldozatok mellett a legnagyobb veszteségeket az asszimiláció okozta. Csak egy mutató a sok közül: Kassa, lakosok száma: 240 688, ebből magyar: 6582, ami 2,65%!

Közösségünkben is egyre jobban terjed az erózió; az önfeladás, a szórványosodás, az „otthonmagyarok” (Fábry Zoltán meghatározása) száma. Ebben a helyzetben hiba lenne

elkendőzni a tényeket, egyenes beszédre van szükség. Olyan országban élünk, ahol törvényeket ellenünk hoznak. Már az Alaptörvény több kitétele ellenünk fogalmazódott; a nyelvtörvény, állampolgársági törvény és különféle kormányrendeletek minket vesznek célkeresztbe. Ma is érvényes Fábry Zoltán intelme: „Nem elég csak titokban helyteleníteni a zsarnokságot, de nyíltan szót is kell emelni ellene!” Mert zsarnokság nemcsak a diktatúrákban van, kifinomult, ravasz formái a mai napig élnek és léteznek. Alapvető gond: helyzetünk a mai napig nincs rendezve! Volt egy próbálkozás, az 1968. évi 144. számú nemzetiségi alkotmánytörvény, amit már jóváhagyása után meghamisítottak, később elszabotálták, elhallgatták. Azóta számottevő kezdeményezés nem történt, pedig már huszonöt éve, hogy megtörtént a rendszerváltás.

Azt, hogy a probléma komoly, jelzik a magyar kormány utóbbi intézkedései is. Ebből néhány: Magyar Nyelv Napja – 2011, Nemzetstratégiai Kutatóintézet – 2012, Magyar Nyelvstratégiai Intézet – 2014. Hatékonyságukat majd az idő és az eredmények igazolhatják. Nem éppen szerencsés, hogy miközben új intézmények létesülnek, a közel fél évszázada eredményes tevékenységet folytató Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága (Anyanyelvi Konferencia) tevékenysége ellehetetlenült, mert a fent említett intézmények költségvetéséhez viszonyított morzsányi támogatását is megvonták. Az sem szerencsés, hogy a nyelvszolgálatot vállalókat szeretem és nemszeretem emberekre csoportosítják.

Identitáserősítés – nyelvmentés

Aktuális a kérdésfeltevés: Mi a teendő a globalizáció cunamija okozta kaotikus állapotok közepette, amikor az értékek relativizálódnak, és a tömegkultúrával szemben vesztesre áll a magas kultúra? És tegyük hozzá még: a nagy nemzetek nyelvével szemben a kisebb nemzetek (közösségek) nyelve is? Fábry Zoltán a hagyományok feladását és az anyanyelv elárulását tartja a legnagyobb bűnnek. A „janicsárnevelés” nemcsak az Oszmán Birodalmat jellemezte, itt van közöttünk, amikor az itteni magyar szülők több mint egyharmada önként, lelkesen (megtévesztve?, kényszerből?) gyermekét szlovák iskolába írattja. Tudjuk és egyre többet hangsúlyozzuk is: az anyanyelv az identitás alapja, és a nemzeti öntudat nemzeti önismereten alapszik. Ebből nyilvánvaló, hogy anyanyelvi és identitáserősítő programokra van szükségünk. Valahogy úgy, hogy az anyanyelvhez való viszony alapvető életszükséglet legyen, ahogyan Márai megfogalmazta: „Magyarnak lenni nem állapot, hanem feladat és hivatás”, mert – szintén az ő megfogalmazásában: „Nincs más haza csak az anyanyelv”. Ehhez közeli az Illyés Gyula által megfogalmazott „haza a magasban” összetartozás gondolata. Aktuális lenne felújítani a magyar szervezkedés ősi módszerét, a tizedesek rendszerét, az egymássegítés magyarság által sikeresen gyakorolt módját, ahogyan ezt Egerben a fertálmesterek tevékenysége igazolja.

Valamiféle kisebbségi minimum, esetleg kisebbségi tízparancsolat megfogalmazására történtek próbálkozások nálunk és más magyar kisebbségi közösségekben. Ötven évvel ezelőtt Balogh Edgárék Kolozsvárot így próbálták ezt kicövekelni: magyar az, akinek a gyermeke magyar iskolába jár, magyar lapot járát, bérlete van a magyar színházba,... és tovább bővítve a kritériumok sorát. Fábry Zoltántól tudjuk, de személyes tapasztalataink is alátámasztják, hogy az asszimiláció útjára tért kisebbségi magyar – nyelvdezerterő – érzékeny pontja anyanyelve és hagyományai feladásának a számonkérése. Mindezt ismerve azért néha mégis helyénvaló lenne Sütő Andrással köszönteni elbitangolt magyarjainkat: „Uram/Hölgyem, hogy és mint szolgál az édes anyanyelve?”

1 Tudomány és társadalom

Belső szolidaritásunkat – nyelvi, kulturális, szociális – erősítő programokra van szükségünk, amelyek a családra, a kisközösségekre, iskolákra, egyházakra, egyéb intézményekre, civil szervezetekre és egyesületekre támaszkodnak. Összetartozásunkat nem véleményegységként értelmezzük, hanem cselekvési akaratként. Helyhatósági választások előtt állunk. Eljött az ideje, hogy a polgármestereinket, képviselőinket ne aszerint értékeljük, – illetve: nem csak aszerint! –, hogy hány méter új járdát építettek, hanem az alapján is, hogy mit tettek közösségeink megerősítése, iskoláink megtartása és hagyományaink ápolása terén. A belső kohézió fluidumának megteremtése Szabó Dezső óta ismert: „Minden magyar felelős minden magyarért!”

Önbizalmunk és önbecsülésünk növeléséhez jó iránymutatók lehetnek a Kazinczy által megfogalmazott „jót s jól!”, Fábry Zoltán „vox humana”-ja és a Márai által kiparcellázott „nyelvhaza”. Mindezeket pedig keretbe fogja a Kazinczy emléktábla leleplezésénél Czine Mihály irodalomtörténész által idézett Ady üzenet: „A magyarság szükség és érték az emberiség s az emberiség csillagokhoz vezető útja számára.”

Európa, hol vagy?

Mivel tanácskozásunk témája „magyarság és európaiság”, végezetül ezzel kapcsolatban is szükségesnek tartok néhány gondolatot elmondani. Közösségünk jelesei a „vox humana” (emberi hang) szellemében mindig is európai horizontokon jártatták tekintetüket, neveztek bennünket csehszlovákiai, szlovenszói, szlovákiai, felvidéki vagy felföldi magyaroknak. Most csak három személyt emelnék ki, akik hiteles szószólói voltak az európai összetartozásnak, az európai kultúrának. Ezek: Fábry Zoltán, Márai Sándor, Esterházy János.

Fábry Zoltán két kötete: *Hazánk, Európa; Európa lerablása* vallomás az európai humanizmus mellett és a földrész óvása olyan eszméktől, mint a fasizmus-nácizmus, bolsevizmus-kommunizmus. 1967-ben, 70. születésnapján, köszöntőjében Illyés Gyula így jellemezte őt: „egy klasszikus európai, egy szentszagúan hű szabadsághívő”.

Márai Sándor két kötete: *Napnyugati őrjárat; Európa elrablása*, de a *Kassai polgárok* című drámájában János mester intő szava is a világot látni induló fiának: „Mindig Nyugatra menj! És ne feledd soha, hogy Keletről jöttél!” – is ezt igazolja.

A mártír Esterházy János tanácskozásunk témáját már több mint háromnegyed évszázaddal ezelőtt így fogalmazta meg: „Hivatásom: magyar, küldetésem: európai.” Sajnos a hittel és hűséggel vállalt európaiságunkat sokszor érte csalódás, különösen a „hontalanság éve” (Janics Kálmán) alatt, aminek Fábry Zoltán többször is hangot adott *A vádlott megszólal* című röpiratában és titkos naplójában (*Üresjárat 1945–1948*). De Márai Sándor is keserűen jegyzi be naplójába: „A kisebbségek sorsa világszerte tragikus.” Az Esterházy János megmentésére tett kísérletek és erőfeszítések is eredménytelenek maradtak. Az európai közösség történelmi esély kontinensünknek. A mi féltékenyen élő európai polgárnak a fejlemények láttán olyan érzése támad, hogy az egész a nagy és gazdagabb országok érdekközössége, és például olyan kérdés, mint az őshonos nemzeti kisebbségek helyzete – sokszor: kiszolgáltatottsága – visszhangtalanul elvesznek a brüsszeli bürokrácia útvesztőiben. Ennek a megváltoztatásán munkálkodni nemcsak a képviselőink feladata, hanem mindnyájunké – szabad és öntudatos európai polgároké.

(Elhangzott 2014. november 7-én Kassán, a 46. Kazinczy Napok nyitó előadásaként.)

Bolvári-Takács Gábor

A Sárospataki Református Kollégium és a Magyar Tudományos Akadémia szellemi kapcsolatai

A hagyomány szerint 1531-ben alapított Sárospataki Református Kollégium fennállásának közel ötszáz éve alatt államférfiak, tudósok, irodalmárok sorát adta a magyar kultúrának. A legkiválóbb személyiségek munkásságuk javát jórészt a Magyar Tudományos Akadémia tagjaként fejtették ki. Tanulmányomban megvizsgálom e két eltérő funkciójú, de a maga nemében nemzeti jelentőségű intézmény szellemi kapcsolatainak történetét. Először az Akadémia létrehozásának néhány sárospataki vonatkozású adatát tekintem át. Ezt követően szemügyre veszem azokat az akadémikusokat, akik diákként a pataki iskolában kaptak szellemi útravalót. Végül a pataki kollégiumi képzés sajátosságairól szövegek, azzal a céllal, hogy összefüggéseket keressek az oktatás színvonala és a későbbi akadémiai tagválasztások sikerei között. Kitérek arra a sajátos, jövőt építő visszacsatolásra is, amely a pataki kollégium tanári kara vonatkozásában érvényesült. Sárospatakon ugyanis számos olyan akadémikus tanított, akik korábban ugyanitt diákok voltak, s közülük nem egy aktív pataki tanárként lett MTA-tag.

Jelen közleményem első változata 2000-ben látott napvilágot a *Magyar Tudomány* c. folyóiratban, az MTA alapításának 175. évfordulója tiszteletére. Az azóta eltelt másfél évtized során a kutatást tovább folytattam, és a volt pataki diákok között öt további akadémikust, köztük egy, az első rendes tagok között megválasztott személyt találtam. Annak idején a témát 1952-vel lezártam, mert úgy véltem, hogy az 1990-es politikai rendszerváltozás óta eltelt idő még nem biztosít kellő távlatot ahhoz, hogy az 1952–1990 között sok tekintetben (tanárok, módszerek, hagyományok, szellemiség) a kollégium szellemi jogutódjaként működő Rákóczi Gimnáziumban folyó oktatás színvonalát és eredményeit megítélhessem. Ma, a református kollégium újraindulása után negyedszázaddal azonban már tisztábban látjuk az állami gimnáziumnak a tudomány művelésére felkészítő szerepét. Tanulmányomat ezért új fejezettel bővítettem.

A 'Magyar Tudós Társaság' megalapításának sárospataki vonatkozásai

A Sárospataki Református Kollégium (akkori nevén: Főiskola) szellemi hatása már a Magyar Tudományos Akadémia megalapításánál kimutatható. Bár vitathatatlan, hogy a kezdeményezés és a legnagyobb összegű felajánlás gróf Széchenyi István nevéhez fűződik, 1825. november 3-án, az Országgyűlés kerületi ülésén Széchenyihez további három követ csatlakozott: gróf Andrássy György, gróf Károlyi György, valamint a később grófi rangot kapott Vay Ábrahám Borsod megyei alispán. A 36 éves Vay a család református ágának jeles személyisége volt, aki a magyar művelődésügy szolgálatának szükségességét Patakon végzett tanulmányai során tudatosította magában.

1 Tudomány és társadalom

A Magyar Tudós Társaság megszervezésének felügyeletére 1827. november 30-án a nádor választmányt nevezett ki, amely egy elnökből, a négy alapítóból, valamint huszonkét tudósból állt. A testület elnöke gróf Teleki József, a királyi tábla bírása, a Sárospataki Református Kollégium főgondnoka lett. Telekit 1824-ben választották meg főgondnokká, s e tisztét – későbbi akadémiai elnöksége mellett – több mint két évtizeden át, 1847-ig megtartotta. Bár diákélmények nem kötötték Sárospatakhoz, tevékenységét nagy odafigyeléssel végezte. Nevéhez fűződik a „Nagy Collégium” épületének, különösen könyvtártermének befejezése, amelyet nemcsak felügyelt, de saját vagyonából támogatott is. Nemeslelkűségére jellemző, hogy vállalta az 1831-ben elhunyt Kazinczy Ferenc fiának, Lajosnak, a szabadságharc későbbi ezredesének a taníttatását, és ő egyengette a később akadémikussá választott Jászay Pál pályáját is.

A választmány tagjai között pataki tanárt is találunk. Kövy Sándornak, a sárospataki jogakadémia alapító professzorának neve ekkor már több mint három évtizede fémjelezte a hazai jogászképzést, s keze alól később országos hírnévre szert tett tanítványok kerültek ki. Kövy 1829. július 24-én bekövetkezett haláláig vett részt a választmány munkájában. A testületben – amely az Akadémia 1830. november 17-én történt megalakulásáig működött – két volt pataki diák kapott helyet, Kazinczy Ferenc és Szemere Pál, a kor irodalmi életének kiemelkedő személyiségei. Munkásságuk ismertetésére e helyütt szükségtelen kitérni, hiszen a magyar nyelv- és irodalomtörténet a nemzeti kultúra és a magyar nyelv védelme és erősítése érdekében végzett tevékenységüket méltóképpen számon tartja.

Sárospataki diákok az Akadémián

Az Akadémia első elnökévé gróf Teleki Józsefet választották. Gróf Széchenyi István másodelnök, gróf Vay Ábrahám igazgató tag lett. Az 1830–1848 közötti évek az intézmény gyors fejlődését eredményezték. A nemzeti megújulás lázában égő magyar társadalom különösen igényelte a legkiválóbb elmék együttműködését, s a köztestület ezt felismerve gyarapította tagjainak létszámát. Az 1830 novemberében megválasztott 22 rendes tag mellé a következő év februárjában választottak először 16 tiszteleti és 20 levelező tagot. E három kategóriában az összlétszám évente meredeken emelkedett: 1833-ban 94, 1835-ben 125 fő; majd 1840-től 160 fő körül állapodott meg.

Az első rendes tagok közé három pataki diák került be: Balásházy János, Kazinczy Ferenc és Petrovics Frigyes, bár indokolt az elsők közé számítani az 1831 februárjában – alkalmasint az 1830 novemberi megválasztása után négy nappal elhunyt Kisfaludy Károly helyére – rendes tagságnak megválasztott Szemere Pált is, hiszen azon az ülésen egyébként csak tiszteleti és levelező tagokra voksoltak. A későbbi tagválasztásokon a sárospataki kollégium egykori diákjai igen eredményesen szerepeltek. 1831–32-ben (Szemerével együtt) nyolc, 1834–40 között további hét ilyen személyt találunk. Az Akadémia összlétszáma szempontjából a pataki iskola szellemi befolyása a legszembetűnőbben 1841-ben nyilvánult meg, ebben az évben ugyanis a rendes tagok 16%-a (38-ból 6 fő), a levelező tagok 7,2%-a (97-ből 7 fő) volt pataki diák, s volt egy tiszteleti tag is. Hozzá tartozik azonban ehhez, hogy 1839-re már három rendes és egy levelező tag pataki diák halottja is volt az Akadémiának.

A tudományági megoszlást vizsgálva elmondható, hogy az említett hat rendes tag közül Almási Balogh Pál orvos (Kossuth és Széchenyi háziorvosa); Balásházy János mezőgazdasági szakíró, az agrártudományok egyik hazai úttörője; Fogarasi János jogász, nyelv-

vész és szótárszerkesztő; Jászay Pál jogász, majd történétíró; Szemere Pál író, esztéta; gróf Teleki László jogász, drámaíró, majd politikus volt. Az elhunytak: Kazinczy Ferenc író, nyelvújító, Petrovics Frigyes történész, jogász és Nyiry István matematikus, filozófus. A levelező tagok közül Csorba József orvos és fizikus; Erdélyi János költő, esztéta és filozófus; Kováts Mihály orvos és kémikus; Somossi János református teológus és héber nyelvész; Szemere Bertalan jogász, író, majd politikus; Tessedik Ferenc jogász és földrajzi utazó; Warga János jogász és pedagógus volt; elhunyt Gelei József író, fordító. 1831-ben az elsők között választották tiszteleti taggá Fáy András író, politikust, „a haza mindenesét”. 1838-ban tiszteleti tag lett gróf Teleki József elnök is. 1841-ben, gróf Vay Ábrahám mellé, a szintén Patakon végzett báró Vay Miklóst, a Tiszántúli Református Egyházkerület főgondnokát is igazgató taggá választották.

Ha megvizsgáljuk a születési évszámokat, egymástól jól elkülöníthető korosztályok tűnnek elő. 1754–62 között született Gelei József, Kazinczy Ferenc, Kováts Mihály; 1776-ban Nyiry István; 1783–86 között Fáy András, Somossi János, Szemere Pál; 1789–94 között Almási Balogh Pál, Csorba József, Vay Ábrahám; 1797–1804 között Balásházy János, Fogarasi János, Petrovics Frigyes, Tessedik Ferenc, Vay Miklós, Warga János; 1809–14 között Erdélyi János, Jászay Pál, Szemere Bertalan, Teleki László. A legidősebb és a legfiatalabb akadémikus születési éve között hatvan év a különbség. Tekintve, hogy a tagválasztások tíz év leforgása alatt realizálódtak, nem meglepő, hogy egyre fiatalabb tagokkal gyarapodott az Akadémia. Az utolsóként említett korosztály négy képviselőjének tagválasztáskor betöltött életkora átlagosan mindössze 26,25 év volt (!), míg az azt megelőző generáció hat tagjának hasonló átlaga 37,1 év. Legidősebbként értelemszerűen az első generáció képviselői, Gelei 78, Kazinczy 71, Kováts 70 évesen lettek akadémikusok. A tagválasztások során érvényesült a pataki diákok összetartó ereje. A választás az igazgatótanács hatáskörébe tartozott, de a tiszteleti és rendes tagok jelölése alapján zajlott, s így aligha kétséges, hogy az eljárás során körvonalazódtak bizonyos – mai szóhasználatnál élve – lobbierdekek. Ez természetes, hiszen a közös szellemi gyökerek tudata a későbbi együttes fellépés lehetőségét és sikerét erősítette. Különösen igaz volt ez az azonos korosztályok képviselői számára, akik az iskolapadból közvetlenül ismerték egymást. Mármost az a tény, hogy a reformkorban 1840 után új, pataki kötődésű tagot már nem választottak, megerősíteni látszik az előbbi feltevést, hiszen mint láttuk, az utolsóként megválasztottak átlagéletkora jóval harminc év alatt volt. Az 1840-es évekre tehát minden bizonnyal egyszerűen „elfogytak” a megválasztásra érdemes pataki kötődésű személyek, hiszen éppen ebben az időszakban találjuk a legtöbb pataki rendes és tiszteleti tagot, akiknek így a nyomásgyakorlásra különösen lett volna módjuk. Persze azért a helyzet nem volt ilyen egyszerű. A komoly pataki háttér sem tudta kiharcolni pl. Kossuth Lajos befogadását, akit – politikai nézetei és elsősorban Széchenyi ellenállása miatt – sem 1836-ban, sem 1841-ben nem választottak taggá. Az ajánlók – Bajza József és Fáy András, majd Kiss Károly – Kossuthnak az *Országgyűlési Tudósítások* révén a magyar nyelv érdekében végzett érdemeit hangsúlyozták.

A szabadságharc leverése utáni politikai helyzet egyértelműen akadályozta az Akadémia tevékenységét. Az osztrák kormány fennállási engedélyhez kötötte működésének folytatását, de az irat csak 1858 végére érkezett meg. 1849–57 között a tagválasztás is szünetelt, ami – a természetes elhalálózások miatt – azzal a következménnyel járt, hogy 1858-ra a tiszteleti, rendes és levelező tagok összlétszáma az 1848. évi 161-ről 106 főre

1 Tudomány és társadalom

olvadt. Emellett többeket kényszerű emigrációjuk akadályozott abban, hogy a köztestület munkájában részt vegyenek. Az akadémiai történetírás méltán tekinti fordulópontnak az 1858. december 20-án megnyílt közgyűlést, amely nemcsak új alapszabályt fogadott el, hanem számos új tagot is választott. A Sárospataki Református Kollégium szellemi kisugárzása most is érezhető volt, bár a reformkori éveknél kisebb mértékben.

1858-ban négy volt pataki diákot választottak levelező taggá, majd az elkövetkező öt év során további hatot. Korosztályok szerint három csoport különíthető el. A legidősebb az 1795-ben született Almási Balogh Sámuel református lelkész, író volt, Almási Balogh Pál öccse. Zsarnay Lajos teológiai tanár, később püspök, valamint Szemere Miklós költő egyaránt 1802-ben; Dósa Elek jogász, később politikus 1803-ban; Hegedüs László református lelkész, tanügyi író pedig 1814-ben született. Látható, hogy mindannyian olyan korosztályokat képviseltek, amelyeknek már volt bázisa az akadémikusok között. Az összetartó erő tehát túlélte az önkényuralom időszakát. A másik öt levelező tag azonban már új generációt jelentett. 1817–19 között született Hazslinszky Frigyes Ákos botanikus, Kallós Lajos jogtudós, Kazinczy Gábor író, politikus és Tompa Mihály költő; míg Duka Tivadar emigráns orvos még náluk is fiatalabb volt, az Akadémia alapításának évében látta meg a napvilágot.

Összevetve az 1858 után megválasztott pataki kötődésű tagokat a forradalom előttiekkel, szembetűnő a foglalkozásbeli eltérés. Az Akadémia első évtizedében leginkább a jogászok és a természettudósok képviselték Patakot, most áttevéődött a hangsúly a teológiára és az irodalomra. Az új akadémikusok között több gyakorló lelkész is akadt, akik persze gazdag elméleti munkássággal rendelkeztek. Ennek oka alighanem a korszellem által megkövetelt óvatosság volt, hiszen a Kövy-tanítványok jelentős része (Kossuth, Szemere, Fogarasi, Jászay, Teleki stb.) meghatározó szerepet játszott a forradalomban és a szabadságharcban, majd az osztrákelles magyar emigráns szervezetekben.

A kiegyezés utáni évekre a reformkorban választott pataki diák akadémikusok száma a természetes elhalálások következtében alig néhány főre csökkent, sőt az 1858-ban választottak sem éltek már. Az Akadémián belül a pataki közösség és ennek szellemi hatása megfogyatkozott. Jól szemlélteti ezt a következő összehasonlítás. Míg 1863-ban az Akadémia rendes tagjainak 7,5%-a volt pataki diák (40-ből 3 fő – Almási Balogh Pál, Erdélyi János, Fogarasi János), addig 1870-re ez az arány 2,6%-ra csökkent (39-ből 1 fő – Fogarasi). A levelező tagok hasonló aránypárja 1863-ban 8,4% (143-ből 12 fő – Almási Balogh Sámuel, Dósa Elek, Duka Tivadar, Hazslinszky Frigyes Ákos, Hegedüs László, Kallós Lajos, Kazinczy Gábor, Szemere Bertalan, Szemere Miklós, Tompa Mihály, Warga János, Zsarnay Lajos), 1870-ben már csak 3,6% (164-ből 6 fő – Duka, Hazslinszky, Hegedüs, Kallós, Szemere M., Warga).

Ezt követően még jobban visszaesett egykori pataki diákok akadémiai tagválasztási aránya. Közel negyedszázadon át nem akadt eredményes jelölt. 1888-ban választottak levelező taggá Szádeczky-Kardoss Lajos történészt, akit az első világháborúig még négyen követtek: 1892-ben Nagy Gyula történész, levéltáros, 1900-ban Csoma József történész, 1908-ban Finkey Ferenc jogtudós, és 1910-ben Gárdonyi Géza író, illetve 1899-ben lett tiszteleti tag Stein Lajos (Ludwig Stein), a berni egyetem filozófia professzora, szociológus. A visszaesés egyik oka vélhetően az volt, hogy a 19. század második felében a pataki oktatás színvonala már nem érte el a korábbi, országos viszonylatban kimagasló reformkori szintet. Másrészt jelentősen megerősödtek az ország más tanintézetei is.

A két világháború között három olyan tudóst tiszteltek meg akadémiai levelező tagsággal, akik szellemi útravalójukat Patakon kapták: 1934-ben Finkey József bányamérnököt, egy évre rá Mitrovics Gyula esztéta-filozófust, majd 1938-ban Buza László jogászprofesszort. Mitrovics Finkey Ferenc kortársaként, a másik két tudós a századfordulón végezte tanulmányait. Meg kell említenem három református teológus kötődését is, akik teológiai magántanári képesítésüket szereztek Sárospatakon. Ravasz László író, püspököt 1925-ben választottak tiszteleti taggá, 1937-től három évig másodelnök, 1940–45-ben igazgató tag volt; Bartók György filozófus 1927-ben, Révész Imre történész, utóbb szintén püspök 1935-ben lett levelező tag. Szólnom kell Harsányi István irodalomtörténészről, akit 55 éves korában, 1928-ban levelező tagnak jelöltek, de az akadémiai közgyűlés előtt hat nappal bekövetkezett hirtelen halála megakadályozta a megválasztását.

Mindezt a számok nyelvére lefordítva: 1900-ban 3 levelező (Csoma, Nagy, Szádeczky-Kardoss) és 2 tiszteleti (Duka, Stein); 1920-ban 2 levelező (Finkey F., Nagy), 1 rendes (Szádeczky-Kardoss) és 2 tiszteleti (Gárdonyi, Stein); 1940-ben pedig 4 levelező (Bartók, Buza, Mitrovics, Révész), 1 rendes (Finkey J.) és 2 tiszteleti (Finkey F., Ravasz) tagot találunk. Az összes tagokhoz viszonyítva a pataki diákok aránya a 20. század első felében csupán 2–3% között mozgott.

Az Akadémia 1949. évi „átszervezése” során Ravasz Lászlót megfosztották tagságától, Bartók Györgyöt pedig tanácskozó taggá minősítették vissza (e döntéseket 1989-ben hatálytalanították). Mitrovics Gyula tagságáról már 1947-ben lemondott. A szoros pártirányítás alatt álló intézményben az egyházi iskolai múlttal rendelkező tudósok nemkívánatos személynek számítottak. Emiatt az ötvenes években politikai szempontból aligha csengett jól Sárospatak neve, de az is tény, hogy a kollégiumi oktatás színvonalának századforduló utáni pangása, és a húszas évek végéig tartó visszaesése nem kedvezett a kiváló elmék nevelésének. A Rákosi-korszak alatt mindössze egyetlen volt pataki diák nyert levelező tagságot, Kiss Árpád kémikus, 1954-ben. Ő a gimnáziumot, Finkey József kortársaként, még az első világháború előtt végezte.

A magyar tudományos közéletben a hetvenes évekre értek be azok az eredmények, amelyeket a pataki kollégium új szellemű tanári karának magas színvonalú oktatómunkája a harmincas években eredményezett. 1970-ben Király István irodalomtörténészt, 1973-ban Csizmadia Ernő közgazdászt és Szabó Gábor orvos-biológust választották akadémikus-sá. Ugyanehhez a korosztályhoz tartozik Kőrös Endre kémikus, aki csak később, 1990-ben lett levelező tag. Tekintve, hogy négy különböző tudományág képviselőiről van szó, megállapítható, hogy mind a gimnázium, mind a tanítóképző (Csizmadia itt végzett) olyan kiváló alapműveltséget adott, amelyre bármilyen egyetemen szerezhető szakképesítés ráépíthető volt. A régebbi korosztályt képviselő, 1985-ben akadémikussá választott Mak-kai László történész rövid ideig szintén sárospataki diák volt.

Bár tanulmányom csak akadémiai tagokra terjed ki, legalább utalásszerűen szólnom kell az 1952-ben bevezetett tudományos minősítési rendszerben „tudományok doktora” fokozatot szerzett azon pataki diákokról, akik a református kollégiumban, illetve a tanítóképzőben tanultak, hiszen a hazai tudomány történetében komoly értéket képviselnek. A tudomány doktorai (DSc; többségükben egyetemi professzorok): Béres Elek (1923–198?, mérnök), Csizmadia Ernőné Székely Magda (1927–1985, közgazdász), Csontos József (1889–1962, állatorvos), Csorba Sándor (1929–2008, orvos), Deme László (1921–2011, nyelvész), Derzsy Domokos (1914–1975, állatorvos), Karasszon Dénes (sz. 1925, állat-

1 tudomány és társadalom

orvos), Katona Géza (sz. 1925, jogász), Koltay Ede (sz. 1930, fizikus), Korponay Béla (sz. 1928, nyelvész), Lőkös László (sz. 1929, agrártörténész), Péter Ferenc (1934, orvos), Rigó János (sz. 1928, orvos), Seres Imre (1928–1983, jogász), Simon Miklós (1916–2007, orvos), Szűcs Jenő (1928–1988, történész), Soós Gyula (sz. 1930, matematikus), Svehla Gyula (sz. 1929, kémikus), Vitányi Iván (sz. 1925, szociológus), Zoványi Jenő (1865–1958, egyháztörténész). A teljesség igénye nélkül említek a DSc-nél alacsonyabb tudományos fokozatot elért egyetemi tanárokat is: Árvay Attila (1927–2008, orvos), Bencsik István (1910–1998, matematikus, fizikus), Erdős Jenő (1931–2004, matematikus), Juhász Pál (1916–1984, orvos), Karasszon Dezső (1924–2008, teológus), Komoróczy Géza (sz. 1937, nyelvész), Lenkeyné Semsey Klára (sz. 1930, teológus), Mészáros István (1929–2007, teológus), Péter Mózes (sz. 1936, orvos), Soós Pál (1928–2014, mérnök), Szendrey István (1928–1999, történész), Szuhay Miklós (sz. 1928, gazdaságtörténész). A tudományágak sokszínűsége a sárospataki minőségi alapképzést bizonyítja.

A pataki iskola tanárai az Akadémián kívül és belül

A továbbiakban megvizsgálom, hogy miként alakult az oktatás a 18. század második felétől a 20. század közepéig a Sárospataki Református Kollégiumban. Meggyőződésem, hogy sok tekintetben a kollégiumban folyó oktatás összetevőinek következménye volt, ha az MTA tagjai közé olykor viszonylag sok pataki diák bekerült, máskor pedig évtizedekig nem akadt eredményesen szereplő jelölt.

Az egyik ilyen fontos tényező a tanulólétszám. A pataki kollégium diáklétszáma a 18. század utolsó két évtizedében 1050 és 1250 között mozgott, a tehetségek kiválasztásának tehát volt kellő alapja. Ugyanakkor igen csekély mértékű volt a fluktuáció, márpedig az egy helyen töltött évek megkönnyítik a tananyag egységes követelmények szerinti elsajátítását. A 18. század vége a nagy reformok időszaka. A felvilágosodás eszméinek hatására megindult a német, majd a francia nyelv tanítása. 1793-ban jogtörténeti tanszék létesült, amely megvetette a jogakadémia alapját. Három évre rá Sárospatak elsőként vezette be a magyar tannyelvű oktatást, az addig latin nyelvű helyett. Ezzel egyidejűleg jelentős előrelépés történt a természettudományok terén is. Az iskola korábbi egyértelműen teológiai jellege határozott világi vonásokkal egészült ki. Gyarapodott a könyvtár, a 19. század első harmadában már több, mint 15000 kötetre rúgott. Folyamatosan nőtt a tanulólétszám, s az 1840-es évekre 1350-1400 fő között állapodott meg. Emelkedtek a tanári fizetések is, s ez jótékony hatással volt az oktatás szakmai színvonalának erősödésére. Mindezen reformlépések azt eredményezték, hogy a végzett diákok – akár teológusként, akár jogászként – kiváló általános műveltségi alapokkal, és magas fokú szakmai ismeretekkel rendelkeztek.

A tanári kar elsőrangú volt. Tagjai túlnyomórészt az iskola korábbi növendékei, s mind egyikük széles műveltségű, külföldet járt, tapasztalt előadó. Említsük meg a legnevezebbeket! A 18. század második felének meghatározó egyéniségei a Szathmári Paksi tanár-dinasztia tagjai, akik teológiát, filozófiát, természettudományokat tanítanak. Bányai István elsőként tanít irodalomtörténetet, Szombathy János pedig elsőrangú történész és a kollégiumi könyvtár szervezője. Szentgyörgyi István kivételesen nem járt külföldön, filozófiai felkészültsége mégis imponáló; Kazinczy őt tartotta legkiválóbb tanárának. Őri Fülöp Gábor teológiai professzort a helytartótanács 1790-ben jelölte az akkor tervezett Akadémia tagjának. Barczafalvi Szabó Dávid Patakra történt visszakérülése előtt a Magyar

Hírmondó szerkesztője, nyelvújító, vitatkozó személyisége már a reformkor előszelét idézi. De a 19. század első felében sem rosszabb a kép. Rozgonyi József negyedszázadon át tanít filozófiát, 1790-ben őt is jelölik akadémikusnak. Vályi Nagy Ferenc két évtizeden át gimnáziumi, majd teológiai tanár, ő Homérosz első magyar fordítója. Sipos Pál európai hírű matematikus, emellett polihisztor, a kollégium matematikai tantervének kidolgozója. Somossi János közel tíz évig tanít a gimnáziumban, majd 1818–55 között teológiai tanár, 1834-től akadémikusként. Nyiry István természettudós, a másik polihisztor, 1831-től akadémiai levelező, egy évre rá rendes tag; négy évtizedes tanári periódusa (1797–1838) a pataki iskola életében kulcsfontosságú. Zsarnay Lajos harminc éven át a gyakorlanti teológia tanára (1831–60), levelező taggá 1858-ban választják. Gelei József tíz évig gimnáziumi tanár, Magda Pál szintén tíz éven át természettudomány, gazdaságtant, németet tanít, Warga János öt évig köztanító. Ők hárman akadémiai levelező taggá választásukkor már nincsenek Patakon, de nyilván képviselnek valamit a pataki szellemből. Az aktív pataki akadémikusok, de a már eltávozottak kapcsolatai is élővé tették a 'Magyar Tudós Társaság' sárospataki jelenlétét, és elősegítették további jelentős tudományos teljesítmények kialakulását. Ezzel együtt erősödött a kollégium saját utánpótlás-nevelő szerepe is, hiszen a fentiek közül csak Magda Pál és Sipos Pál nem volt pataki diák.

A pataki kollégiumban folyó tanítás vizsgálatok feltétlenül ki kell térnem a jogakadémiára, amelynek története két szakaszra bontható. Alapító professzora, Kövy Sándor, 1793-tól haláláig, 1829-ig állt a tanszék élén. Mint már utaltam rá, az akadémiai tagságot nem érthette meg. Keze alól azonban később akadémikussá választott tanítványok sora került ki: Dósa Elek, Fáy András, Fogarasi János, Hazslinszky Frigyes Ákos, Jászay Pál, Petrovics Frigyes, Somossi János, Szemere Bertalan, Szemere Miklós, Teleki László, Tessedik Ferenc, Warga János, Zsarnay Lajos; nem beszélve a többiekéről, mint Bónis Sámuel, Kossuth Lajos, Madarász József, Madarász László, de Csokonai is a professzor miatt jött ide tanulni. Kövy halála után tanítványa, Gortvay János követte 1853-ig, amikor is az osztrák jog kötelező tanítása elleni tiltakozásul nem hirdetett meg előadásokat. 1851–53 között jogot tanított a később akadémikussá választott Kallós Lajos is.

Az 1849-et követő esztendőben megszakadt a Sárospataki Református Kollégium szerkesztése, s ezzel az utánpótlás nevelése. Ez az időszak a protestáns iskolák számára önkormányzatuk felfüggesztését és császári ellenőrzését jelentette. A kollégium szabadságjogait csak 1860-ban kapta vissza. Az újjászervezésben két Sárospatakon élő MTA-tag fontos szerepet játszott. Hegedüs László a kollégium egyházi gondnoka volt, a teológiai professzor Zsarnay Lajost pedig 1860-ban tiszáninneri püspökké választották. A Sárospatakon tanuló gimnazisták létszáma fokozatosan csökkent: 1861-ben 853-an, 1869-ben 729-en, 1874-ben már csak 492-en iratkoztak be. Számuk ezt követően, szinte az első világháborúig, a 470-es átlag körül mozgott. A csökkenés oka az ország tanügyi helyzetének átalakulásával magyarázható. A reáliskolák bevezetésével a kollégiumi nevelési forma (tehát a teljes oktatási vertikum egy helyen történő elvégzése) már nem volt olyan vonzó, mint korábban. A teológia és a jogakadémia hallgatólétszáma is jelentősen ingadozott: a lelkészi pályára készülők száma 45-110, a jogászielölteké 50-90 között. Annak tehát, hogy az 1849 után végzett diákok közül később viszonylag kevés számú akadémikust választottak meg, létszámbeli okai is voltak.

Az intézmény szervezetében két komoly, de sajnos nem tartós változás történt. Az első a tanítóképző 1857-ben történt létrehozása, amelyet azonban – az Eötvös-féle népisko-

1 tudomány és társadalom

lai törvényből fakadó magas követelmények miatt – az egyházkerület 1869-ben átadott az államnak. A másik a bölcsészeti akadémia felállítása 1863-ban, amely Erdélyi János nevéhez fűződik. Erdélyi akadémikusként tért vissza Sárospatakra, és bár lelkében soha nem tudott elszakadni Pesttől, élete végéig a kollégium professzora maradt; 1851-től a filozófiai, 1863-tól az irodalomtörténeti tanszéket vezette. Ez utóbbi katedrán Szinyei Gerszon követte, aki 1902-ben Horváth Cyrillnek adta át helyét. Horváth három év múlva visszatért a fővárosba (később, 1911-ben akadémikussá választották), s ezzel a bölcsészeti akadémia megszűnt. Két további kiváló tanára, a bölcsészettudományok területén rendkívüli felkészültséggel bíró Harsányi István és Rác Lajos – az előbbi 25, az utóbbi 41 éven át tanított – a gimnáziumban is oktattak.

A gimnáziumban továbbra is a magas szakmai színvonal, de ezzel együtt változatlan-ságot eredményező kitarás volt a jellemző. A tanárok többsége három, olykor négy évtizedig is a helyén maradt. A tantestületben hozzávetőlegesen két nagy generáció különböztethető meg. Közülük az elsőhöz tartozók – elhalálózásuk vagy nyugállományba vonulásuk miatt – a századforduló táján hagyták abba a tanítást. Legkiemelkedőbb képviselők a természettani tankönyvíró Buza János és Zsindely István, a Sorbonne-on tanult Kérészy István, a klasszika-filológus Szinyei Endre és Zsoldos Benő voltak. (Szinyei a szintén gimnáziumi tanár Soltész Ferenc görög-magyar szótárát adta ki új kiadásban.) A századfordulón hivatalba léptek legkiválóbbjai Csontos József történelem-, Ellend József fizika- és ifj. Mitrovics Gyula esztétikatanárok voltak. Mitrovicsot – mint említettük – 1935-ben, már debreceni egyetemi tanárként, akadémikussá választották. A teológiai akadémián is megtaláljuk a kor legkiválóbb tanáregyéniségeit. Hogy csak néhányukat említsük: id. Mitrovics Gyula a gyakorlati teológia, Radácsy György a bibliai tudományok, Zoványi Jenő az egyháztörténet professzora volt. Az 1985-ben levelező taggá választott Makkai László 1950/51-ben tanított egyháztörténetet Patakon.

A jogakadémia 1863-ban kezdte meg ismét működését. Az 1923-ban bekövetkezett megszűntetéséig terjedő 60 év során két legmeghatározóbb tanáregyénisége Emödy Dániel és Ballagi Géza voltak. Emödy 1863-tól 1891-ben bekövetkezett haláláig tanított, Ballagi pedig 1875–1902 között, 1888-tól akadémiai levelező tagként. Az öccsét, Ballagi Aladárt, aki néhány évig szintén Patakon oktatott, 1884-ben választották levelező taggá. Finkey Ferenc 1893–1912 között volt pataki jogászprofesszor, 1908-tól levelező tag. (Máig ő az utolsó olyan tudós, aki aktív sárospataki tanárként lett MTA-tag, hiszen Harsányi István 1928-as megválasztása, mint láttuk, meghiúsult.) Ez évben tért vissza Patakra a harminc évvel később akadémikussá lett Buza László, és tanított 15 évig itt. A Ballagi–Finkey–Buza-vonal gyönyörű példája a magas szintű utánpótlás-nevelésnek. Sajnos a jogakadémia 1923-ban beszüntette tevékenységét, mert a trianoni béke következtében beállott gazdasági válsághelyzetben a kormányzat megvonta a jogtanárok kiegészítő államsegélyét. Bár az egyházkerület, sőt maga a város is vállalta volna a pluszterheket, a jogakadémia tanárihánnal küszködött, és – a magyarok területének elcsatolása miatt – jelentkezők sem voltak kellő számban; érvényesült a nagy egyetemek elszívó hatása.

A most már csak gimnáziumból és teológiából álló egykor nagy múltú iskola tanári kara előregedett, és belefáradtak a világháborúba is. Az oktatás szakmai színvonala őrizte ugyan a korábbi értékeket, de a 20. század tudományos eredményei, az ezek elsajátításához szükséges nyugati nyelvek ismerete, és az új nevelési módszerek nem érvényesültek. Néhány tanár 1919-ben túlzottan exponálta magát, elbocsátásuk zavart okozott. A

trianoni béke kibillentette Sárospatakat a régióban betöltött kulturális vezető szerepéből, a város határszéli településsé vált. A jogakadémia bezárása tovább fokozta az iskola válóságát. Ebben a helyzetben kereste és találta meg a Tiszáninneni Református Egyházkerület és a kollégium vezetősége az egyetlen lehetséges kiutat: reformokkal fellendíteni a haladó iskolát. Partnerre találtak gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszterben, akinek segítségével a harmincas évektől ismét magas színvonalú oktatás folyhatott. Ennek legfontosabb elemei az alábbiak voltak:

- A gimnáziumban korszerű, bentlakáson alapuló oktatási modellt vezettek be. Ezt először az 1931-ben megnyílt Angol Internátus biztosította, amely nem egyszerűen nyelvtanítási forma volt, hanem az angolszász nevelési modell, a 'college' adaptációja. A diákok saját újságot szerkesztettek, virágozott az egyesületi, önképzőköri élet, igen magas szintet ért el a sportkultúra. Az 1938-ban megnyílt Humán, az 1942-ben átadott ONCSA, valamint más, kisebb internátusok tovább bővítették a lehetőségeket.
- 1929-ben megtörtént a hatvan évvel ezelőtt állami kezelésbe vett tanítóképző visszavétele. A döntést a kormányzat a jogakadémia elvesztése miatt részben kárpótlásnak szánta. A tanítóképző intézeti ág visszatérésének a kollégium megújulásra törekvő szellemisége szempontjából nagy jelentősége volt.
- A húszas évek végétől a negyvenes évek elejéig olyan fiatal tanárok kaptak katedrát, akik a hagyományok mellett a század új értékeit is képviselték. Tipikusnak tekinthető közös vonásaik voltak, hogy többségükben pataki diákmúlttal rendelkeztek; tanulmányaikat legtöbbször Eötvös-kollégistaként, és/vagy külföldön, nem egy esetben a pataki kollégium ösztöndíjával végezték, emellett sokan a teológiát is abszolválták; és Patakra visszatérve ambíciókkal telve, szinte huszonévesen kezdték meg tanári pályájukat. Az új generáció által képviselt szellemiség hamarosan meghódította a kollégiumot. Fő képviselőik a gimnáziumban Bertha Zoltán, ifj. Harsányi István, Hegyi József, Képes Géza, Maller Sándor, Orbán István, Palumbo Gyula, Szabó Gyula, Szabó Károly, Urbán Barna voltak, de a tanítóképzőben is több fiatal tanárt találunk: Bolvári Zoltán, Egey Antal, Ködöböcz József, Tóth Károly és mások.
- A gimnáziumban a harmincas években tehetségkutató mozgalom indult, tehetségvizsgás falusi gyerekek tucaitjai nyertek felvételt. Mindez jelentősen kiszélesítette a kollégium szellemi vonzásterületét, és később első generációs értelmiségi korosztályok kibocsátását eredményezte.
- Nem maradt el a haladó szellemű kísérletekkel a teológiai akadémia sem, amely a kor nemzeti-társadalmi kérdéseire próbált új módszerekkel választ találni. Ilyen volt a faluszeminárium, amelynek keretében a hallgatók szociológiai szempontok szerint tanulmányozták a falvak életét. 1936-ban két fiatal professzor, Szabó Zoltán és Újszászy Kálmán kezdeményezésére megalakult a népfőiskola, s ezzel egy máig virágzó közművelődési-nevelési mozgalom bontott szárnyat.

Mindezek alapján aligha meglepő, hogy az 1930-as és 1940-es évek pataki gimnazistái és tanítóképzősei a kor színvonalán álló oktatásban részesülhettek. Az itt töltött évek valamennyiüknek életre szóló élményt jelentettek. Visszaemlékezéseikben megemlítik a diákönkormányzat és az önnevelés magas fokát (Csizmadia Ernő), az erkölcsi tartást (Deme László), az egészséges puritanizmust, a szabadságharcos hagyományt és a jórészt demokratikus tanár-diák viszonyt (Király István), a társadalom minden rétegét befogadó, sokszínű szellemi életet (Vitényi Iván). A harmincas évek reformjai után a

1 Tudomány és társadalom

képzés ismét elsőrangúvá vált, és ennek markáns eredményei lettek a patakiak által az 1960–70–80-as években elnyert tudományos fokozatok és akadémiai levelező tagságok.

A kollégium nagy reményekre jogosító fejlődését derékba törte a második világháború, majd a negyvenes évek végétől eluralkodó politikai légkör követelt áldozatokat a kultúrától. 1949-ben megszűnt a népfőiskola, 1950-ben államosították a tanítóképzőt. A hatalomnak behódolt Református Egyetemes Konvent Elnöksége 1951-ben elrendelte a teológiai akadémia bezárását, majd 1952-ben felajánlotta a gimnáziumot az államnak: a tantestület és a diákok az állami Rákóczi Gimnáziumban tanítottak, illetve tanultak tovább. A döntések ellen tiltakozó Tiszáninnen Református Egyházkerületet egyszerűen beolvastották a Tiszántúli Egyházkerületbe, és csak 1957-ben állították vissza. A Sárospataki Református Kollégium jogutódaként csak a Nagykönyvtár maradt meg, amely Református Tudományos Gyűjteményekké fejlődve képviselte a jogfolytonosságot. A Sárospataki Református Kollégium – a gimnázium egyházi kezelésbe vételével – 1990-ben nyílt meg újra. A teológia 1991-ben indított ismét első évfolyamot.

Az állami oktatás eredményei a 20. század második felében

Mint említettem, az állami (ténylegesen tanácsi kezelésű) pataki gimnázium 1952–1990 között sok tekintetben (tanárok, módszerek, hagyományok, szellemiség) a kollégium szellemi jogutódjaként működött. A tanári karból az államosítás miatt csak egy személy távozott, a többiek folytatták a munkát. Az 1947-től igazgató Szabó Gyula vállalta és 1966-ig betöltötte az igazgatóhelyettesi posztot. Az új fenntartót nyilván az az elgondolás vezette, hogy a gimnáziumnak szüksége van tapasztalt, a követelményeket minden vonatkozásban jól ismerő szakemberekre. Mindehhez persze azt is hozzá kell tenni, hogy a kisvárosban más lehetőség nemigen adódott az itt már egzisztenciát teremtett pedagógusoknak, ám higgyük el, hogy itt elsősorban a kollégium iránt érzett szeretetük és ragaszkodásuk érvényesült, hiszen az intézmény mégis csak a „pataki iskola” maradt. Ilyen körülmények között különösen pikáns helyzetet eredményezett az iskola alapításának 425. évfordulója. A történelmi múlt és a jelenkor összhangját a kormányzat azzal teremtette meg, hogy a Népköztársaság Elnöki Tanácsa május 18-án „érdemes és eredményes munkássága elismeréséül” *A Munka Vörös Zászló Érdemrendje* kitüntetés adományozta a sárospataki Rákóczi Gimnáziumnak. A döntés nyilvánvalóan nem az államosítás óta eltelt négy év munkáját honorálta, hanem – a korszak kitüntetési politikájának jellegzetes logikájával – úgy legitímálta az állami iskolát, hogy egyben felvállalta az egyházi múltat. Az új követelmények alapján – de a megörökölt „rejtett tanterv” keretei között – folyó oktatás magas színvonalát és eredményeit jól jellemzik a végzett diákok tudományos életben elért sikerei, hiszen számos olyan kutatót találunk, akik Sárospatakon 1952 után érettségiztek, és később MTA-tagságot, a tudomány (MTA) doktora (DSc), a tudomány kandidátusa (CSc) vagy PhD fokozatot szereztek.

A Rákóczi Gimnázium egykori diákjai közül eddig egyetlen – illetve majdnem kettő – akadémikus került ki. Az 1947-ben született Fésüs László orvost, biológust 1998-ban választották levelező, 2004-ben rendes taggá. Tuba Zoltán botanikus levelező tagságát 2007-ben az akadémiai osztályülés megszavazta, de az elnökség – létszámkorlát miatt – a jelölést nem terjesztette a közgyűlés elé. A következő tagválasztást a professzor sajnos már nem érte meg, 2009-ben, élete derekán elhunyt.

A tudomány doktrái örvendően többek között vannak, és – tegyük hozzá – a lista minden bizonnyal nem teljes. Pataki diákként szereztek DSc fokozatot: Baranyai András (sz. 1959, kémikus), Borsi-Kálmán Béla (sz. 1948, történész), Csuhaj-Varjú Erzsébet (sz. 1954, matematikus), D. Molnár István (sz. 1941, irodalomtörténész), Hajdú Zoltán (sz. 1952, geográfus), Héthy Lajos (sz. 1943, szociológus), Hoppál Mihály (sz. 1942, etnográfus), Sápy Péter (sz. 1942, orvos), Szepesi Gábor (sz. 1939, kémikus), Tuba Zoltán (1951–2009, botanikus), Varga Vince (sz. 1946, orvos). Említék néhány CSc, illetve PhD fokozattal rendelkező egyetemi tanárt is: Bolvári-Takács Gábor (sz. 1967, történész), Hörcsik Richárd (sz. 1955, egyháztörténész), Stumpf István (sz. 1957, jogász), Szathmáry Béla (sz. 1957, jogász), Újszászy László (1943–2014, orvos).

A fentiekben remélhetőleg sikerült bizonyítanom, hogy a Sárospataki Református Kollégium – diákjai és tanárai által – a magyar tudomány fejlődésében jelentős szerepet játszott. A Magyar Tudományos Akadémia és Sárospatak szellemi kölcsönhatásának eredményei az egész nemzeti kultúra javát szolgálták.

A tanulmányban szereplő akadémikusok

Almási Balogh Pál (1794–1867, l.t. 1831, r.t. 1835)

Almási Balogh Sámuel (1795–1867, l.t. 1858)

Balásházy János (1797–1857, r.t. 1830)

Ballagi Aladár (1853–1928, l.t. 1884, r.t. 1904)

Ballagi Géza (1851–1907, l.t. 1888, r.t. 1907)

Bartók György (1882–1970, l.t. 1927, r.t. 1945, tan. t. 1949, r. tagsága visszaállítva: 1989)

Buza László (1885–1969, l.t. 1938, r.t. 1946)

Csizmadia Ernő (1924–1984, l.t. 1973, r.t. 1979)

Csoma József (1848–1917, l.t. 1900)

Csorba József (1789–1858, l.t. 1832)

Dósa Elek (1803–1867, l.t. 1861, t.t. 1865)

Duka Tivadar (1825–1908, l.t. 1863, t.t. 1900)

Erdélyi János (1814–1868, l.t. 1839, r.t. 1858)

Fáy András (1786–1864, t.t. 1831, ig.t. 1845)

Fésüs László (sz. 1947, l.t. 1998, r.t. 2004)

Finkey Ferenc (1870–1949, l.t. 1908, r.t. 1929, t.t. 1938)

Finkey József (1889–1941, l.t. 1934, r.t. 1940)

Fogarasi János (1801–1878, l.t. 1838, r.t. 1841)

Gárdonyi Géza (1863–1922, l.t. 1910, t.t. 1920)

Gelei József (1754–1838, l.t. 1832)

Hazslinszky Frigyes Ákos (1818–1896, l.t. 1863, r.t. 1872)

Hegedüs László (1814–1884, l.t. 1860)

Horváth Cyrill (1856–1941, l.t. 1912, r.t. 1925)

Jászay Pál (1809–1852, l.t. 1836, r.t. 1841)

Kallós Lajos (1819–1882, l.t. 1863)

Kazinczy Ferenc (1759–1831, r.t. 1830)

1 Tudomány és társadalom

Kazinczy Gábor (1818–1864, l.t. 1858)
 Király István (1921–1989, l.t. 1970, r.t. 1979)
 Kiss Árpád (1889–1968, l.t. 1954)
 Kováts Mihály (1762–1851, l.t. 1832)
 Kőrös Endre (1927–2002, l.t. 1990, r.t. 1993)
 Magda Pál (1770–1841, l.t. 1834)
 Makkai László (1914–1989, l.t. 1985, r.t. 1987)
 Mitrovics Gyula (1871–1965, l.t. 1935–1947, lemondott)
 Nagy Gyula (1849–1924, l.t. 1892)
 Nyiry István (1776–1838, l.t. 1831, r.t. 1832)
 Petrovics Frigyes (1799–1836, r.t. 1830)
 Ravasz László (1882–1975, t.t. 1925, másodelnök 1937–40, ig.t. 1940–45, t. tagsága megszűnt: 1949, tagsága visszaállítva: 1989)
 Révész Imre (1889–1967, l.t. 1935, r.t. 1946)
 Somossi János (1783–1855, l.t. 1834)
 Stein Lajos (Ludwig Stein, 1859–1930, t.t. 1899)
 Szabó Gábor (1927–1996, l.t. 1973, r.t. 1982)
 Szádeczky-Kardoss Lajos (1859–1935, l.t. 1888, r.t. 1909)
 Szemere Bertalan (1812–1869, l.t. 1840)
 Szemere Miklós (1802–1881, l.t. 1863)
 Szemere Pál (1785–1861, r.t. 1831)
 Teleki József, gróf (1790–1855, ig.t. 1830, elnök 1830–55, t.t. 1838)
 Teleki László, gróf (1811–1861, l.t. 1836, r.t. 1838, t.t. 1844)
 Tessedik Ferenc (1800–1844, l.t. 1832)
 Tompa Mihály (1817–1868, l.t. 1858)
 Vay Ábrahám, gróf (1789–1855, alapító, ig.t. 1830)
 Vay Miklós, báró (1802–1894, ig.t. 1841–55, 1860)
 Warga János (1804–1875, l.t. 1835)
 Zsarnay Lajos (1802–1866, l.t. 1858)

Felhasznált irodalom

Barcza József (szerk.): A Sárospataki Református Kollégium története. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára, Budapest, 1981.
 Benke György – Pólos László – Szabó Csaba (szerk.): Pataki tanáraink (1931–1952), Sárospatak, 2005.
 Berecz Lilla: Interjú dr. Király István akadémikussal. In: Dobay Béla (szerk.): A sárospataki Rákóczi Gimnázium jubileumi évkönyve, Sárospatak, 1981.
 Bolvári-Takács Gábor: A Vay-család a társadalmi, politikai közéletben = Zempléni Múzsza, VIII. évf. 1. szám, 2008. tavasz
 Bolvári-Takács Gábor: Ballagi Géza és a pataki jogakadémia = Zempléni Múzsza, VII. évf. 3. szám, 2007. ősz
 Bolvári-Takács Gábor: Harsányi István akadémiai tagajánlása, 1928 = Sárospataki Füzetek, XV. évf. 4. szám, 2011.

- Bolvári-Takács Gábor: Közéleti személyiségek pataki diákemlékei az 1920–40-es évekről = Sárospataki Füzetek, XIV. évf. 1. szám, 2010.
- Bolvári-Takács Gábor: Mitrovics Gyula akadémiai tagságának megszűnése = Debreceni Szemle, XVIII. évf. 4. szám, 2010. október
- Bolvári-Takács Gábor: Pataki tudósok az Akadémián. A Magyar Tudományos Akadémia és a Sárospataki Református Kollégium szellemi kapcsolatai = Magyar Tudomány, XLV. évf. 5. szám, 2000. május
- Bolvári-Takács Gábor: Teleki József, Sárospatak és az Akadémia = Zempléni Múzsza, V. évf. 2. szám, 2005. nyár
- Cseke Hajnalka: Határhelyzetek. Interjú Vitányi Ivánnal, Budapest, 1996.
- Csizmadia Ernő: Pataki diákéveimre emlékezve = Borsodi Művelődés, VI. évf. 3. szám, 1981.
- Dienes Dénes – Ugrai János: A Sárospataki Református Kollégium története, Sárospatak, 2013.
- Dobrossy István (szerk.): Tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémia megalapításáról, Miskolc, 1997.
- Glatz Ferenc (főszerk.): A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–2002. I–III. kötet. Budapest, 2003.
- Kenyeres Ágnes (főszerk.): Magyar életrajzi lexikon, 1–4. kötet, Budapest, 1967–1994.
- Ködöböcz József: Sárospatak a magyar művelődés történetében, Sárospatak, 1991.
- Ködöböcz József: Tanítóképzés Sárospatakon. A kollégiumi és középfokú képzés négy évszázada, Budapest, 1986.
- Maller Sándor: Gróf Klebelsberg Kunó és a Sárospataki Református Főiskola. Az angol nyelv tanításának kezdetei Patakon, Sárospatak, 1998.
- Mezei Erzsébet – Séra Katalin: Beszélgetés dr. Deme László nyelvészprofesszorral. In: Dobay Béla (szerk.): i. m.
- Pach Zsigmond Pál (főszerk.): A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825–1975, Budapest, 1975.
- Sótér István: A sas és a serleg. Akadémiai arcképek, Budapest, 1975.
- Szalai Sándor – Szántó Lajos (főszerk.): A Magyar Tudományos Akadémia 150 éve adatokban, Budapest, 1975.
- Szentimrei Mihály: A Sárospataki Református Kollégium 20. századi virágzása, felszámolása és újraindulása. In: Kováts Dániel (szerk.): Széphalom 7. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, Sátoraljaújhely, 1995.
- Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái, I–XIV. kötet, Budapest, 1891–1914. (reprint: 1980–1981.)
- Ugrai János: Önállóság és kiszolgáltatottság. A Sárospataki Református Kollégium működése, 1793–1830. Budapest, 2007.
- Ugrai János: Professzorok a „pataki reformkorban”. A sárospataki kollégium és négy tanára a XIX. század első harmadában, Budapest, 2007.
- Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon, Budapest, 1977.

Éles Csaba

Önképzés, utazás és olvasás Erdélyi János gondolatvilágában

Mintegy mottóként előrebocsáthatunk egy olyan nem feledhető tézist, amire jelen tanulmányunk is emlékeztet a maga egészében: a pedagógia a 19. században még erőteljesen filozófiai tudomány. A pedagógia elméletének legjelentősebb művelői (elsősorban Németországban és Svájcban, de kijelenthető az is, hogy Oroszországtól az Amerikai Egyesült Államokig) vagy maguk is filozófusok, vagy a filozófia felől, a filozófia eszköztárával közelítenek a neveléstudomány problémaköréhez. Természetes tehát, hogy ez Erdélyi Jánosra is vonatkoztatható.

Keserően nyomaszthat bennünket a kisebbségi érzés – különösen a németekkel, de a franciákkal és az angolokkal összehasonlítva is –, ha filozófiai, esztétikai, egyáltalán bölcséleti kultúránk hagyományának hiányaira gondolunk. Az érzés indokolt, de a helyzetkép mégsem teljesen sivár; mert az inkább értelmiségünk többségének ilyen irányú ismereteire – tehát eszmetörténeti tájékozatlanságára – igaz. Egy-egy igazán jeles, idevonatkozó évforduló a legjobb alkalom lehet ennek a bizonyos műveltségbeli hiátusnak több-kevesebb mértékű visszaszorítására.

Különösen érvényes ez a kétszáz éve, 1814. április 1-jén született Erdélyi János jubileuma esetében. Ő ugyanis *A hazai bölcsészet jelene* (1856) vagy *A bölcsészet Magyarországon* (1866–67) című forrásértékű tanulmányaival érdemlegesen elsőként kísérelte meg filozófiai kulturális örökségünk rendszerezett számbavételét. Jubiláló filozófusunk sokszínűen terjedelmes életművéből jelen esetben csak azokat a gondolatokat emeljük ki, amelyek őt az *élethosszig tartó tanulás* teoretikai klasszikusává avatják.

Tanulás egy életen át

Erdélyi János összegyűjtött filozófiai (és esztétikai) írásai között föllelhető egy sajátos „kakukktójtás”. A hazai neveléstörténeti – de kategorizálhatjuk úgy is, hogy nevelésfilozófiai – irodalomnak egy olyan klasszikus szaktudományi értéke, amely friss, modern szemléletével lepi meg mai olvasóját. Erdélyi 1855 után írt maradandó minőségű munkájának címe egyszerűen és szerényen: *A nevelésről*. Olyan, mint egy később kidolgozandó, átfogó és rendszerező igényű nagy neveléstudományi mű előzetesen közreadott, annotált bő vázlata. A 97 cikkelyből álló elaborátum figyelme elvileg minden idevonatkozó fontos problémára kiterjed. Mai terminusokkal élve, található benne több definíció és tantervelmélet, neveléstörténeti áttekintés és iskolaügy, fejlődéslelektan és oktatásmódszertan, továbbá számos más fölvetés kellően hiteles elméleti és gyakorlati fedezettel.¹

A kilencvenhétből számunkra jelenleg a 15. fragmentum a fontos mint a neveléstudományokon belül az andragógia teoretikai alapvetésének kiemelkedő történeti értékű – nemzetközi viszonylatban is az úttörő jellegűek közé számítható –, messze előremutató

gyöngyszeme. Ebbe a cikkelybe a szerző olyan gondolatokat sűrített össze, amelyeknek értelmezése során – az andragógián kívül – okkal kerülnek előtérbe e tudományterület más, rokonítható fogalmai és szakkifejezései is: mint a gerontagógia és antropagógia, permanens művelődés és élethosszig tartó tanulás, önképzés szakirányosan és önművelődés általánosságban.

Erdélyi ebben a tizenötödik bekezdésben abból indul ki, hogy a nevelés, a művelődés, egyáltalán a személyiségformálás a gyermek- és ifjúkorban befejezhetetlen, megoldhatatlan; még ebben a két összetartozó életkori szakaszban is súlyos belső ellentmondással terhes. Ugyanis egyfelől a házi és családi, másfelől az iskolai vagy köznevelés olyan soha nem találkozó párhuzamosok, amelyeknek előnyei éppen azért nem összegződnek, hátrányai pedig nem küszöbölődnek ki kölcsönösen. Szövegértelmezésünket ellenőrizendő, szembesítsük azt a szerző saját szavaival. „Ha már a nevelés külön módjai nem egyesíthetők, p. a házi és köznevelés, árnyékoldala pedig mindegyiknek megmarad, azt lehetne következtetni, hogy az emberben levő hajlamok el sem érhetik a fejlődés tökélyét.” Az iskolai vagy iskoláskorú nevelés, más szóval a pedagógia tehát természetesen csupán részlegesen és viszonylagosan tehet eleget a személyiségformálás/formálódás élethosszig tartó folyamatának. Ámde az ember – ha a konkrét egyén aktív partner ebben – mégsem marad belsőleg torzóban. Erdélyi figyelmeztetése így válik vizsgálatossá is egyben. „Azonban nem kell feledni, hogy a nevelő intézetek csak előiskolái az életnek s az ember holtig nevelés alatt van. Mert neveli őt az egyház, a társadalom és az állam.” Erdélyi János – ezen a ponton célszerű erre a kérdésre kicsit részletesebben kitérnünk – három szempontból is kapcsolódik Comeniushoz. Egyrészt életpályájának azzal az elemével, hogy mindketten tekintélyes tanárai voltak a nagyhírű sárospataki református szellemiségű kollégiumnak. Másrészt filozófiatörténeti munkásságának azzal a hangsúlyosan jellemző mozzanatával, miszerint Erdélyi szívügyének tartotta a magyarországi bölcsészet minél alaposabb és részletesebb föltárását. Különösen értékesek és marandóak azok a fejezetek, szövegrészletek (*A bölcsészet Magyarországon*, 1866–67), amelyek Comenius és Apáczai, Sárospatak és a Partium, Erdély és a reformáció szerepével, jelentőségével, kezdeményezéseivel, örökségével foglalkoznak.² Az andragógia és az antropagógia vonatkozásában pedig a *Pampaedia* (1656) és a kétszáz évvel későbbi *A nevelésről* két-két szövegszemelvénye igazolja vissza a Comenius és Erdélyi közötti szellemi folyamatosságot.

Nézzük meg először az élethosszig tartó – sőt a földi életen túl is folytatódó – tanulás tényszerű jelenségét. Mi olvasható erről a *Pampaedia* V. fejezetének első bekezdésében? „Mint ahogy az emberi nem egésze számára iskola az egész világ, az idők kezdetétől fogva egészen az idők végezetéig, ugyanúgy az egyes ember számára iskola egész élete, a bölcsőtől a koporsóig. Így hát nem elégedhetünk meg azzal, hogy Senecával együtt valljuk: »Egyetlen életkor sem kései a tanulásra«, hanem ezt kell mondanunk: »Minden életkor tanulásra lett kijelölve, és az ember esetében az élet és a tanulás végső határa egybeesik«. Sőt, az emberi életnek még maga a halál vagy maga a világ sem szab határt: mindenkinek, aki embernek született, mindezeket túl el kell jutnia, mintegy égi akadémiába, az örökkévalóságba is. Mindaz tehát, ami ezt megelőzi, út, előkészület, alsóbb iskola.”³ Főntebb már idéztük *A nevelésről* 15. cikkelyének azt a két mondatát, amelynek eszenciáját ezek a szavak jelentik: „...a nevelő intézetek csak előiskolái az életnek s az ember holtig nevelés alatt van.”

1 Tudomány és társadalom

Nagyon érdekes, hogy a Comenius és Erdélyi között itt feketén-fehéren megmutatkozó eszmei összhangot megerősíti, továbbviszi az is, ahogyan ők az ember megszületése *előtti* állapotáról vélekedtek – hipotetikusan századokkal vagy hosszú évtizedekkel megelőzve a korszerű pszichológiai kutatásokat, kísérleteket. „*Mihelyt az ember kialakulása elkezdődik, gondoskodni kell róla, hogy ne torzuljon és ne korcsosuljon el*, vagyis rögtön, a fogantatás pillanatától kezdve, sőt már a fogantatást megelőzően, midőn a szülők elhatározzák, hogy utódot nemzenek, egészen addig, amíg az utód megfelelően ki nem alakul és meg nem születik...” – fejtegette a továbbiakban Comenius.⁴ Erdélyi alig kezdte el írni *A nevelésről* kialakított koncepcióját, már a második cikkelyben megállapította, hogy „...a lélekre való gond már az anyai méhben is illeti a magzatot, és kíséri az egész fejlődési koron át.”⁵

Térjünk vissza a 15. fragmentumhoz, amelynek különlegesen sűrített szellemi ösztönzése a Comenius összegző jellegű művével kapcsolatban kitérő után sem fejeződik be. Nem is fejeződhetett, hiszen ezen gyöngyszem-szemelvény második felének föltárására még csak most kerülhet sor. „A tudományos, művészeti és közhasznú ösméreték terjesztésére annyi módja van a mai világnak az irodalmak fejlődése és a sajtó munkássága által, hogy *minden egyes ember örökös tanítvány* és a kor, melyben élünk, az előkelően anyaginak mutatkozó színezet dacára is valóságos szellemiség kora minden tekintetben.”

A töredéknek ez a negyedik mondata három üzenetet hordoz. Az elsőt kétszeresen is, hiszen keretezi Erdélyi összesűrített kijelentéseit. Ez a megírás jelenkorának: a 19. század közepének, középső harmadának dicsérete. Az a korszak, amikor megszületik és hegemoniára tör az, amely a tudományok terén még a következő évtizedeket is fémjelzi: a pozitívizmus és a darwinizmus. Amikor az ismeretterjesztésre „annyi módja van a mai világnak az irodalmak fejlődése és a sajtó munkássága által”. Ez az éra továbbá „az előkelően anyaginak mutatkozó színezet dacára is valóságos szellemiség kora minden tekintetben.” Rá kell mutatnunk – s ez a második üzenet a sajtó rohamos térnyeréséről szóló tudósítással együtt –, hogy Erdélyinek ezekben a szavaiban ott rejtőzködik egy széles dimenziójú szellemi feszültség. Nevezetesen az, amelyet később Dosztojevszkij és Nietzsche, Tönnies és Simmel, Spengler és Bergyajev, Ortega y Gasset és Huizinga, Cioran és mások a modern civilizáció és klasszikus kultúra ellentétéként elemeztek és mutattak be. Végül a negyedik mondat harmadik üzenete visszacsatolódik a második mondatához. Ott azt olvashattuk ugyanis, hogy „az ember holtig nevelés alatt van” – itt meg azt, hogy „minden egyes ember örökös tanítvány”. Együttesen: megerősödő andragógiai-antropagógiai szemlélet, és felszínre kerül comeniusi örökség. Örvendetes dokumentálnunk, hogy T. Erdélyi Ilona a nagyapjáról szóló kismonográfiájában – közelebbről *A bölcsészet tanára és történetírója* című fejezet elején – érinti *A nevelésről* címen írt „jegyzet”: a pályakezdő professzor pedagógiai felkészültségének bizonyítékeként. A főbb elvi tételeket csak tömören összefoglalja, de a 15. fragmentum utolsó előtti, negyedik mondatát (lásd: fentebb) szöveghűen meg is idézi.⁶

Befejezésül idézzük meg a cikkely utolsó, azaz ötödik mondatát. „Lehetlen, hogy az elmének ennyiféle izgatása, sürgetése mellett az öngondolkodás, önképzési vágy az emberben föl ne ébresztetnék.”⁷ A hívószavak itt az „öngondolkodás” és az „önképzés”; amelyek olyan fogalmakkal tartoznak együvé, mint az önismeret, az önnevelés és az önművelődés. A külvilág „izgatása, sürgetése” olyan erős és sokszínű, hogy ezek a késztetések az emberek többségében előbb-utóbb, többé-kevésbé „fölbresztetnek”. A kérdés inkább az, hogy miként, milyen impulzusok révén válnak tartóssá, sőt véglegessé? Mindenesetre

legyen szó bármely itt említett szellemi aktivitásról, Erdélyi Jánosnál a két leggyakoribb ráhatás vagy médium: az olvasás és az utazás. Mindkettő a nemzetnevelés és a nemzeti művelődés ösztönzője is.

Az utazás értelmezése

Mind az olvasás, mind az utazás az ismeretszerzés szellemi örömforrását jelentette Erdélyi János számára. Természetes, hogy az olvasásnak mindenkinél megmutatkozik egy bizonyos mértékű életkori elsősége; de ez a kettő később egymást váltogatva, kísérve és erősítve egybefonódik. Olyannyira, hogy kölcsönösen egymás metaforáivá válnak: az olvasás nem más, mint képzeletbeli és gondolati utazások, szellemi kalandozások hosszú sora – az utazások falvai és városai viszont a világ kisebb-nagyobb könyvei (aszerint, hogy kinek-kinek mennyi „elolvasandó”, azaz befogadandó kincset rejtnek magukban). Az olvasás és az utazás természetesen termékeny inspirálói is egymásnak. Amiről olvasunk, azt általában látni is szeretnénk; s ahová elutazunk, ahhoz előtte hozzáolvasunk, majd utána olvasunk. Szellemi értelemben így válik számunkra valóban kerekké a világ. „Mennél többet tudék múltban a vidékről – írta egy dunai gőzhajón, Linz felé haladva, 1844. május 18-át követően –, annál érdekesb lón tekintete a jelenben.”⁸

Aztán amikor Erdélyi János a maga keletről, konkrétan Pestről startoló Grand Tour-ja állomásaként megérkezett Lipcsébe, ott július 1-jén párhuzamot vont az olvasás, az írás és az utazás szellemi és lelki-érzelmi gyönyöreinek hasonlóságai között. „Ha, mikor iskolát jártam, megvolt azon örömem, hogy mindennap többet tudtam a könyvben, ha örömem volt, mikor egy verssel többet írtam – s pedig mily édes volt az öröm! –, éppen úgy örömem jelenleg, ha minden várossal új nézőhely nyílik föl előttem; ember, élet, világ, szokás, balság és elsőség, mind ugyanannyi mulattatója lelkemnek. Tudván, hogy mik történtek e földön, e városon kívül és belül, kettőzteti az utazás gyönyöreit.”⁹

Erdélyi János németalföldi kitérője során, Amszterdamban vont le három fontos, elvi jelentőségű tanulságot addigi németországi tapasztalatai alapján – útjának folytatására és utazni akaró honfitársainak okulására. Az első: egy útinaplónak mint az úti emlékek gyűjtőhelyének vezetése. „Utazásomról naplót viszek; mert így talán belészokom abba, hogy akkor is följegyezem gondolatimat, mikor nem utazom már; és mert sokat láttam, mit vétkellenék elfelejteni, tehát: hogy gyűjtsek magamnak emlékezetet.” A második: megszólása azoknak, akik Pesttől Párizsig csak Berlinben néznek szét; akik nem szánnak érdemi figyelmet olyan nagy múltú német városoknak, mint például Nürnberg, Stuttgart vagy Lipcse. „Ne csudáld azért, hogy Németországon csaknem három hónapom telt el – írta 1844. július 14-én –, és még a rajnai út és Baden is hátravannak; csudálkozzál inkább azokon, kik Németországot oly könnyen futják keresztül, mintha nem is volna város Pesttől Berlinig, Berlinton Párizsig.” Végül a harmadik: különösen négy olyan hivatás nevezhető meg, amelynek leendő magyarországi képviselői Németországban összeköthetik a számukra kellemes és a közösségre nézve hasznosat, a kultúra és a civilizáció szemszögéből egyaránt értékeset. „Tudós és művész, gazda és nevelő – négy, mire hazánkknak tán legkevesebb embere van – a legszebb tökélyrel találhatnak itt élvét és gyakorlatot, és megtölthetik lelküket édesebb ízzel, mint ajaknak a színméz, meg tapasztalattal, mely becsebb mindeneknél.”¹⁰

A legutóbb idézett mondatból és fölvezetéséből is kitűnik, hogy a kultúra és a civilizáció korántsem mindig szembenálló társadalmi jelenségcsoportok; hiszen viszonyuk eredendően

1 Tudomány és társadalom

és alapvetően a progresszív célzatú szerepmegosztás. Ezt a szerepmegosztást kellene mind tudatosabban tükröznie a külföldre utazó magyarok szakterületi orientációjának is. A haladó reformkori magyar ifjúság aktivizálódásának egyik látványos bizonyítéka éppen az az akkor kibontakozó utazási kedv, melyet egyik Szemere-tanulmányom bevezetésében érzékeltettem is;¹¹ továbbá Irinyi József és Tóth Lőrinc útirajza, illetőleg Erdélyi recenziói kapcsán alább még kitérünk rá. Erdélyi 1845. március 1-jén Párizsban úgy látta: többen vándorolnak Európában olyan magyar sortársai, akik a honi *civilizáció* („ipar és kereskedelem”, „boldogítási tervek”, „politikai kilátások” stb.) fölvirágzását szeretnék tapasztalataikkal szolgálni; míg az ő saját hivatása és kívánsága a *kultúra* kincseinek hazavitele. „Újabb időkben sok magyar utazik – velem együtt – a mívelt külföldön, s jobbára sikerül venni tőlök valamit az irodalomban, honunk felvirágzására szolgálat. Az ipar és kereskedelem meglelék szószólóikat; a boldogítási tervek nyomban érik egymást, és hála érte, van látatjuk előbb-utóbb. Ha efféle mozgalmakat senki nem pártolna, én volnék legheveseb s legerősb védőjök a gyengék közül, de mivelhogy itt rám semmi szükség, s mert az emberi szellem hatása nincs egyedül anyagra mérve – saját viszketegbül-e vagy némi vonzalombul, én politikai tervek és kilátások helyett más egyebet akarnék visszavinni országunk- és hazánkba.”¹²

Mi az a „más egyéb”, melyek azok a kétségkívüli kulturális kincsek? Erre a kérdésünkre az úti levelek és naplók egésze kínálja a feleletet: hangsúlyosan beletartozik a németországi filozófia és pedagógia, a franciaországi szépirodalom és színházkultúra, az olaszországi szépművészetek és zenei élet. Valahol Párizs és Savoya között, valamikor 1845 márciusában olyan erővel ragadta meg Erdélyi János lelkét és elméjét Itália (egyébként régóta benne lappangó) vonzása – részletezve az „isteni művészet”, a „régiség” és a „természet csudái” élményének ígérete –, amely Goethe gyötrődő várakozásához volt hasonlatos. „Azért felöltöm még egyszer a zarándoklás köpenyét, s örömebb indulok, bár idegenből idegenbe, mint valaha, mert fogom látni Olaszországot, hol gyermekévi tanulmányim oly sok ízben hordák meg képzelődésemet, hová oly régóta epedek, hogy szinte fájdalommal lőnek már vágyaim, mint mikor üldözővé lesz az egykori régi hű barát. (...) készen volt lelkem azon élvezet elfogadására, melyeket az isteni művészet, a régi nagyság emlékei s a természet csudái ígérnek Olaszországban az utazónak.”¹³ Már korábban, 1844. szeptember 23-án vagy az azt követő napokban megvilágosodott előtte Lyonban, hogy az utazás gondjai és esetleges kényelmetlenségei is serkentően hatnak a gondolkodásra, hiszen kikötkentek az utazót az otthonlét megszokott nyugalmából. Az utazás tehát nem kizárólag élményeivel, hanem megelőző és kísérő ingereivel is fejleszti a szellemet és a személyiséget.¹⁴

Az utazás varázsa bizonyára abban rejtőzik, hogy egyszerre nyújt élményeket az érzékeknek és a szellemnek. Miközben a látottak eljutnak az értelemig, az ingerek átszüremlenek a szemektől az észig; miközben találkozunk valamely táj vagy település atmoszférájával: beszívjuk levegőjének illatait, halljuk hangjait és csöndjét is, talpunkkal és tenyerünkkel tapintjuk a köveit, megízleljük ételeit és italait. Az utazás összességében tehát intellektuális és materiális befogadás is. Az olvasás ezzel szemben tisztán szellemi. Kettőssége – a szövegtől függően – az intellektualitás vagy az esztétikum dominanciájából ered. Ha az utóbbi a meghatározó, akkor az olvasás más művészetek (építészet, szobrászat, festészet, zene, tánc), illetve általában az esztétikum befogadásával rokonítható. Ez utóbbi esetben ismét visszakanyarodunk az utazáshoz. Nevezetesen a természeti és társadalmi

jelenségek, az egyes építmények és építészeti együttesek – elsősorban a városok: különösen a spengleri értelemben vett „kultúrvárosok”, illetőleg a mi szavunkkal *múzeumvárosok* – befogadásához.

Reformkori útirajzok és recenziók

Főntebb futólag céloztunk rá, hogy a 19. század első felében – különösen a reformkorban – milyen sok haladó gondolkodású, az 1848/49-es forradalomban és szabadságharcban, sőt még a kiegyezés korában is hazafias politikai szerepet vállaló, mozgékony mentalitású és kritikus szemmel kíváncsi magyar ifjú követte a nyugat-európai (kör)utazás költségekkel és takarékoskodással járó, de közhasznúan is dicséretes divatját. A híresebb és kevésbé ismert utazóink közül – Bölöni Farkas Sándort követően – hadd emlékeztessünk most Széchenyi István, Wesselényi Miklós és Szemere Bertalan; Eötvös József, Trefort Ágoston és Szalay László; Pulszky Ferenc, az Egressy fivérek vagy Irinyi József külföldi tapasztalatszerzéseire. Sokan már utazásukat követően közkinccsé tették élményeiket; többnyire igen kedvező fogadtatásra találva az olvasóközönség különböző köreiből.

A szerzők többsége a közvetlen útirajzot, mások a cikksorozatot vagy a regénybe rejtett formát választották. E három változat talán legsikeresebb és legnevezetesebb példái Szemere Bertalantól az *Utazás külföldön*, Erdélyi Jánostól az úti levelek és Eötvös Józseftől *A karthausi*. Természetes, hogy a publikált útikönyveket legélesebb szemű és legjobb tollú kritikusaink is (köz)figyelemre méltatták: például Egressy Gábor könyvéről Gyulai Pál, az Irinyi Józseferől pedig Erdélyi János írt tanulmányértékű recenziót. A terjedelmi korlátok okán jelen írásunkban csak ez utóbbiról szólhatunk – viszont témánk gondolatmenetéből logikusan következően, kell is szólnunk – részletesebben. Erdélyi még 1845. november 7-én megjelent, Bajza József *Világtörténet* című, négykötetes összefoglalójáról írt ismertetését egy óhajással fejezte be: „jó útleírásokat kellene bírnunk.” Ezután következik két kérdése. „Azonban hogy jussunk azokhoz? Ifjaink kiképzésök végett utaznak a külföldre; látni, tanulni akarnak; a tanuló visszaérkezik s oh, csuda! azonnal bölcs, felül a triposra¹⁵ s tanít! Igen, de hogy?”¹⁶

Erdélyi János Irinyi-recenziójával való foglalkozásunkat az indokolja, hogy választ keres és kínál jelen tanulmányunk egyik fő tartalmi kérdésére. *Milyen szemmel utazzunk azért, hogy szellemi hozadékra minél több legyen mind magunk, mind nemzetünk hasznára?* Először térjünk ki röviden Irinyi József pályájára.¹⁷ Akiknek sikerült kondicionálniuk az érettségiig megszerzett történelmi tárgyú ismereteket, azok legalább annyit tudnak, hogy ő is elmondhatta magáról azt, amit Vasvári Pál: „a márciusi ifjak egyike én valék”. Nagyváradon és Debrecenben jogot tanult, miközben szabad folyást engedett irodalmi ambícióinak is. 1841 után Pesten zárja le az előbbi ügyvédi vizsgájával; illetve az Aurora-körben és az *Athenaeum* munkatársaként szélesíti ki az utóbbi. 1844-től 1848 közepéig a *Pesti Hírlap* rovatvezetője, júliustól az első népképviselői országgyűlés tagja. Októbertől 1849 májusáig Párizsban – Teleki László irányítása mellett – követségi tanácsos. Miután 1850 derekán kegyelmet kapott, Pesten csak az irodalomnak élt: regényeket írt (pl. *Dicső napok*, 1857) és fordított (pl. id. Dumas-tól). Leghíresebb műfordítása és egyben kiadói vállalkozása 1853-ban a *Tamás bátya kunyhója*. 1859-ben, a Kazinczy centenáriumi ünepségek évében, hunyt el.¹⁸

Bővebben és különválasztva írunk immár az ifjú Irinyi József 1842/43-ban tett nyugat-európai utazásáról; amely már valóban közvetlenül kapcsolódik témánkhoz, s amelyhez a

1 Tudomány és társadalom

megelőző kor- és életrajzi bekezdések a teljesebb megértés miatt kívánczok. Irinyi erről írt munkája 1846-ban jelent meg Hallóban: *Német-, francia- és angolországi úti jegyzetek* címmel, ami fölkelte Erdélyi érdeklődését is. Recenziója (1846. október 31.) elején két szempontból is megdicséri a könyv íróját. Egyrészt azért, mert „mind eszmei menete, mind nyelve és modora oly eredeti, életre való, s fiatal erőtől annyira pezsgő”; tehát mert „mullattatja” olvasóját, mert nem unalmas. Másrészt azért is, mert ezzel együtt „nem azt akarta leírni, amit látott, hanem amit gondolt, s nem az időtöltést keresőknek, hanem a gondolkodóknak akart olvasmányt nyújtani”. Némiképp árnyaltabban értelmezve, de egyetért a szerző egyensúlyra törekvő azon szándékával, hogy kövessük a külföldi nemzeteket azokon a területeken, ahol minket „megelőznek”; ám óvakodjunk mindazok „majmolásától” is.¹⁹ Erdélyi azokkal az utazókkal szemben, akik bátoroknak megírni és közreadni benyomásaikat és reflexióikat, egyértelmű elvi elvárásokat támasztott. Ez összefoglalóan azt jelenti, hogy a könyvével jelentkező utazó legyen nyitott és objektív, jóhiszemű és elfogulatlan; részrehajlásoktól és torzításoktól, előítéletektől és preconcepcióktól minél mentesebb. A szerzővé váló utazónak különösen elítélő állításai, „kicsinylései és leszólásai” mellett erkölcsi kötelessége fölhozni érveket és bizonyítékokat, azaz „okokat és tényeket”.²⁰ Irinyi útirajzából azonban sugárzik az angolokat is érintő germánfóbia, illetőleg még annál is erősebben a gallómánia. Más szavakkal: míg Franciaországban mindent hibátlannak tart és mintaszerűnek dicsőít, addig a németeknél (az angolok esetében némileg megengedőbben) mindent hiányosnak és korlátottnak, kisszerűnek és problematikusnak, érdemtelennek és a megfelelő politikai alapokat nélkülözőnek ítél.

A nagy nyugat-európai nemzetek megítélése miatt kialakult irodalmi perlekedésbe mind Irinyi József, mind Erdélyi János megidézhetett volna egy-egy tanúságtevőt a korabeli közvélemény és az utókor virtuális esküdtszéke elé – még 1848. március 15. előtt. A különbség kettős: Irinyi „szövetségese” az üstökösként ragyogó zseni, aki hatalmasat hibázott; Erdélyié viszont egy írástudó kismester, aki mintaszerűen járt el. Ne hallgassuk hát el, hogy a franciákat fölemelő, a németeket és az angolokat pedig igencsak lesújtó elfogultságaiban teljes mértékben – sőt még szilajabb szóhasználattal – osztozik Irinyivel a Tízek Társaságának és a márciusi ifjak csoportosulásának vezéregyénisége: Petőfi Sándor. Önmagában is egyértelműen elegendő bizonyítéka ez irányú világértékelésének 1847. február 20-án megjelent színikritikájának (Shakespeare: *III. Richard király*) bevezetése az *Életképek* hasábjain.²¹

Ugyanakkor határozottan fölmutatandó, hogy Tóth Lőrinc szerint 1844-ben Angliában „a gyakorlati, vérré vált szabadság legépebb élete zajlik, a sajtó legnagyobb hatással mozog; hol az ipar és kereskedelem által gyűjtött kincsek milliárdjain óriási közintézeteket, pompás középületeket, bámulandó műveket alkotott az ész és emberszeretet”; és az angolok „bár sokszor unalmas és különös természettel, oly egyenesek, szilárdak és szószaporítás nélkül cselekvők.” A szerző – írja könyvéről kilenc hónappal korábbi, külön róla szóló recenziójában (1846. január 31-én) Erdélyi – „józan magatartása, mely az egész füzetet átvonul, miszerint sem a franciaimádók túlbuzgó bálványozására el nem hagyja magát ragadtatni, sem a francia-falók fanyar pesszimizmusának ragályába nem esik, hanem megadán Párizs jelességeinek a méltó magasztalást, fonákságait, gyengeségeit és bűneit sem hallgatja el, mely utóbbiakban a híres világváros oly felette gazdag.”²² Ebben a kérdésben Petőfi (elő)ítélete minden tapasztalatot – sőt olvasottságot! – nélkülöz; Tóth Lőrinc viszont elfogulatlanul és alaposan körülnézett mindkét metropoliszban.

Visszatérve Irinyire, Erdélyi úgy teszi világossá az írással és a szerzői morállal kapcsolatos egyik alkotói alapelvét, hogy ugyanakkor konkrét kritikai kifogásokkal szembesíti és alá is támasztja azt. Íme negatív kimondott, idevonatkozó ars poeticája: „Nincs nevetségesebb dolog, mint ezen általános ítéletmondás s pálcatorés a nemzetek jelleme fölött.” Ezután következik nem érzelmeiktől mentesen, de szigorúan tényszerűen az angol társadalmi valóság – nem annyira megvédő, mint inkább méltányos alapállású – vázlatos bemutatása és szembesítése a szerzővel. „Ugyan hol található az emberi értelemnek, könyörületnek, polgári közszellemnek szebb és gazdagabb nyilatkozványaira, mint ezen önzőnek rágalmozott Angliában? hol található a kereskedők közt hitelt s becsületességet, a szó szentségének s törvényeknek nagyobb tiszteletét, több valódi nyíltságot, férfiaságot és szívességet és vendégszeretetet, mint az angol gentlemaneknél? hol több nőerényt, mint a két balkezüeknek gúnyolt angol hölgyeknél? – s ismét, mi a külsőt illeti, hol nagyobb tisztaságot, kényelmet s virágzást, mint Albionban? De ha az utas annyi elfogultsággal lép valamely földre, mint szerzőnk, akkor még azt is csodálni kell, hogy Londonban a nagyszerűséget elismeri, hogy a Tunnelt az emberi ész büszkeségének mondani méltóztatik, s hogy Anglia műiparának, kereskedésének elsőségét el nem vitázza.”²³

Még előbb természetesen ugyanezzel az árnyalt objektivitással nyilatkozik Erdélyi a németekkel kapcsolatban is. Kiegészülve egy olyan összehasonlító gondolatfutammal, amely úgy ellenpontozza Irinyi pro és kontra jellegű, túlzóan aránytalan elfogultságát, hogy egyszersmind kizárja Erdélyivel szemben a németimádat ellenkező előjelű vádját. „A német népnek megvannak saját árnyoldalai: tudáosság, szörzálhasogatás, pedánság, metafizikus, transzcendentális álmodozás, gyakorlati tapintat hiánya – ezt senki sem tagadhatja, de vannak igen tiszteletreméltó tulajdonai s erényei is, melyeket nem kelle említetlen hagyni. De a szerző a német szomszédon nem hagy egy jó szál szőrt, holott a franciát meg oly túlságosan bálványozza, hogy emiatt meg Albion fénycsillagát sem látja meg. Mintha a németek csupa pedáns professzorok és tanácsosok, az angolok csupa unalmas komorkórságos medvék volnának, Franciaországban pedig nem is léteznék az epicier-k²⁴ szeretetre méltó nyárspolgári faja, kik csak annyival szabadságszeretőbbek a német nyárspolgárnál, hogy magokat a házassági, atyai, férji kötelesség láncai alul több könnyűséggel mentik fel.”²⁵ Lehetséges, hogy egyes olvasóink sokallják, illetve témánktól eltérőnek találják az angolokról, franciákról és németekről szóló: Irinyitől, Tóth Lőrincről vagy Erdélyitől ide idézett sorokat. Ne tévesszük szem elől azonban, hogy más nemzetek megismerésétől módszertanilag könnyebb közelebb kerülnünk saját nemzetünk megismeréséhez; továbbá a *nemzeti önismeret* előfeltétele – a most még csak szintén érintett – *nemzetnevelés* viszonylag tartósabb eredményességének.

Irinyi minden elbagatellizálása és korlátoltsága közül Erdélyi a legnyomatékosabban talán azt nehezményezi, ahogyan a németországi iskola-, oktatás- és nevelésügy kétségtelenül kiemelkedő eredményeit (le)kezeli. Minthogy Irinyi beállítottága e tekintetben drámaian ellentétes a saját és Szemere Bertalan benyomásaival, kíváncsi keresésével és tudatos tapasztalatszerzésével, egyszerre érzi magát megsértve mint utazót és mint szellemi jóbarátot is. Tény ugyanis, hogy Irinyi közvetve és közvetlenül is szembemegy pedagógiai síkon Szemere és ilyenformán Erdélyi szemléletével. „Én részemről teljesen Szemerével tartok e részben, kinek szavait szerző üres szavaknak hiszi, s kiről categorice kimondja, »hogy a népművelésről állításában, ami igaz is, az sem azon alakban igaz. És ez teszi közöttünk a különbséget.« Én is azt hiszem, mit Szemere, hogy: »a kiképzett

1 Tudomány és társadalom

emberben garancia van, hogy követelendi jogait, de egyszersmind, hogy teljesítendi kötelességeit. « És ez teszi köztünk s a szerző közt a különbséget. »²⁶

„Ha szerző azt mondaná csak, hogy a porosz népnevelést nem tartja célszerűnek, hogy a gyermekeket íráson, olvasáson, számvetésen stb. kívül még másra, természet- és közjogra vagy politikai tudományokra is kellene tanítani, ez még nem volna annyira meglepő, minthogy neki Németországon semmi sem tetszik, s minthogy a politikát tartja minden egyéb dolgok alapjának; de ő tovább megy, ő általában tagadja, hogy népnevelést falusi iskolák által eszközölni lehet. (...) Népnevelésre tehát nem kell írás és olvasás, nem kel- lenek tanítók s iskolák; hanem 1/ nyilvános törvényszékek, eskütszék és szóbeli eljárás. 2/ Hírlapok olvasása (fő tézis szerint *olvasni-tudás* nélkül). 3/ Az ország minden vidékeire elható kereskedési mozgalom (ismét írás és olvasás nélkül). – Ki fogja tagadni, hogy mindezen előszámlált dolgok hatalmas emeltyűi a népművelésnek, a nép erkölcsi érte- tének s egyszersmind ügyességének? (...) Hogy az iskolai képzést az élet tovább fejti, az bizonyos; s hogy a szabadság és alkotmányosság levegőjében az elültetett értelem s erkölcsösírak jobban fejlenek, szinte tagadhatatlan, de az alap csakugyan örökké az isko- lák, az írni s olvasni tudás. Mit akart elérni szerző ezen táborozásával a népiskolák ellen, meg nem foghatjuk; midőn végre mégis megvallja, hogy szükségesnek tartja hazánkban egy alsóbb iskolai rendszer behozatalát, s ezzel maga magát megcáfolja. »²⁷

Erdélyi könyvkritikájából két okból is idéztünk ezúttal részletesebben. Egyrészt azért, mert megvillan benne az andragógiai érzékenység: „az iskolai képzést az élet tovább fejti”. Másrészt és főként azért, mert kidomborodik belőle a nemzetnevelés iránti affinitása. Konceptiójának azon jellemző vonása ti., hogy Erdélyi a nemzetnevelést a maga szerves összetettségében – a politikai közéletiséggel, az iskolai közoktatással stb. való összekap- csoltságában – szemléli. Egy komplexen és következetesen gondolkodó teoretikusnak a recenzió sem korlátozott műfaj ahhoz, hogy szellemi termékenysége, tehetsége, sőt zsenialitása megnyilvánuljon.

Gondolatok (még) az olvasásról és egy levélváltásból

Az utazáson túllépve, foglalkozzunk immár az olvasással. Annak a jubiláló Erdélyi János- nak szemével nézve, aki – tudós filozófusként és filológusként, szorgalmas esztétaként és lelkiismeretes kritikusként – bőségesen kivette a maga tekintélyes mennyiségű részét a különféle témájú és nyelvű könyvek könyvtárnyi légiójából. Az igazán izgalmas elmé- leti problémát nem a tudományos művek, hanem a szépirodalmi könyvek befogadása jelenti. Erdélyi Párizsban, 1844 szilveszterének estéjén töprengett el azon, hogy valójá- ban hogyan összegezzhető a „románok” olvasásának eszmei, gondolati és életbölcseleti haszna? „Miért oly fölséges a művészet? Mert eszméket fejez ki; egy regény egy egész emberi életet áldoz fel, hogy elvégre abból egy-két sornyi igazságot hozzon ki s állapít- son meg. Az egyéniség becse teszi, hogy oly figyelemmel kíséjük a regényt, életírást. »²⁸ A tartalmas könyvek értékét elsősorban az adja meg, hogy azok az emberi élet mással nem pótolható, egyszerre tanulságos és élvezetes sűrítményei. Aki megérti a könyveket, az megérti az életet – és megfordítva. Az olvasás problémakörében így fonódhat össze egyfelől a befogadás és az irodalom esztétikája – másfelől az andragógia és az önműve- lődés elmélete.

Erdélyi János – párizsi meditációját egy fél évvel megelőzően – fölfedezte a németeket mint „olvasó népet”. Abban is követésre érdemesnek találta őket – a Nürnberg és Drezda

közötti kocsiúton, 1844. június 24-én tett naplóbejegyzése szerint –, hogy hazájuk a kölcsönkönyvtárak országa. Ez a tény a kevésbé tehetősek számára is lehetővé teszi, hogy a társadalmi nyilvánosság viszonylagos szereplői lehessenek; mert annak fóruma és médiuma az irodalom. A literatúra az akkori német nép nemzeté nevelődésének egyszerre legvonzóbb, legmagasabb rendű és leghatékonyabb eszköze. „Itt az irodalom az, miben leginkább összetalálkoznak az egyesek; irodalom az, mely a könyvek okos és olcsó terjesztése által legtöbb kedélyt egyesít; azért nincs német művelt, ki annak napi eseményeiről is ne tudna, míg Schillerét vagy Goethejét imádja, műveit könyv nélkül öli. S vajon mi lehetne okosabb szenvedély vagy időöltés a nagy nyilvános élet helyett, mely egész Németországon ismeretlen, mint az irodalommal foglalkozás, mely csendben műveli a lelket, nemesíti az érzéseket?”²⁹

Az eddig tárgyalt teoretikus jellegű gondolatok, részint tézisek lezárásaként – egyfajta összefoglalásaként és kiegészítéseként is – legyen szabad kissé részletesebben kitérnünk tudós sárospataki tanárunk egyik tanítványával történt, 1858. évi levélváltására. Szinyei Gerzson beszámolt volt professzorának egy protestáns kézirat felfedezéséről; majd önképzésének addigi eredményeiről 1857 szeptemberétől a Szatmár megyei Erdőszádán, illetve terveiről; továbbá Degenfeld grófnak azon ígretéről, hogy Sándor fiával nyugat-európai körutazásra kívánja küldeni. Ezekre az információkra reagált Erdélyi áprilisban, amelyből a „becses kincsként” aposztrofált kéziratra vonatkozó sorokat kihagyjuk. Erdélyi elsőnek a művelt, a „fanyarságukat vesztett jellemek” társaságának szükségességét emelte ki. „Az a tudomány, az a rövidlátó ész, mely az emberbe könyvek között, penészes, poros, kivált néha boros és pipafüstös szobában mintegy belésül, az valami undorító. De ha az élet fényes derűjével párosul ember arcán és agyában a tudomány, az az, mivel oly ritkán dicsekhetik a magyar tudós ember, s azért pedáns, iskolai és kevés.” Másodikként üdvözlí egykori diákjának az önképzést preferáló – valamikor önmagánál is tapasztalt – fölismerését, hogy a nevelő „tanul, mert *kell* tanulnia.” Részterületei közül egyet hiányol csupán Szinyeinél: a költészetet és a vele összefonódó szépprózát. „Nem mondom, hogy verset írjon, vagy regényt, hanem csak hogy észre vegye az írásnak ama nemét, mely egyedül képes úgy alakítani az ismeretet, hogy azt, zamatot nyerjen a tudomány. Minden fiatal embernek poétának kell lenni, mert idősebb korában még az is megszűnik az lenni, aki annak született. – Az előadás mestersége a nélkül, művésziesség helyett, kézművesség.”³⁰ Erdélyi tehát tökéletesen tudta, hogy a tudományos előadásmód vagy értekező próza esetében is fontos a forma és a stílus. Levele befejezésében pedig lelkesen biztatja kezdő kollégáját: kövessen el mindent külföldi útja megvalósulása érdekében. Miből ered Erdélyi János és Szinyei Gerzson ismertett levélváltásának jelentősége, vagy legalábbis érdekessége? Egyrészt abból, hogy megmutatkozik benne is a gondolkodó következetessége: az általános értelemben író tudós és a konkrét kérdésben nyilatkozó tanár összhangja. Másrészt abból, hogy kiérződik belőle is az észjárás hasonlósága egykori barátjával és iskolatársával: az útirajzokat szerző ifjú Szemere Bertalannal.

Továbbtekintésünk

Jelen tanulmányunkban Erdélyi Jánosnak azt a néhány tömör gondolatát idéztük meg és elemeztük, bontottuk ki és kapcsoltuk össze teóriatörténeti síkon Comenius eszméi örökségével, amelyek tudományszaki szempontból az andragógia, az élethosszig tartó tanulás, illetőleg az antropagógia címszava alá tartoznak. Ennek előzménye és kiegészítője

1 Tudomány és társadalom

szítője Erdélyi neveléstudományi koncepciója, ideértve a pedagógiát és társtudományait (neveléstörténet, didaktika, módszertan, tantervelmélet, pedagógiai pszichológia stb.). A nevelés és önművelődés összes életkori szintje, intézményes és intézményeken kívüli szintere, módszere, médiuma, formája, tartalmi-tematikai összetevője stb. összeadódva jelentik és jellemzik egy *nemzet nevelését, művelődését, személyekben megtestesülő kultúráját*.

Jegyzetek

¹ Mindezekre – legalábbis szemezgetve – egy másik, jórészt szintén Erdélyi János neveléstudományi hagyatékával foglalkozó tanulmányunkban térünk vissza.

² Erdélyi János: *Filozófiai és esztétikai írások. A magyar irodalomtörténetírás forrásai 10.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 225–272. o.

³ Johannes Amos Comenius: *Pampaedia. A „De rerum humanarum emendatione consultatio catholica ad genus humanum” IV. része. Bibliotheca Comeniana, IV. Magyar Comenius Társaság, Sárospatak, 1992. 37. o.*

⁴ Uo. 66. o.

⁵ Erdélyi János: *Filozófiai és esztétikai írások, i. m. 506. o.*

⁶ T. Erdélyi Ilona: *Erdélyi János. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 125–126. o.*

⁷ Erdélyi János: *Filozófiai és esztétikai írások, i. m. 509–510.*

⁸ Erdélyi János: *Úti levelek, naplók. Madách Könyvkiadó – Gondolat Könyvkiadó, Pozsony–Budapest, 1985. 149. o.*

⁹ Uo. 159. o.

¹⁰ Uo. 169–170. o.

¹¹ Éles Csaba: *Romantikus ízlésvilág és programszerű nemzetnevelés. A művészetfilozófia és esztétika, a művelődéspolitikai és iskolaügy aktuális kérdéskörei Szemere Bertalan útirajzaiban. = Confessio, 2013. 1. szám, 105–107. o.*

¹² Erdélyi János: *Úti levelek, naplók, i. m. 348–350. o.*

¹³ Uo. 222. o.

¹⁴ Uo. 329. o.

¹⁵ *tripos: az ókori görög jósnők háromlábú széke*

¹⁶ Erdélyi János: *Irodalmi, színházi, közéleti írások és beszédek. A magyar irodalomtörténetírás forrásai 19. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2003. 47. o.*

¹⁷ *Nem névrokona, hanem 1822-ben született öccse annak az úgyszintén márciusi ifjú Irinyi János vegyésznek, akit a magyarok közül sokan a zajtalan és biztonsági gyufa egyedüli feltalálójának tartanak, holott a svéd Pash és Lundström tökéletesítő szerepe tagadhatatlan.*

¹⁸ *Az Irinyiről írott biográfiai jellegű utalásokat olvasva föltűnhet Erdélyi életrajzának teljes hiánya. Ígérjük azonban, hogy egyik következő, vele kapcsolatos tanulmányunk nyitányaként részletes pályaképet nyújtunk – gazdag levelezéséből vett szemelvényekkel illusztrálva.*

¹⁹ Erdélyi János: *Irodalmi, színházi, közéleti írások és beszédek, i. m. 70–72. o.*

²⁰ Uo. 73. o.

²¹ Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1960. 296. o.

²² Erdélyi János: Irodalmi, színházi, közéleti írások és beszédek, i. m. 59. és 60. o.

²³ Uo. 81. o.

²⁴ itt: nyárspolgárok

²⁵ Erdélyi János: Irodalmi, színházi, közéleti írások és beszédek, i. m. 72–73. o.

²⁶ Uo. 77. o.

²⁷ Uo. 78. o.

²⁸ Erdélyi János: Úti levelek, naplók, i. m. 338. o.

²⁹ Uo. 156. o.

³⁰ Erdélyi János levelezése, II. kötet. A magyar irodalomtörténetírás forrásai, 3. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962.

Tömjéntartó, 18. század

Szabó Irén

Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény Sárospatakon

A sárospataki Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény hivatalosan 1967-ben kezdte meg működését múzeumi, könyvtári, levéltári és adattári tevékenységi körrel. Az Egri Főegyházmegye intézménye, fenntartója a Főegyházmegyei Hatóság, Eger. Létrehozója Kuklay Antal, akit fiatal papként '56-os tevékenysége miatt elítélték. Hat év börtön után, 1963-ban Sárospatakra jött haza. 1973-ban kapta meg a nyilvános papi működési engedélyt az Állami Egyházügyi Hivaltól. Néhány év alatt pezsgő szellemi élet alakult ki körülötte. A város művelődésre vágyó értelmisége, tanárok, fiatalok gyűltek köré. Zenehallgatás, koncertek szervezése, beszélgetős esték felváltva követték egymást. Megkapták a plébánia könyvtárának rendezési feladatát és tevékenységének köszönhetően néhány év múlva létrejött a Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény.

Gyökerek és szellemi előzmények

Sárospatak és környéke fontos szerepet játszott országunk és egyházunk történetében, mint királynői birtok, Árpád-házi Szent Erzsébet szülőhelye, ahol megtelepedtek a domonkosok, ferencesek, pálosok és premontreiek. Plébániai iskolája, amelyben Szalkai László – a későbbi esztergomi érsek – is tanult, alapozta meg a mai napig töretlen iskolavárosi híret. Itt született az első magyarországi tankönyvek közé tartozó ún. Szalkai kódex (1489–90). A magas színvonalú iskola 1440–1514 között 13 diákot küldött a krakkói egyetemre. Szalkai László iskolamestere Kisvárdai János is a lengyel városban tanult. A reformáció évtizedeiben ebből a középkori iskolai tradícióból nőtt ki a méltán nagy hírű református kollégiumi iskola is.

Sárospatak a Rákóczi család birtokközpontjaként helyet adott a jezsuitáknak és a trinitáriusoknak. A jelenlegi plébániaház, egykor jezsuita rendház könyvtára, a *Ratio Educationis* elvei alapján működő kiskisgyőrű gimnázium tevékenysége és az újjászerveződő katolikus egyházi társulati élet máig meghatározzák Sárospatak szellemi arculatát. 1773-ban feloszlatták a jezsuita rendet, könyvtárát listába vették és elszállították. Néhány kötetet itt hagytak a plébánia számára. Könyvtárunkban ezek több példánya máig megtalálható. Sárospatak katolikus szellemi életében újabb törést jelentett az iskolák államosítása és a szerzetesrendek feloszlata. A katolikus óvoda és iskolák mellett a huszadik század derekáig Sárospatakon élő vincés nővérek tevékenysége, számos vallásos egyesület és a nagyműveltségű plébánosok szellemi kisugárzása tette sokszínűvé a város lelki életét.

Könyvtár

A Gyűjtemény könyvtárát a sárospataki jezsuiták és kegyuraik, a Trautsohn, Bretzenheim, Windischgrätz családok valamint a plébánosok hagyatéka alapozta meg. A szerzetesren-

dek 1950-es feloszlata után a könyvtár újabb jelentős anyaggal bővült. A jelenleg több mint 30.000 kötetes könyvtár becses értéke több ősnymtatvány, köztük Petrarca műveinek 1496-os bázeli kiadása, számos könyvritkaság: egy RMK unikum, *Vizsolyi Biblia*, 1506-os színezett fametszetes cseh *Biblia*, a sajlóádi pálosok szertartáskönyvei, a pataki Windischgrätz könyvtár több száz kötete és *Historia Domus*-ok. A könyvtár 1800 előtti régi könyves anyaga még feldolgozásra vár.

A Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény nyilvános közgyűjtemény. Őrzi az állományában található összegyűjtött kéziratokat, nyomtatványokat és egyéb dokumentumokat. Hatáskörébe tartozik az egyházi személyek hagyatékának minél teljesebb begyűjtése. Ezeket feltárja és kutatóknak, – valamint korlátozott módon nyilvános körben – a használok rendelkezésére bocsátja. Állományát vásárlás és ajándékozás útján gyarapítja.

A könyvtár fő gyűjtőköre: vallás és vallástudomány. Zempléni helyismereti irodalom. Válogatás a filozófia és történettudomány, valamint vallásnéprajz, pedagógia, művészet, zene köréből. Általános szakterületi tájékoztatáshoz szükséges lexikonok, kézikönyvek. Árpád-házi Szent Erzsébet és a Rákóczi család szakirodalmi.

Múzeum

Az intézmény kezdetben a helyi plébániaépületben működött. A nagyközönség a vártemplom oratóriumában, illetve Baja, Budapest, Eger, Miskolc, Sajólad, Sajószentpéter, és Sátoraljaújhely művelődési intézményeiben rendezett időszakos kiállításokon ismerhette meg a gyűjtemény egy-egy részét. 1996-tól 2008-ig a Sárospataki Képtár adott helyet az egyházművészeti gyűjtemény állandó kiállításának.

A pataki vártemplom és a plébániaház a város legrégebbi műemlékei. Sorsuk szorosan összefonódott a vár és a város mozgalmas történetével, s az évszázadok folyamán a főúri patrónusok és a hívek áldozatából gazdag hagyaték halmozódott fel falaik között. Ehhez a gazdag tárgye gyűjtéshez kapcsolódott 1964-től Kuklay Antal gyűjtőmunkája.

1964-ben kezdődött el a sárospataki plébániatemplom régészeti feltárása és műemléki helyreállítása. A feltárás során előkerült jelentős mennyiségű régészeti anyag: épület és sírkő töredékek a plébánia udvarán kapott helyet. A gótikus faragványok, falmaradványok és sírkőtöredékek az elmúlt évtizedek hanyódásai után ma a Gyűjtemény raktárában és nyitott kőtárában, dokumentálva és méltóan bemutatva várják a látogatókat és kutatókat. Kötárunk Sárospatak középkori építéstörténetének közel ezer darab fragmentumát őrzi.

Az 1960-as években az Iparművészeti Múzeum munkatársai az ország területén felmérték a védett műtárgyakat. Az Egri Főegyházmegye területén Kuklay Antal és Szántó Erzsébet nővér kísérték őket. Így végigjárva a templomokat, plébániákat, számtalan használaton kívüli, kallódó, sokszor pusztulásra ítélt liturgikus tárgyat, egyházművészeti alkotást találtak, amelyeket a sárospataki plébániára begyűjtve jött létre a műtárgy gyűjtemény és gazdagodott a könyvtár muzeális könyvállománya. Ezt gyarapította a II. Vatikáni Zsinat liturgikus reformja következtében használaton kívül került nagyszámú liturgikus tárgy, templomi berendezés és egyházi textil.

Az ásatásokon dolgozó régészek, restaurátorok, a felméréseket végző művészettörténészek baráti munkája és támogatása segítette a műtárgyvédelmi és feldolgozó szakmai munkát azokban az években, amikor az egyházi múzeumok, könyvtárak nem kaptak állami támogatást a fenntartáshoz és működéshez. A könyvtári állomány feldolgozásában

Csalog Judit éveken át tartó munkája, a muzeológia területén pedig Czeglédy Ilona régész szakmai és emberi támogatása kíséri máig a Gyűjtemény életét.

Az elmúlt évtizedekben az intézmény több jelentős hagyatékkal bővült. Kiemelkedő Demeter István (1914–1977) pap, költő és festőművész képzőművészeti, kézirat és könyv anyaga, de itt található Boros Vilma és Harangi László hagyatéka, a plébánosok közül a kassai teológiai akadémia egykori tanára, a nagyműveltségű Bartha Béla kézirat hagyatéka.

A mintegy 8000 darabból álló muzeális gyűjtemény tárgyai: festmények, szobrok, faragványok, oltárok, oltártöredékek, liturgikus tárgyak, relikviák, zárdamunkák, miseruhák, bútorok – nagyrészt a magyar barokk művészet kincsei közé tartoznak. A Gyűjteményben kortárs képző- és iparművészeti alkotások is találhatóak.

*

Az intézmény életében minőségi változást hozott 2007, amikor Sárospatak Árpád-házi Szent Erzsébet születésének 800. évfordulóját ünnepelte. Ebből az alkalomból nyílt meg a Gyűjteménynek otthont adó Szent Erzsébet Ház. Az intézmény önálló épületbe költözve saját állandó- és időszakos kiállításokkal, szakmai programokkal, a város és a régió érdeklődő közönségét megszólító előadásorozatokkal értékkeremtő, értékközvetítő nyilvános tevékenységet kezdett el. Feladatunknak tekintjük, hogy Sárospatak kulturális életében látható és fontos új színeként jelenjen meg a Gyűjtemény. Programjainkkal, szakmai tevékenységünkkel bekapcsolódunk az egyház evangelizációs küldetésébe.

A Szent Erzsébet Ház 2007-es megnyitása óta eltelt kilenc évben 33 különböző témájú kiállítást rendeztünk kortárs, keresztény művészek alkotásaiból, többek között Kisléghy-Nagy Ádám, Petrás Mária, Háger Ritta, Orient Enikő, Thuronyi István, Gajzágó Sándor, Kárpáti Tamás, Bráda Tibor, Rác Gábor műveiből.

2014-ben a Gyűjtemény könyvsorozatát indított *Folia Collecta* címmel. A sorozat folytatása az elődök gyűjtőmunkájának. Betakarítás. Az eddigi termés számbavétele és egyben megosztása az itt őrzött és itt születő szellemi javaknak. A Római Katolikus Egyházi Gyűjteménynek, mint önálló kulturális intézménynek a létrejötte Sárospatakon nem a véletlen műve, hanem egy sok évszázados katolikus vallási és kulturális tradíciónak a szerves továbbélése, megmutatkozása új formában.

A Gyűjteménynek otthont adó Szent Erzsébet Ház induló állomása a 2011-ben megnyílt Sárospatakot Kassával összekötő Szent Erzsébet Útnak. A Ház udvara – benne a magyar szentek rózsakertjével, a sárospataki várat övező északkeleti bástyával és várfallal – zarándokfogadó, és a város lakói, az ide érkező turisták számára nyitott pihenőkert. A sárospataki bazilika tözsomszédságában a megfelelő épített környezet kialakításával, a múzeum és könyvtár a templom előszobája. Széleskörű művelődési tevékenységével kapocs egy sokszínű város és a katolikus kultúra között.

Korpusz Egerfarmosról, 14. század

Hingerle Ágoston SJ graduális könyvecskéje, 1726.

Betlehemi csillag, 19. század

Jezsuita könyvszekrény, 18. század

Ereklyetartó szekrény, 18. század

Miseruha, II. Rákóczi Ferenc adománya a felsővadászi plébános számára, 1707.

Öltöztető Madonna, 18. század

Szent Donát, 18. század

Szent László, 19. század

Madonna Jászdozsárból, 18. század

Crescendo con Spirito

beszélgetés Füzesséryné Dudás Eszterrel

Füzesséryné Dudás Eszter brácsaművész a magyarországi Crescendo-mozgalom lelke. Művészeti vezetőként ő az egyik motorja az idén tizenkettedszer megrendezett Crescendo Nyári Akadémiának, amelynek helyszíne másodszor Tokaj. Előtte tíz alkalommal Sárospatak, Eszter szülővárosa adott otthont a kéthetes, nemzetközi kulturális fesztiválnak és mesterkurzus-özönnek.

– Hogy kezdődött, honnan jött a nyári akadémia ötlete?

– A kezdetek kezdete még nem a Crescendo neve alatt zajlott. A diplomázásom környékén tagja voltam a Parlament imacsoportjának, mindig kedd reggel ültünk össze. Itt megtanultam nagyobb célért – ott főleg az országért – imádkozni, egy társadalmi réteget, több embert érintő ügyet hordozni. Az imacsoport később felfüggesztődött, de hiányzott ez a helyzet: nem egy gyülekezethez tartozni, hanem különböző háttérű emberekkel közösségekben imacsoportot alkotni. Nem sokkal később jött az ötlet Timothy Bentch-en (amerikai származású misszionárius, aki évekig élt és dolgozott elismert tenorként Magyarországon – *a szerk.*) keresztül, hogy mi lenne, ha keresztény zenészek kedd reggelenként összejönnének imádkozni. Így alakult ki egy imareggel, a Crescendo csapatának „kemény magjával” 2002-2003 körül. A csapat közösséggé, baráti társasággá érett, s hamar jött az igény, hogy csináljunk együtt egy nagyobb horderejű dolgot. Egy szombati egész napos együttlét során Timothy megkérdezte, nem lenne-e valakinek ötlete valami nagyobb szabású közös megnyilvánulásra.

Ezekben az években a váci konziban tanítottam, s az az ötletem támadt, hogy ott lépünk föl az imakörrel mint keresztény zenészek, s amit játszunk, azt szavakkal is támasszuk alá, hogy mit miért játszunk. Azt gondoltam, fontos a konzisok számára, hogy ne csak tanárként ismerjenek minket, hanem emberként is, és mi is tudjunk nekik mást, másképp adni, mint az órákon. A 2003. április 16-i koncert lett az első „crescendos” rendezvény. Az iskola vezetése a kezdeményezést nagyban támogatta (elsősorban Benyus Sándor, az igazgatónk). Közreműködött a Dominkó házaspár, én és a férjem, Füzesséry Attila, Dónusz Katalin és Timothy Bentch. Az egyik előzetes egyeztetésre Timothyt is elvittem. A vonaton beszélgettünk, s ott, a vonaton született meg a nyári akadémia ötlete. Említettem, milyen fontos lenne, hogy a diákok érettségi vagy diploma előtt maradandó élményekhez jussanak, a bibliai értékrend mentén valami olyanhoz, mely akár egész életüket meghatározhatja. Tudtuk, hogy egy egyszeri koncert mély élmény lehet, de az ilyen nagyszabású célhoz nem elég. Az én ötletem volt, hogy az életre szóló élmény kerete lehetne egy nyári tábor. Amikor együtt lakunk, jobban megismerjük egymást, jobban hatunk egymásra. A

helyszín pedig régóta adott volt, nemcsak azért, mert Sárospatak a szülővárosom, hanem mert gyerekkoromban sok zenei táborban megfordultam, s tudtam, mit jelent, mikor az ember kilép saját közegéből, ismeretségi köréből, s szintén szakmai, de új közegben lehetősége van kapcsolatok építésére, illetve új értékrend formálhatja.

Úgy nőttem fel Sárospatakon, hogy épp akkor indultak a Zempléni Művészeti Napok, Rolla János vezetésével, ami fantasztikus élmény volt, de fiatal zenésznövendékként hiányoltam, hogy miért nem kapcsolódik egy ilyen eseményhez mesterkurzus. Emellett „Pataki muzsikuskok” címmel zeneiskolai táborban vettünk részt, ami közösségileg és szakmailag is inspiráló közeg volt, Péczeli István vezetésével. (Patakról már akkor is hiányoltam egy magas szintű – konzervatóriumi vagy akár felsőfokú – zenei jelenlétet.) Már csak az volt a kérdés – Timothy részéről –, hogy csak magyaroknak vagy külföldieknek is szólna-e a nyári akadémia, én pedig lelkes huszonévesként azonnal rávágtam, hogy természetesen legyen ez a tábor nemzetközi.

– Ekkoriban a keresztény zenészeket összefogó nemzetközi Crescendo mozgalom már létezett. Hogy találtak egymásra?

– A sógornóm, Füzesséry Mónika hegedűművész baráti körén keresztül régóta hallottunk róluk. Timothy vette fel a kapcsolatot Beat Rink svájci református lelkésszel, a Crescendo International vezetőjével, s elmondtuk neki terveinket. Ezt a beszélgetést hamar komoly szervezés követte. A legnagyobb lelkesedéssel, naivitással és tapasztalatlansággal vágunk neki. Mindenki azt adta bele, amije van: ki a lendületét, ki a kapcsolatrendszerét. Én Sárospatakon kezdtem szervezni, volt, ahol elutasítottak, de a lehetőséget megkaptuk. 2004-ben így jött létre az első Crescendo Nyári Akadémia a Tengerszem Kempingben. A zeneiskolában, a Comenius Tanítóképző Főiskolán, az Árpád Vezér Gimnáziumban voltak a mesterkurzusok, ami a kempingtől jó félóra séta, a nyári melegben csellóval a háton elég szép kihívás. Az első akadémian 160-an voltunk, ám ekkor még nem volt internet: faxon, olvashatatlan cirill betűkkel érkeztek a jelentkezések, a hanganyagok pedig kazettákon. Timothy misszionáriusi minőségében bérelt számunkra egy kis irodát a Kodály köröndnél, a Szív utca 20-ban, itt szerveztük meg a Nyári Akadémiát alapjában véve hárman: Timothy Bentch, Kovács Fruzsina és én.

Mindig is a Sárospataki Református Kollégiumba álmodtam az akadémiát, hiszen ott a helye, már csak a szellemisége miatt is, ám oda még hosszú évekig nem tudtunk hazatalálni. 2005-től a Comenius Tanítóképző Főiskola adott otthont a nyári akadémianak, 2009-ben pedig Végh Balázs lett a református kollégium főigazgatója, vele tudtuk meg tárgyalni, hogy átkerüljön az akadémia a kollégiumba. Promenádkoncerteket tartottunk már korábban is ott, kerestük, hogy tudunk meglevő eseményekhez csatlakozni, így léptünk fel például egy református vezetői találkozáson a Református Kollégium Imatermében, 2007-ben. Beatot nagyon megragadta az Imaterem miliója, s rögtön mondta: ez lenne az ideális központ.

Amikor Végh Balázst másfél évvel később megkerestük, már sikerült elérni, hogy a nyári akadémia bázisa a Sárospataki Református Kollégium legyen. Sose felejttem el azt a vasárnapot 2009 januárjában, mikor Beat megérkezett Pestre, nekünk aznap Gödöllőn koncertünk volt, hétfő reggel viszont megbeszélésünk Végh Balázssal. Úgy gondoltuk, a koncert után este együtt elmegyünk Sárospatakra, hogy biztosan ott legyünk másnap

a korai megbeszélésen. Azonban ahogy Pál apostol is hajótörést szenvedett küldetése közben, a mi autónk Miskolc előtt 17 kilométerrel leállt: leégett a motor. Mínusz 14 fokban ott álltunk az autópályán a sötétben, ám csodák folyamata révén jött a megmentés, és reggel 9-kor kezdődhetett a megbeszélés. Ez nekünk több százezer forintba került, de soha nem éreztem kidobott pénznek. Ez is csak megerősített elhatározásomban, sőt a későbbi évek is igazolták.

– *2009-ben jelen voltam Tokajban A halászlányok című Haydn-opera előadásán. Ez volt az első alkalom, hogy Tokajban léptek fel?*

– 2009-ben a Hungarofest kultúrirodája komolyan vette a Haydn-évet, és szeretnénk volna velük együttműködni. Nekünk pedig – elsősorban Timothy Bentch-nek – régi tervünk volt, hogy egy Haydn-operát színre vigyünk. A Hungarofesttől tízezer eurót kaptunk ehhez, épp akkoriban készült el Tokajban a Paulay Ede Színház, mi pedig operaházi miliőben szeretnénk volna megtartani az előadást. Erre az alkalomra érkezett az USA-ból Magyarországra Theresa Moyer, aki Tim régi ismerőse, kollégája, elhivatott szolgáltató. Egy teljes rendezőcsapattal érkezett, mi megtanulhattuk, hogyan állítanak színpadra egy operát az amerikaiak teljesen a helyi adottságokra alapozva. Fantasztikus előadás jött létre nemzetközi szereposztással, jelentős karrierek indultak el innen. Balga Gabriella azóta a Magyar Állami Operaházban játszik, Tarjányi Tamás pedig a bonni Operában énekel főszerepeket.

Nekünk is mérföldkő volt ez az előadás, mert Nyári Akadémiát alapjában véve hárman: Timothy Bentch, Kovács Fruzsina és én színpadra állítunk egy operát. *A halászlányok* 7-8 fős szereplőgárdája más szempontból is érdekes volt. A produkció az amerikai Davis Peace Projectnek a támogatásával jött létre. Ez az alapítvány olyan közép- és kelet-európai fiatalokat támogat, akik az országok közötti politikai összeférhetetlenség ellenére közösen hoznak létre művészi értéket. Nagyon izgalmas volt, ahogy ezek a diákok – magyar, szlovák, román, szerb, bolgár énekesek – együtt alkottak ebben a nagyon magas színvonalú produkcióban, s bebizonyították, hogy ez a generáció képes arra, hogy egymást megbecsülve csak az együttműködéssel, a művészi alkotó munkával foglalkozzanak. (A Visegrádi Négyek-pályázatunk is többször nyert, ott is ezt az elvet képviseltük.) Azóta megrendeztük a *Szerelmi bájtalt*, mely az első színpadra állított teljes operaelőadás volt a Rákóczi-vár történetében, majd *Don Giovanni* és a *Dido és Aeneas* következett.

De volt ezelőtt Tokajban egy egész korai megjelenésünk is. Minden nyári akadémia első vasárnapja pihenőnap, s a legelső nyári akadémián vasárnapra meghívást kaptunk az akkori tokaji református lelkipásztortól, Pótor László nagytiszteletű úrtól, hogy egy kirándulókoncertet adjunk, tehát 2004. augusztus második vasárnapján mi már játszottunk Tokajban. Azóta is voltak kirándulókoncertek. Emellett együttműködünk a Vizsolyi Fesztivállal, így felléptünk Vizsolyban, adtunk koncertet a füzérradványi kastélyban, vagyis az egész régióban igyekszünk jelen lenni.

– *A Zempléni Fesztivállal mióta tart az együttműködés?*

A jelenlegi szervezők 2004-ben vették át a Zempléni Fesztivált, így lényegileg egyszerre indultunk. A kapcsolatot kezdettől igyekeztük építeni, a mi utolsó pár napunk az ő első

pár napjukkal rendszerint egyszerre volt, így néhány kiemelt eseményre hívtuk a Zempléni Fesztivál vendégeit. Nálunk minden hangverseny ingyenes, belépődíj-mentes, így a Zempléni Fesztivál vendégei hamar felfedezték, milyen magas nálunk a színvonal. (Meglehet, eleinte kis nyári tábor-záró koncerteskékre számítottak.) Nagy öröm számunkra, hogy Hollerung Gábor művészeti vezető, illetve Turjányi Miklós fesztiváligazgató többször ajánlott fel díjat a legtehetségesebb növendékeinknek, akik így a következő évi fesztiváljukon koncertlehetőséget kaptak. Ezek nagyon komoly fellépések voltak, például a Mendelssohn-év során a mi Li Qi nevű kínai hegedűs növendékünk a Zempléni Fesztivál nyitókoncertjének szolista lett. Lehetett Mendelssohn *e-moll hegedűversenyében* a Magyar Rádió Szimfonikus Zenekarával, Steve D'Agostino vezényletével. Azt sokszor sérelmeztem, hogy nem volt feltüntetve, hogy Li Qi – vagy Jovana Rajlic – az előző évben a Crescendo Nyári Akadémián „nyerte” ezt a fellépést. Jó lenne, ha az efféle, kölcsönösen gyümölcsöző együttműködést mindkét fél kellőképpen hangsúlyozná. A növendékeink ilyenkor gyakran 100% részvételi díj-kedvezményt kaptak, vagy az utazásukat fizettük, tehát nekünk is fontos volt, hogy a fellépésükhöz minden segítséget megadjunk.

– *Mekkora most a Crescendo Nyári Akadémia költségvetése?*

– Több tízmillió forint. Az 50-70 fős tanári kar elszállásolása, étkeztetése két héten keresztül, honorárium (mely nagyon-nagyon jelképes) nem kis költség, s a nagyon tehetséges zenészek némelyike sem tud 100% részvételi díjat fizetni. Az Ének a Nemzetekért Kulturális Alapítvány közhasznú, nonprofit alapítvány, mely adományokból és pályázatokból él. Egész éves előkészítés előzi meg a nyári akadémiákat, majd féléves elszámolás. Beat Rink 2009-től lett hivatalosan az igazgatója a Nyári Akadémiának. Az ő kapcsolatrendszerre, elkötelezettségére is a biztos háttere az évről évre létrejövő Crescendo Nyári Akadémiának. Ezen kívül nagyon sok tanár próbál támogatást szerezni, vagy jótékonysági koncertet ad a világ számos pontján, hogy támogassa a nyári akadémiát. A helyi önkormányzattal, intézményvezetőkkel is igyekszünk egyeztetni. Sárospataktól nagyon jelképes támogatásokat kaptunk. Terembérleti díjakat – éppen hogy rezsiköltségért. De bizony olyan is volt, hogy egy pataki helyszín – amely fontos volt számunkra – igen magas bérleti díjat kért – azt is kifizettük. Sajnos Sárospatakon tíz év után kiestek partnerintézmények. Tokajban pedig nagyon komoly támogatást kapunk, mindenben segítenek, maguktól is. Sajnos Patakhoz nemcsak kellemes emlékek fűznek, volt, hogy nem kaptunk választ leveleinkre, nem hívtak vissza – mintha az egész nyári akadémia Sárospatak számára nem lett volna fontos egy évtizeden keresztül. Ez nekem patakiként különösen fáj. Nagyon sok komolyzenész, aki megfordult a sárospataki akadémiáinkon, hangot adott annak a véleményének, hogy olyan múlttal, olyan adottságokkal rendelkezik a város, amire másutt egész fesztivált alapítanak – saját szervezésben. Sárospatak adottsága Prágáéhoz hasonlítható. Léteznek olyan pályázatok, létezik olyan lehetőség, menedzsment, melyet ennek a városnak nem lenne szabad figyelmen kívül hagynia. Ennek a városnak nemcsak múltja és jelene, hanem jövője is lehetne. EU-s pályázatokon biztos nyerőként indulhatna, közép- és felsőfokú művészeti oktatás, fesztivál, hivatásos zenekar kaphatna helyet ebben a városban. Ennél rosszabb adottságú városok fel tudják mutatni ezeket a térségben, vagy akár Magyarországon is. A mindenkori vezetés felelős azért, hogy van vagy nincs ilyen mértékű művészeti és kulturális infrastruktúra, és ha nincs, annak is van következménye a város

egészére nézve. Érdekes történelmi adalék, hogy harminc évvel a Crescendo Nyári Akadémia megszületése előtt már megálmodta ezt Rácz István egy 1975-ös levelében, amely továbbra is tökéletes jövőképe lehetne Sárospatak kulturális örökségének. (Egey Emese a *Zempléni Múzsza* 2011. évi 2. számában tette közzé ezt a levelet – a szerk.)

– *Úgy tudom, tavaly Tokaj kényszerből, „szükségmegoldásból” lett a nyári akadémia helyszíne.*

– Az utolsó pillanatig küzdöttünk, hogy Patakon legyen a 11. nyári akadémia, de kiestek fontos helyszínek, s az volt a tét, hogy elmarad-e a kéthetes rendezvény. Tokajban viszont olyan maximális támogatást, pozitív hozzáállást kaptunk, amelynek hatására úgy döntöttünk, idén is ott folytatjuk. Nekünk zeneakadémiai, operaházi, teológiai feltételeket kell teremtenünk, létre kell hoznunk egy infrastruktúrát, irodahálózatot. Vegyük csak a hangszereket: 35 pianinót, 8 nagyzongorát használunk, tizenegy éven át támogatott a Farkas Ferenc Művészeti Iskola, Bálint Béla igazgató úr vezetésével. A Crescendo International is ajándékozott tíz zongorát és egy hangversenyzongorát a rendezvénynek. Tokajban van egy Bösendorfer koncertzongora, ez is sokat számít. Nyíregyházáról két Steinway bérelünk, de a zenekarhoz Miskolcra kell hoznunk hangszereket – csembalót, üstdobot, nagybőgőt, cselesztát, hárfát stb. –, ez a színházzal, a filharmóniával való együttműködésnek az eredménye. Mindenkinek a jó szándékára és segítségére szükségünk van. Nem szabad említés nélkül hagynunk Bacsó Péter hangszerészt, zongorahangolót, aki évek óta nemcsak hangolja a zongorákat, hanem a hangszeresek szállítását is megszervezi, a leghelyesebb helyzeteket is megoldja, pl. miskolci hangszerészekkel egyik napról a másikra megjavíttatja a fúvós hangszereseket is. Az ilyen személyes hozzáállások nagyon sokat, pénzben nem kifejezhető támogatást jelentenek.

– *Hány országból érkeztek eddig diákok, nagyjából mennyien?*

– 52 országból, a legegzenikusabb közülük Panama, a Bahama-szigetek, de vannak távol-keleti kis országok is. Eddig mintegy 1500-an fordultak meg, de ez a szám lehetne nagyobb is, mert van, aki 4-5 alkalommal is visszatér, a konzervatóriumi vagy épp az egyetemi tanulmányai mellett. Sokan kerülnek ki rajtunk keresztül külföldi egyetemekre olyan tanárokhoz, akik itt oktatták őket. Minden nyári akadémianak megvan a saját profilja: vagy egy zenekari mű vagy egy opera, az összművészetiség a profilunk középpontjában van. Minden nagyobb projekthez zenetörténeti előadások kötődnek. Emellett a teljes embert szólítjuk meg. A tanárok reggel 1/9-től imádkoznak, majd jön a „tune in”, a napi szellemi-zenei ráhangolódás, este pedig kiscsoportos foglalkozásokon dolgozzuk fel az adott év lelki tematikáját, mely rendszerint a művészlét valamely fontos aspektusához kapcsolódik. Amelyik évben Bach a tematika, előadást hallhatunk Bach Bibliájáról. Bachhoz hasonlóan mi is ezt íránk minden cselekedetünk végére: Soli Deo Gloria.

– *Kik azok a tanárok, akik kezdetektől részt vesznek a nyári akadémian?*

– Timothy Bentch ma már az Egyesült Államokból, én, Füzesséry Attila, Dominkó Csilla és István, Dallos Erika és Kaposi Gergely Magyarországról, a Bailey házaspár Indonézi-

ából, Rosemary Hardy az Egyesült Királyságból, Carmen Zaharia-Danicov Romániából – van, aki közülük egyszer hiányzott. A mostani tanári karnak megvan a stabil magja, akikkel legalább 5-6 éve dolgozunk együtt, de minden évben csatlakozik új tanár. Külön öröm, amikor saját növendékeink közül: Tarjányi Tamás, valamint felesége, Krisztina, aki az operaszekció rendezője férje oldalán. Tabea Salome Kämpf diákként kezdte, most ő az artistic department vezetője, emellett a koncerteken is aktív előadó.

– *Az itthoni Crescendo hány embernek ad munkát?*

– Két főállású és egy félállású munkatársunk van. Nekem nem ez a főállásom, de van annyi munka, hogy ez számomra főállás, önkéntesség, nonstop aktivitás, életstílus. Nyáron pár hónapra fiatalokat foglalkoztatunk, vezetői pozíciókra is. Emellett rengeteg önkéntesünk van, válogatott társaság, akiket sok jelentkező közül választunk ki. Van egy olyan réteg, akik éveken keresztül visszatértek, egy munkatársunk most félállásban pár hétig komolyabb megbízást kap, mert önkéntesként bizonyított. A nyári akadémián is kell tanulmányi osztály, mint egy zeneakadémián. Van PR-munkatársunk, aki célzottabban szervezi a Crescendo jó hírét. Elértük, hogy már bennünket is keresnek – jelen vagyunk, tudnak rólunk. Most már a *Zempléni Múzsában* is.

– *Hány ingyenes koncertet kapott a zempléni közönség az elmúlt évtizedben?*

– Több ezer embernek – hiszen koncertjeink mindig teltházasak – évente 10-15 rendezvényt adtunk, vagyis lassan a kétszázhoz közeledünk. Örülünk, hogy az ingyenességet biztosíthatjuk. Úgy érezzük, jelenlétünk a térségben meghatározó.

(Az interjút készítette: Mesterházi Gábor.)

Jákfalvi Magdolna

A Várkonyi 100 elé

2012-ben – úgy mondtuk, hogy – Várkonyi Zoltán száz éve született és harminchárom éve halt meg. Az elmúlt évszázad egyik legendás színházcsinálója volt. Színészként, színházrendezőként, tanárként, filmrendezőként, műgyűjtőként, fordítóként őrzi azok emlékezete, akik együtt dolgoztak, együtt éltek vele. E kötet az emlékezést segíti mindazoknak, akik ismerték Várkonyit, s a megértést azoknak, akik a színházi múltat kérdezik.

A kiállítás

2012. május 13-án, Várkonyi Zoltán születésének 100. évfordulóján a Színház- és Filmművészeti Egyetem (SZFE) a Vígszínházzal közösen többnapos emlékező és ünneplő programot indított *Várkonyi Napok* címmel. A Magyar Képzőművészeti Egyetemmel (MKE) közösen alakítottuk ki azt a kuratori koncepciót, amely a pálya kronologikus felvázolása mellett a hatvanas-hetvenes évek kulturális szerepvállalásait bemutató installációkat helyezte a Vig és az SZFE tereibe. A Várkonyi 100 nevet kapó kiállítás installációi világossá tették, hogy a két egyetem hallgatói a kulturális alkulehetőségek, a személyes és ideologikus megszólalás tematikája iránt érdeklődnek, ezekre kérdeznak rá. Az SZFE doktoranduszai, Mátyássy Áron, Császi Ádám, Szabó Borbála, Gimesi Dóra, Fillenz Ádám interjúfilmeket készítettek Várkonyi volt tanítványaival, pályatársaival, ismert művészekkel, olyanokkal is, akiket Várkonyi nem tartott tehetségesnek, s akikből éppen az elutasítás és megtagadás formált kiváló alkotót.

Az MKE kurátorai és művésztanárai, Eperjesi Ágnes és Szegedy-Maszák Zoltán különleges, állóképekből pörgő filmmé alakították Várkonyi életének fennmaradt, megtalált, megőrzött dokumentumait. Várkonyi szerepeiből és írásaiból, státuszaiból következő hivatalság fel nem dolgozott halmából válogatva villantak fel pillanatok, véletlenszerűen megállva majd tovagördülve, de az élet kronologikusságát megtartva, műalkotásként tekinthetünk, történetként mesélhetünk el egy életet.

A *Várkonyi 100* koncepciót a történetmesélés többes pozíciói jellemzik. Tihanyi Lajos kurátor *Ruhatár Remix* című installációjában három színészgeneráció tagjai újrajátszották Török Ferenc újra-rendezésében Várkonyi klasszikus kémfilmje, a *Fotó Háber* kulcsjeletereit. A Vígszínház előcsarnokában és az SZFE aulájában található ruhatárban három tévén futott párhuzamosan az eredeti és a két újraforgatott felvétel, így hozva játékba és közel egymáshoz az egyetemi jelent és a hatvanas évekbeli múltat.

A pályázat

A történetmesélés fókuszváltásait akartuk rögzíteni, amikor 2011 őszén az SZFE és a Vígszínház közös pályázatot írt ki egyetemistáknak. A meghirdetett témák a következő

koncepcióból formálódtak: Várkonyi indította el a háború után a Művész Színházat, ahol korábban betiltott, politikus, kortárs európai és magyar drámákat játszott 1945–1949 között. Ő vezette főrendezőként, majd igazgatóként az egyik legnagyobb budapesti színházat, a Vígszínházat 1962-től 1979-ig. 1945 óta színészetet tanított a Főiskolán, ahol 1974-től haláláig rektori tisztséget töltött be. Több mint négy millióan nézték meg a moziban az *Egri csillagok* című Jókai-adaptációját, s harminc éven át nem látta senki a betiltott *Keserű igazságot*. A pályázat a négy nyelven beszélő, européer színházcsináló életműve felé fordult, és közös múltunkban, a szocialista kultúrában betölthető szerepekre kérdezett rá. Kötetünk utolsó blokkja a egyetemisták nyertes pályázatait közli.

A konferencia

Az SZFE vizuálisan is izgalmassá változtatott emlékező terében tartottuk 2012. május 12-én a *Várkonyi 100* konferenciát, az első tudományos ülészakot, amely Várkonyi alkotói életművét a tudományos narratíva elemévé tette. A konferencia céljaul azt tűztük ki, hogy a kollegiális emlékezésekben, a baráti legendákban és a szakmai anekdotákban hagyományozódó városi emlékezet egészét tudományos beszédmódba forgassuk át. Ezzel szándékoztunk bővíteni a magyar színházról mint történeti folyamatról szóló gondolkodást, s árnyalni annak a korszaknak az eseménytörténeti megértését, amelynek dokumentumai bőségesek, rendszerezésük viszont kaotikus, nyilvánosságuk korlátozott, de így és ekként a hatalmi struktúrák működéséről éppúgy szólnak, mint alanyuk, Várkonyi Zoltán művészi pályájáról.

*

A kötetet megnyitó három tanulmány bevezető blokkot alkot, gondolatait az elmúlt generációk színházcsinálói lehetőségei irányítják. Marton László, aki 2010-ig a Vígszínházat igazgatta, a megértés és az emlékezés, György Péter, az ELTE professzora a kérdéses tipológiája felől járja körbe Várkonyi életművét. Mindhárman a szocializmus kultúráját, s a benne vállalható szerepeket, helyzeteket gondolták végig.

A kötet következő tematikus blokkja az elemzéseké. Gelencsér Gábor *Különös ismertetőjelek. A Várkonyi-féle (munkás)mozgalom* címmel Várkonyi filmjeiről ír. Tézise szerint az 1956-ot követő kultúrpolitikai célkitűzésekben az ideológiai orientáció fontossága mellett helyet kaptak modernizációs törekvések is: a hagyományosan irodalmias kultúráról előbb a filmre, majd a hatvanas évek végétől a televízióra, illetve a tömegtájékoztató más médiumaira került a hangsúly. A hatékonyság érdekében pedig a kultúrpolitika nyitottá vált a piaci-szórakoztató szempontra is, anélkül, hogy az ideológiai felügyeletről lemondott volna. E sajátos optimalizálási kísérlet különösen bizarr képződményei a „szórakoztató mozgalmi filmek”. Várkonyi filmes életművének szélső pontjain súlyos társadalmi-politikai drámákat, illetve szórakoztató műveket találunk, míg e szélsőségeket a „szórakoztató mozgalmi filmek” laza csoportja köti össze. E bizarr műfaji és tematikus képződmény nemcsak a konszolidálódó Kádár-korszak „különös ismertetőjele”, hanem Várkonyi filmművészetéé is, aki korát megelőzve, a rá jellemző frissességgel és könnyedséggel elsők között oldotta meg e „fából vaskarika” feladatot. A tanulmány a *Különös ismertetőjel*, a *Sóbálvány*, a *Merénylet* és a *Szemtől szembe* segítségével mutatja be a rendező „szórakoztató mozgalmi” – avagy a mozgalmon szórakozó – filmjeit.

A kötet a korai filmes alkotások után a korai színházi alkotásokat veszi sorra. Nánay István tanulmánya „*Háá tettem a kulcsot?*” *Várkonyi Zoltán a Nemzetiben* címmel az öt-

venes évek viszonyait írja le egy vesztésnek látszó pozícióban dolgozó művészeiről. A címbeli kérdést Nagy Ignác *Tisztújítás* című darabjának 1957-es előadásában Major Tamás ismételte, ha dr. Langyos főorvos szorult helyzetbe kerül. Várkonyi rendezése ismeretlen stílust képviselt. A realista iskolával szemben a stilizáció, az elrajzoltság, a karikírozás mintapéldája volt a produkció. Nem mellékesen Várkonyi nemzeti színházas rendezései között egy határpontot is kijelölt. Várkonyi pályájának Nemzeti Színházban eltöltött néhány évét viszonylag kevés figyelem övezi, holott sem színészi, sem rendezői működése nem érdektelen. A Művész Színház bezáratása után, az 1949/50-es szezon elején Major Tamás visszavette régi harcostársát és művészi ellenlábását a Nemzetibe. Ott 1957 előtt többnyire klasszikusokban és „vonalas” darabokban kapott feladatot, utána inkább kortárs nyugatiakban. Ez a megosztottság bizonyos megszorításokkal a rendezői munkájára is érvényes. A tanulmányban a szerző saját emlékképeit szembesíti a korabeli írásos visszhanggal, illetve arra keresi a választ, hogy az adott kornak a kritikákban és más írásokban is megnyilvánuló hivatalos beszédmódja mennyire fedeli el a tényleges teljesítményeket, s utólag milyen mélységben lehet a szóban forgó munkákról elfogadható képet formálni.

Az ötvenes évek színházi formanyelvét Várkonyi a francia népszínházi eszmével színezte. Jákfalvi Magdolna elemzése *Várkonyi-jegyzetek a népszínház fogalmához* címmel azt elemzi, milyen deformításokat szenved el egy eszme, s miként változnak az ideológiai keretek 1944 és 1949 között, a színházak államosításáig. A magyarországi népszínházi eszme a nép fogalmának sajátos kanonizációja miatt különleges színház történeti utakat járt be. Az Akadémiáról éppen kikerült Várkonyi Zoltán a népszínház gyakorlatát a nemzetis naturalista pátoz mellett hétvégeként a Városi Színházban sajátította el, ahol a Franciaországból hazatért, volt franciaszakos diákkal, Major Tamással Molière-eken kísérleteztek. Tíz évvel később Várkonyi Jovuet-t fordított, s ennek hatására a népszínház commédia dell'arte-s hagyományát a baloldali értelmiség társadalmi szerepvállalásának ízével gazdagította. A tanulmány egyrészt azt vizsgálja, mindez miként illeszkedik a termelési előadások rendjébe, miként tudta Várkonyi a Théâtre Populaire eszméjét könnyedén, elegánsan és igen sokértelműen összeolvasztani az agitációs propaganda színházi technikájával. Másrészt igyekszik nyomon követni, hogy az európai színház kulturális kontextusban és a magyarországi hatástörténetben mindez miként értelmeződik tovább. A politikátörténeti értelmezéseket Ring Orsolya tanulmánya zárja *Holtak hallgatása. Színház és politika – Várkonyi és Aczél* címmel. A Vígszínház kamaraszínházában, a Pesti Színházban 1973-ban mutatták be Várkonyi Zoltán rendezésében Nemeskürty István – Örkény István: *Holtak hallgatása* című dokumentumdrámáját. A darab színrevitelének előzményeiről Várkonyi Zoltán hagyatékában fennmaradt írásos dokumentumok alapján bepillantást nyerhetünk a színházat vezető Várkonyi és a korabeli kultúrpolitikát irányító Aczél György közötti kapcsolatba. S miközben egyfajta olvasatát rekonstruálhatjuk annak, hogy az 1970-es években a politikai döntéshozók hogyan igyekeztek a színházakat utasításokkal irányítani, politikai és ideológiai elvárásokat fogalmazva meg velük szemben; megrajzolhatóvá válik az is, hogy milyen mozgásteret engedett a „támogat, tűr, tilt” elve egy színháznak, illetve az azt irányító színházigazgatónak, s hogyan befolyásolták mindezt a személyes kapcsolatok.

A kötetet a *Várkonyi 100* egyetemistáknak hirdetett pályázat nyertes művei zárják. Az SZFE fődíját Muntág Vince elemzése nyerte, Varga Kinga megosztott második lett. A

Vígyszínház díjait Stuber Andrea és Fekete Anetta nyerte. Írásaik a Várkonyi utáni harmadik generáció szempontjait összegzik.

*

Az évforduló eseményei hónapokig tematizálták, újraértelmezték Várkonyi Zoltán életművét. Májustól hetekig villóztak éjjelente a Vas utcában, az SZFE bejáratával szemben a Várkonyi híres cameoiból összeállított filmrészletek. A Szent-István körúton a Vígyszínház homlokzatán hónapokig Várkonyi huszonéves óriásportréja köszöntötte a járókelőket. Több tucat színházi szakember, több mint száz önkéntes segítette, hogy a vetítések, az installációk, a beszélgetések, a konferencia azt a célt szolgálja, amit mindannyian fontosnak tartunk: Várkonyi Zoltán életművének megismerését.

A *Várkonyi 100* létrehozásáért köszönetet mondunk elsősorban Kovács Krisztinának, a Vígyszínház vezető dramaturgjának, aki elképzelhetetlen energiával oldotta meg a koncepció és a lehetőségek közötti lehetetlen helyzeteket, aki kreatív meglátásaival és történeti tudásával velünk formázta az emlékezés ívét. Rendkívül fontos az archívum, amelynek alapjait Kovács Krisztina hozta létre a család és az OSZK eddig különálló gyűjteményeit egyesítve. Köszönet illeti Várkonyiné Farkas Évát, Várkonyi Zoltán menyét, aki nemcsak megnyitotta a családi archívumot, de szervezte, támogatta a kutatást is. A kötet szerkesztésekor is köszönetet mondunk a Színház- és Filmművészeti Egyetem és a Magyar Képzőművészeti Egyetem hallgatóinak, miként a Vígyszínház munkatársainak is, akik hónapokig dolgoztak a kötet alapjául szolgáló kiállítás létrejöttéért. S köszönet illeti az OSZK Színház-történeti Tárának munkatársait, Sirató Ildikót és Both Magdolnát, a Nemzeti Múzeumban Sárközi Rékát hathatós segítségükért.

(Várkonyi 100. Tanulmányok Várkonyi Zoltánról. Szerkesztette: Jákfalvi Magdolna. Balassi Kiadó – Színház- és Filmművészeti Egyetem, Budapest, 2013. ISBN 978-963-506-893-7. A kötetre a szerkesztői előszó közzétételével hívjuk fel olvasóink figyelmét.)

Demény Péter

Sanzon az égről

szeretném ha minden villanyoszlop
meghajolna és tánkra kérne fel
és én táncolnék velük ha te mondd
míg az égből aznavour énekel

de ha azt mondd lágyan bár de rögtön
leállok mert csak egy tánc érdekel
amibe minden szerelmemet öntöm
míg az égből az isten énekel

Urbán Ákos

Faiskola

A busz dülöngélt a szerpentinén, az emberek arca ismerős volt. Kétoldalt erdő, dombok és újra erdő. Hirtelen előtűnt egy irtás, nem lehet régi, alapos munka, a töltésen pedig furcsa vastákolmány.

Edit elkalandozva figyelt valamit a másik oldalon. Hiába is, hazaértünk, a buszok ugyanúgy járnak. Végül a falu szélén szálltunk le, megkértem őt, hogy először a patakhoz menjünk. A házak alatt van egy duzzasztás, oda közel lakunk. Lesétáltunk a vízhez, hogy megnéztük benne magunk, beleillünk-e még a tájba. Edittel tavaly házasodtunk, de már ez a nyolcadik évünk együtt. Megszolgáltunk egymásért a sógornál, telente Vossentalban vendéglátóztunk, nyaranta pedig vittük a faiskolát. Idén elfogyott róla a hitel, most már teljesen a miénk.

A telken áll a kisház és a pléhfalú raktár. Február van, el kell kezdeni összeírni a rendelést, de akkor erre egyikünk sem gondolt. A víz mellől beértünk a Zápor utcába, már csak a fenyősor takarta a házat. Tavaly elvégeztük az adoptációhoz szükséges tanfolyamot, vizsgálatokat, és benyújtottuk a kérvényt. Holnap bemegyünk az intézetbe.

Feltűnt az öreg Margócz háza. Kátránypapíros deszkapalánk tömi el mindkét ablakát, fia Münchenben dolgozott, ahonnan Ausztráliába ment tovább – azaz valahogy így mesélte az öreg, mikor megvettük a kisházat az övével szemben. Tavaly télen Margócz magára fordította a kulcsot, egy hónapig nem nyitott be hozzá senki, ami itt az alsó utcában könnyen elképzelhető. Azóta a ház előtt nagyra nőtt a fagyal és az orgona.

Minket is talán csak a faiskola tartott itthon, magtalanul nehéz belakni egy új országot. A kapu tetején felpergett a festék, a vastag gyeppen tyúkhúr és veronika. A házunk egy megüresedett kádárkocka, tavaly nyáron az erdész Norberttel lecseréltük a tetőt, cserében két hold irtásra rendeltem tölgytagoncot. A régi UAZ-zal hordták az asztalosnak a fát, ami az utcában azóta is napjában eljár. A vadásztársaság és az erdészet itt majdnem ugyanaz, csak a járműállományból egyik az IFA-t, másik a Nivát használja gyakrabban.

A házhoz érve kinyitogattunk minden ajtót, a raktár pléhfalát itt-ott beszőtte a pók, az egymásra pakolt virágföldes zsákokból megfolyt a föld – nagy csalódás lehetett az egereknek. A házban, a konyhapult mellett egy csempe leesett, talán vizesedik a fal. Felszaladtam a csigalépcsőn, ami szintén tavaly készült. A tetőtér laminált padlóját portakaró fedte, beázás nincs. El lehet kezdeni berendezni a gyerekszobát.

Az elkövetkező napok menetét a vossentali albérletben már többszörösen átbeszéltük, most mégsem tudtunk mit kezdeni az izgalomunkkal. Lázasan készülődtünk, Edit takarított, én pedig a virágokat hordtam fel a pincéből. Másnap este hat körül megállt egy erdészeti autó a ház előtt, és kiszállt belőle Norbert. Kiültünk sörözni az udvarba, de nem voltunk túl beszélések, Norbert látszólag megütközött a tervünkön. Nem volt még örök-

befogadott gyerek a faluban. Megittunk egy sört, talán egy órát sem maradt. Nem tudta, hogy sajnáljon-e vagy gratuláljon, az okokra pedig nem mert rákérdezni. Helyette elmesélte, hogy az őri tóban találtak egy holttestet, két éve tűnt el a férfi a faluból. Meztelenül ugrott a vízbe, nyaka köré kötelet kötött, ahhoz pedig egy nagy vas kerékagyat, valami tehergépe lehetett. Az ő özvegye a boltos Kata, állítólag már újra el is jegyezték.

Kiabálás zaja verődött az ablakra, erre ébredtem. A szobában még sötét volt, csak a digitális óra piros fénye világított. Már egy hete rosszul aludtam, reggelente szédülten bámultam a sötét plafont. Edit álma viszont mély volt, mikor meghúztam a takarót, tüntetőleg embriópózba húzta össze magát.

Felültem. A szobában elfogyott a levegő. Kávét akartam inni, kitámolyogtam, magam után halkán behúzva a hálóajtót, a konyhában felhúztam a redőnyt, és kihajoltam az ablakon. A hideg, azt hiszem, az nyugtatott meg. Utólag sokszor eszembe jut, hogy milyen szép lett volna az örökbefogadás előtt szeretkezni, de abban a lelkiállapotban ez teljesen lehetetlen volt. Gondolatok nélkül bámultam ki a hajnalba. A szomszéd házak mögött világosodhat, vagy még messzebb, aztán az ég alja lassan visszarajzolta a távoli erdő kékjét. Az utca színeket kapott. Meztelen volt a falu; minden hajnalban ez jut eszembe.

A mosogatóban két bögre állt, aljukban beleszáradt cukros kávéfolt. Lassan elkezdtem suvicckolni őket. Miközben vágtam a hagymát, felhörtant a kotyogó. Edit kinyúlt alvós póljában állt a konyhaajtóban. A tűzön még száradt a serpenyő, nehogy fröcsögjön az olaj, pár perccel később Edit mosómedve módjára dörzsölgette egymáshoz az evőeszközöket a hűlő rántotta felett:

– Mikor kell indulnunk?

– Egy bő óra múlva – válaszoltam. – Hogy aludtál?

– Jó mélyen, mint akit leütöttek. Nagyon fáradtnak érzem magam.

– Mert egy hete csak izgulsz.

– Igen. Te jól vagy?

– Persze – pusziáltam meg a feje búbját.

Három mozdulattal elmostam a tányérokat, aztán a szobában kezdtem beágyazni. Nem tudtam mit kezdeni magammal. Megbeszéltük, hogy nem viszünk semmilyen ajándékot, megpróbálunk természetesen viselkedni. Végül is fél óra alatt a kocsiban voltunk.

Útközben recsegett a rádió, egy másik csatorna bizarr mondatokat kevert egy ősrégi Dire Straits számba.

– Vigyázz! – kiáltott hirtelen Edit. Egy őzbak a búzatábláról kilépett az útra, és ránk bámult. Még meg tudtam állni.

– Basszus, pedig nincs is üzekedés, hogy meg van bolondulva. – Edit szétkente a körmén a száradó lakkot, ahogy kapaszkodni próbált.

– Az őzbakok a leghülyébbek – mondta végül.

Az intézet a városban van, annak is a túloldalán, egy egykori államosított villaépületben. Már jól ismerjük, tavaly délutánonként ott tartották a tanfolyamot. Az első látogatás alkalmával dönteni fogunk. Olyan életkorú kislányt szeretnénk, aki emlékezni fog az intézetre és magától is tudni fogja, hogy nem az igazi szülei vagyunk. Nem akarunk titkolózni, ha már így alakult. Tehát három évesnél idősebb, de lehetőleg nem sokkal idősebb kislány.

A parkban, a gesztenyefák alatt sóderes parkoló, végében kis öntöttvas oszlopok lazán összekötve láncsal. Két autó között vékony hely, nem lassítottam le eléggé, majdnem belefordultam az egyikbe. Edit nem szólt, megfogta a kezem a váltón és megsimogatott.

Előre hajoltam, rétegenként vált el az átizzadt ing és a szvetter az üléshez. Még volt fél óránk, elsétáltunk egy kávéért.

Az intézet épületén és a parkon csak évek múlva vettem észre, hogy mennyire szép. Az utcában virágozott az ezüstfa, remek mézelő, de nem volt rajta rovar. Egy presszót találtunk. Szerencsére füstmenteset – nem akartunk, hogy megérezze rajtunk a szagát. Visszaérve a sóderben Edit cipőjének sarka talált egy kis gödröt, majdnem elesett szejény. A bejáratban dohányzott három nevelő. Kettő fehér ruhában az egyik pedig zöld kosztümben – az igazgató.

– Jó napot kívánok!– köszönt előre – Isgulnak?

– Jó napot! – válaszoltuk szinte együtt.

– Akkor először a fogadóban leülhetnek, onnan jól látszik a játszótér, kint lesz mindenki, nyugodtan nézelődhetnek. Ne menjenek a gyerekek közé, mert a nagyobbak tudnak kellemetlenséget okozni. Igazából a játék mindent elárul. Ebédidőben bemegyünk az irodába és egy kicsit papírozunk. Nyugodjanak meg, még biztosan kettesben mennek haza – hadart, de a mondatok mégsem tűntek rutinosnak, volt bennük valami személyes.

Mégis feltűnőek voltunk a váróban, két tizenéves cigánygyerek nézegetett felénk az üvegfalon át. Zavarba ejtett a dolog. A homokozóban három kisfiú, a mászókan pedig két kislány ült. A többiek nagyobbak voltak, illetve fogócskázott ott még egy vegyes csoport is, de olyan vad átéléssel versenyeztek, hogy inkább a mászókára bámultunk. Az egyik kislány kék ruhában, rövid szőke hajával hallgatta, ahogy a barátnője magyaráz neki. A barátnője is cigánygyerek volt. Azt szerettem volna, ha észrevesznek, és a szőke kislány megőrül nekünk, ha az udvarról beszalad, belép az ajtón, és átkulcsolja Edit lábát, de az üvegajtó zárva maradt. Aztán meglátott minket egy kisfiú a fogócskázók közül, és gyorsan félrehúzódtunk, nehogy odafusson hozzánk. Edit vállai elkezdtek rázkódni, zsebkendőt szorított az arcához. Felmentünk az igazgatóhoz. Kávéval várt minket.

– Cukrot, tejet?

– Csak tejet mindkettőbe, köszönöm – válaszoltam.

– Hogy vannak? – fordult felénk, közben lecsavarta a tejes doboz kupakját.

– Köszönjük – válaszoltam – szerencsére nem ért készületlenül minket a helyzet. Mondana pár szót a szőke rövid hajú kislányról?

– Máris? Andikáról? – pár másodpercet némán nézett ránk, aztán bizalmasan elmosolyodott – Elbűvölő teremtés, viszont neki sajnos van egy kis utánfutója.

– Utánfutó?

– Tavaly adoptálták, de egy hónap alatt visszakerült, mert a gondos ellenőrzések ellenére alkalmatlannak bizonyultak a szülők. Nem volt egyszerű helyzet, azóta sokan el akarták vinni, mert ha megengedik, ugye, nem cigánygyerek és kétségtelenül a legszebb, egyébként okos kislány is, de a fejlődése az elmúlt évben visszaesett. Jövő hónapban lesz négy éves.

– Szóval három évesen adoptálták? Arra örökre emlékezni fog?

– Két évesen, talán kettő és fél. Nem fog rá emlékezni, de az ősbizalom nehezen lesz olyan, amilyennek lennie kellene, mert ő egyszer már csalódott. A barátnője, akivel együtt ült a mászókan, Szimonetta nagyon várja, hogy érte jöjjenek. Andika szeret itt lenni, és sokkal jobban kötődik a nevelőkhöz. Szóval a többiekkel ellentétben benne kialakult egy...

– Andikát szeretnénk – szólít közbe Edit. – Lehet fokozatosan is, vagy lakhat nálunk egy nevelő is egy ideig, ha úgy látja jónak.

– Dehogy. Nevelő maximum látogathat, mert ha nem határozott lépés az örökbefogadás, nincs egyértelmű környezetváltás, úgy sosem lesz az önök gyereke. Andikának pozitív élmény kell, letámadni nem szabad. Ki kell várni, hogy ő kezdeményezzen, mert voltak zűrök az előző családnál. Persze nem az adoptációt fogja ő kezdeményezni, hanem a bizalmi viszonyt.

– Értem – szólta Edit, láttam rajta, hogy ő döntött.

Az előszobában rám izzadt a szövetkabát. Eszembe jutott egy mondat, valami regényben olvashattam: A foka nyomán fázik a jég. Három hete már az első látogatásnak, Andika a konyhában ül a reggelije felett. Mióta leszoktam a cigiről, időről időre azon kapom magam, hogy kabátot veszek, és csak úgy kilépek valamiért, ücsörögök a bejáratban. Apósék megsértődtek, mert megkértük őket, hogy két hónapig ne jöjjenek, nehogy összezavarodjon a kicsi.

Mikor visszaértem Andika még mindig a poharát markolta. Általában a szívószálával játszik, egészen a pohár mélyére túr, majd nagyon finoman buborékokat fúj a gyümölcslebe.

– Anya mindjárt visszajön, és akkor segíthetsz neki sütni, ha szeretnél – nem nézett fel, zavarja, hogy Edittel következetesen anyának és apának szólítjuk egymást.

– Öntsek még? – próbálkoztam másodjára is.

– Nem, köszönöm. Vagy de, kérek – válaszolta. Az első mondat, gondolom, amolyan rutin lehetett nála, mert már többször feltűnt, hogy még alig hangzik el a kérdés, de ő már udvariasan nemet mond. Aztán hirtelen felnézett: – Kimehetek veled az udvarra?

– Persze – megkönnyebbültem.

A verandán sorakoztak a virágok. Virágtalan muskátlik, megnyúlt, élénkzöld hajtásokkal, kókadt leanderek. Mókás látvány, ahogy forgatják a fény felé nyúlánk leveleiket, hunyorgnak a pinceajtó előtt. A virágládák mögül előjött a szomszéd macska, Andika előtt eldobta magát, hasát az égnek fordítva tekergett a földön. A kislány kérdően rám nézett, majd leguggolt, és óvatosan megsimogatta. Kéne egy kutya, gondoltam, de azért ezzel meg kell várni Editet.

Edit két nagy szatyorral lépett be a kiskapunton. Itthon hagyta a kosarat. Andika felfedezett a pléhlemezek között egy napozó gyíkot, és lassan közelített felé, nehogy elijessze.

– Van kedved segíteni nekem a konyhában? – állt mögé Edit, óvatlanul, elijesztve a gyíkot.

– Igen, megyek – fel sem nézett a kislány, a nem, köszönöm automatizmusával válaszolt.

– A burgonyavirág olyan szép, mint az orchidea, már a pincében, amikor csíráznak a szemek, a csírák, akár a tejüvegből készült csövecskék. Tavasszal, amikor elvetem a kicsírázott szemeket, finoman, óvatosan nyúlok hozzájuk, és eltemetem szépen a puha földbe, amely porhanyós, mint az őrölt kávé. Micsoda öröm, mikor az első hajtás kidugja a fejecskéjét a földből. A burgonya virága leheletfinom, halványlila szirmot hajt, középen apró sárga folt. És legvégül a tulajdon két kezemmel ásom ki a földből a világ legszebb növényének a termését – kikapcsoltam a tévét. Valami idióta csehszlovák film ment benne. Felástam a kertet – kicsit későn, de legalább ez is megvan. A gyümölcsfák tele rüggyel, a fű rövidre nyírva. A kerítés mellett megállt az erdészeti autó, Norbert izzadt benne zöld vászonkabátban. Odaintettem, Norbi pedig áthajolt az anyósülésen és türelmetlenül lehúzza a Niva ablakát:

– Szia, Sanyi tegnap meglőtte élete bikáját. Pompás jószág, este a vadászházban vacsorát tartunk, gyertek át mindenképpen! Most sietek tovább, mert a barmok elcseszték a Spaltpioniert, és most tanácstalanul lógatják a pöcsüket a dűlőúton – ordított be az utcáról.

– Jól van, megbeszélem a lányokkal – kiabáltam vissza, a Niva kerekéről pedig pattogott is le a vastag sár, ahogy elporzott az erdő felé.

A mi házunk az utolsó az utcában. A konyhából a völgybe látni, a hegyekről sűrű bükkös nyúlik az útra, az út mellett juharfák és bodza. A kanyar előtt, még épp belátható helyen áll a vadászház. Amikor Edittel először a faluban jártunk, az aznapi kéktúraútvonal szakaszának a végén, olyan viharfelhők kavargtak a falu felett, hogy a vadászok betessékeltek minket a vadászházba, és egy éjszakára kivettük az egyik emeleti szobát. Másnap reggel láttuk meg a kisházat az utca végén, már akkor is árulták; most ebben lakunk. A kertből felsétálva megálltam a konyhaajtóban:

– Az előbb volt itt Norbi, és meghívott minket estére a vadászházba. Sanyi lőtt valami szarvast, és lesz egy kis összejövétel.

– Jól van – válaszolt Edit, majd Andikához fordult: – Szeretnél menni? Ha nem akarsz, itthon is maradhatunk.

– Én nem eszek őzikét! – jó volt hallani ezt az őszinte felháborodást, persze a vacsorát nem bojkottálta, hiszen borzasztóan érdekelte a konyha ablakból látható erdei kisház.

– Adnál ki egy pohár vizet? – kérdeztem Editet, de Andika már töltötte is.

A raktár felé sétálva a pohár vízzel nyomasztott a feltétlen engedelmesség, hogy Andika egyszer mer őszintén megszólalni, és utána egyből korigál, mintha félne, hogy nem szeretjük meg. Nagyon kell őt szeretni.

Andika dínó formájú rántott húst kapott, és Sanyi lánya, Katika mellé ültették. Mint a verébcsapat a sövényben, úgy hemzsegett a bőrén a falu tekintete. Az étel feletti izgalomban csak ő tudott jelentőségteljes maradni, de talán ő akart a legkevésbé. A vacsora alatt, a bika elejtésének hosszas elbeszélése közben új barátnőjével eltűnt a lépcsőfordulóban. Mellettem az öreg Dénes ült, Margóc egykori országos cimborája, a vadásztársaság társelnöke. Elvesztette a hallását, amikor lánya esküvőjén díszlövést adott le egy rég nem használt családi puskával. Dénes felém fordult, és gyermekien csillogó szemmel, darabosan artikulálva, mint aki szavanként hallgatná vissza magát, kiabált bele az izgatott csendbe:

– Fontos az ültetési sorrend, maga ne tudná, Kertész uram!

Lánya, Lea, a falu egyik óvónője az almapaprikától megizzadva kanalazta a vadpörköltet. Szaftos szájszeglete elborzasztott. Annál kínosabb volt, hogy folyton összeakadt a tekintetünk. A vacsora alatt addig áradozott egy jázminbokorról, ami a pékségnél illatozik, míg oda nem ígértem neki egy tövet. Ránézem Editre, de ő Sanyi újabb történeteit hallgatta:

– A múltkor mesélte nekem egy kaldosi vadász, hogy bérvadászatra érkezett hozzájuk szeptemberben két német, és mindenképpen bikát akartak lőni. Na, most az ottani vadásztársaság összebeszélt az őriekkel, mert az őrieknél a Koslatón egy felhagyott hereföldre lejárt a csorda legelni, és bár ugye bögés volt, azok a barmok kivitték a németeket lesre, gondolom jól fizettek. Aztán az éjszakai lesen az egyik német meglőtte a másikat. Itthon vadászbalesetnek könyvelték el, de a németeknél vizsgálatot indítottak féltékenységből elkövetett emberölés vádjával. Ki tudja, milyen életük lehetett ezeknek odakint. Na, most a Gerezdi Palit ki is vitték Münchenbe, hogy tanúskodjon. Persze semmit sem értett az öreg a perből, csak amit a tolmács kérdezett tőle, és ugyanaz a tolmács fordította a vallomását is. Az ügyből aztán semmi sem lett, pedig a Pali terhelően tanúskodott, mert ugye lestről vadásztak, nem volt hajtás, most akkor, hogy lehetne vadászbaleset? A hülye őrieket meg érdekli is a dolog? Milyen ember, aki bérvadászatot vállal bögéskor? Tesznek is ezek a vadállományra, ha meglátom a Gerezdi Palit, abból lesz csak a vadászbaleset.

Felálltam az asztaltól, mondván, hogy mosdóba megyek, de titokban nálam volt a dohányzacskóm. A teremben négy összetolt asztalánál húsz ember ülhetett. A végében valaki kitaratóan ücsörgött vagy aludt, így becsuktam magam mögött a tölgyfaajtót, és kiléptem a verandára. Előtte a vadgesztenyék között sóderrel felszórt kis liget, bokáig süllyedt benne a lábam. Mikor Eszterrel megismerkedtünk, elhatároztuk, hogy együtt végigjárjuk a kéktúra útvoalát. Az első nyáron, hétvégenként kiválasztottunk egy-egy szép szakaszt, hegyes-völgyes részeket, de a teljes kéktúrának a tizedét sem tettük meg, pedig lehet, hogy jót tett volna. Elterveztük, hogy gyűjtünk egy ejtőernyőzésre, egy közös ugrásra. Végül abból a pénzből tudtunk kiutazni az első ausztriai melóra. Nagy ugrás lett belőle. A vadászházba a harmadik túrán jutottunk, ez volt az első esténk együtt. Ekkor még bármi lehetett volna. Egy közös hiba úgy tűnik, sokkal inkább kitar, mint bármi más.

A gesztenyesor után egyik irányból a bükkös kezdődik, a másik irányban pedig a tóhoz vagy a faluba jutni. Megálltam, lábammal beletártam a sóderbe. A vadászház felől furcsa nevetés hallatszott. Andikát a fátyolos hangjáról könnyű felismerni. Az emeleten pislákoló lámpafény. Csak nem tüzet csináltak a lányok! De nem, az erkélyajtó nyitva volt odafent, ott ülhetek. Kitaláltam, hogy felnézek hozzájuk, kívülről is fel lehet menni egy falépcsőn. Csendben másztam, pedig nem akartam őket megijeszteni, de felkiabálni olyan ünneprontó lett volna. Aztán megreccsent lábam alatt egy lépcsőfok, a lányok hirtelen elcsöndesedtek: – Hallottad ezt? – ingerelte Andika Klárikát.

– Igen?

– A Mumus volt – erre már nem jött válasz. Andika az idegenek biztosságával azonosította be a szörnyet. Hirtelen, kis vakkantással emeltem fel a fejem az erkély magasságába.

– Á, ez csak Apa – nyugtázta Andika. Erre a szóra majdnem leestem a lépcsőről. Klárika sápadtan meresztette a szemét, a hátulról eső lámpafény miatt nem láthattak az erkély pereme alá, Andikát viszont mindenesetre nem lehet ilyen olcsó trüffel megijeszteni.

Már a lámpát akartam leoltani, amikor észrevettem Klárika nadrágján azt a tenyérnyi barnás foltot. Edit odalent Katával, a boltossal beszélgetett. Andika szavától megrészegülve léptem oda hozzájuk:

– Ha nincs ellenedre, előremennék, jól esne egy séta. Sanyi pedig kivitte a mosdóba Klárikát – Edit kicsit meglepetten emelte ölébe Andikát:

– Menj csak.

A tölgyfaajtón kilépve hallgattam a sódert, ahogy a lábam alatt herseg. Egyik oldalt belátni az erdőbe, szép tiszta bükkös, ezüstösen fénylettek a fák törzsei. A másik oldalt telenőtte a bodza. Az az oldali bozótos majdnem összefügg a Margócz háza előtti fagyalbokorral, vagy tíz percig kitar a sövény az ember mellett – csak a töltésről leforduló földút töri meg. Eszembe jutott a pergető, a méhészkedés, és hogy a jól megpörgetett vasdob mennyire nehéz lesz. Ahogy zúg forgás közben, a gyorsuló dob saját maga körül nehezül el, kűszködik alatta a felfüggesztés. Pont ilyen volt most a fejem.

A szél leveleket kavart a betonúton, megszépült a nagy csupasz felület. Aztán beugrott Norbert története az őri férfiről, aki meztelenül merült el a vízben, nyaka körül kötél és azon megfontolt méretű nehezék. Meztelen volt. Talán érezni akarta a tavat, abban a lassú pillanatban.

Otthon kinyitottam az ajtót, letapostam lábamról a cipőt, és felmentem a lépcsőn. Leültem a kicsi székre, hallgattam a manzárdot karistoló ágakat, elképzeltam, ahogy menyét mászkál az ereszen, és hogy Andika első estéjén pont így hallgatózhatott.

Mizsur Dániel

Egyszerű fénysáv

Ha visszagondolok, mindig az jut eszembe,
hogy késő ősszel, amikor a télre még semmi sem utalt,
a szemben lévő épület kék fénye éppen úgy esett
esti ablakunk oldalába, mintha kora délután lett volna;
mintha azt akarná valaki, és éppen senki,
– egy átlagos kisbolt neonfénye – hogy ne érezzük:
visszatéríthetetlenül múlik az idő.

Hívatlan játék:

előbb a délutánból csak este lesz, aztán átrendezed
a szobát (az első nyílt törések), majd függőnyt veszel
az ablakba, mintha nem is érdekelne többé –
ilyenkor már hosszabb a csend két mondat,
az évek között.

Berendeztük életünket; én erre vágytam leginkább,
te arra, hogy legyen ehhez valaki más is. El akartam
mondani, hogy mit látok, mikor félrenézel. Azt hittem,
van még idő, hiszen én hajlandó lettem volna a játékra is.

Itt tarthatott volna minket, úgysem tudtuk,
csak sejtettük, melyikünk lehet a hibás.
De egy repedés annyi, mint a vádaskodás,
néma és észrevétlen;
és ha visszagondolok,
tényleg mindig az jut eszembe,
mindebből talán semmi sem volt meg abban
a késő őszi pillanatban,
csak az az egyszerű fénysáv
eltakart ablakunk oldalfalán.

Gulisio Tímea

méltóság

minden nap újra összeraklak darabjaidból
azt kérded így már minek élni
nincs hihető válaszom
nem tudok sírni
de sose szokom meg hajnali látványod
nekem elég reggelire
a tojás ami kifolyik a szádból
örülök míg megismeresz
majd előrehalad a kór
és csak azt nem felejtet el aki
voltál valamikor

the be(a)st

nem ígérem meg hogy jó leszek
a jókat se szeretik

előtted még mertem vallani
de belém fojtottad az őszinteséget
aztán hazudtam
de nem hittél nekem
végül szörnyeteggé váltam
és gyűlölöm a szépséget

minek legyek önmagam
ha másként se kellek

Lukáts János

A szélharang

Amikor megérkeznek, első dolguk, hogy a szélharangot kiakasztják a nagy diófa legalsó ágára. A halkan csilingelő hangszer egész nyáron innen szemléli a kertet és lakóit. A nagy diófa már öreg, árnyéka több mint diója, a mókus mégis ezt a fát szereti, vastag törzse mögül ki-kilesekedik, lombjában hajmeresztő ugrásokat végez.

A háziak a nyár beköszöntével költöznek be a házba, július közepén, amikor befejeződik a tanév, és elcsendesednek az iskolák. A háziak ugyanis tanárok, akik az ország távoli vidékein élnek, de a nyarat itt töltik együtt, testvéri egyetértésben, rokoni zsörtölődésben. Az északi iparvárosból érkezik a fiútestvér, a cívisvárosból a nagyasszony, a fővárosból pedig a kisasszony, – hárman, mint a mesében. Sok napot és évet megélt mesehősök ők hárman. A faluban csak úgy hívják őket: a tanárék, így, többes számban. Csodálják, és kicsit nevetik őket, tisztelik és irigylik a falubeliek, amiért egész évben „csak” tanítanak, és el sem tudják képzelni, mit csinálnak egész nyáron a házban és a hatalmas kertben, miközben „semmi dolguk”.

Együtt érkeznek, egyetlen, közös autójukon, amelyet a mesebeli legkisebb vezet. Először felméri a házban és a ház körül tavaly óta esett mérhetetlen károkat: a lakásba beszabadult egereket, a megtolvajlott faskamrát, a rózsatövet, amely a bejárat előtt kipusztult, a füvet, amely a pingpongasztal helyén elburjázott. Megállapítják mindannyiszor, hogy már megint semmi termés nem lesz az idén se a dió, se az alma-, a birs- vagy a körtefán, mert minden elfagyott. De megállapítják azt is, hogy az utolsó szemig mindent leloptak ez évben is, mint tavaly. István első este kiszállítja a lakásból a ragadós csapdába esett egerek tetemét, Judit nagyasszony leóvatoskodik a hokedliről, amelyre – az egerek váratlan feltámadásától tartva – felmenekült, Viola pedig, mint ama Hamupipőke, a kertbéli levélözön összegereblyezésébe kezd.

A szélharang nézi őket, és annyi év után már természetesnek érzi ezt az ismétlődő változatlanságot. Metszett végű bambuszsípjain elsóhajt néhány taktust a Ming-dinasztia idejéből, ami valójában azt jelenti, így kell lennie a dolgoknak, ez a vidékre menekvő tanárok és a diófára akasztott szélharangok sorsa.

István, amikor nem „gazda”, fizikát tanít az észak-magyarországi diáknépnek, de inkább *fizikául* tanítja őket látni és gondolkozni. Meg a törvények macacsságára, és a törvények tiszteletére. Az órák után focizni megy diáknépével, hogy bizonyítsa nekik, a négy szögletzászló között is érvényesek a fizika törvényei és a megegyezés játékszabályai. Esténként szemlét tart mennyezetig érő könyvtára különös állománya fölött, amelyben a csillagászat és az űrkutatás, a fekete lyukak és a fehér óriások szép egyetértésben állnak, alkimisták és kozmonauták története fonódik egymásba, továbbá mindaz, amit az ősröbbanásról és a napfogyatkozásról tudni lehet és tudni érdemes. Miközben István ma-

gát ekképpen nyugtatja: – Fizika az egész világ! – A szélharang István számára fonetikai instrumentum, amelynek a közepén, a himbálódzó zsinór végén több-tényezős ingamozgást végez a faragott bambuszkorong.

Judit nagyasszony a nyelvek, jelesül az angol nyelv tudora. Aki cívisföldön megszólal a szigetországiak nyelvén, mind az ő lingvisztikai fordulatait és szintagmáit használja, ha valamelyikük hibát ejt valamely konferencián vagy tárgyaláson, Mrs. Judit „összevonja a szemöldökét”. Artikulál, olvas, meghallgat és visszamond rádiót, tévét, videót és hangszalagot, de gyaníthatóan – bár ezt ő tagadja – a zöldségesnél is angolul kéri a zöldborsó kilóját, észak-cornwalli tájszólásban.

Ő a ház nagyasszonya, gazdasszonya, beszerzője és beosztója, az étkezési adagok kiosztója, a fogyasztás szabályozója, – past and perfect. A konyhába ugyan be nem enged élő lelket, de bármikor, bárkinek elmagyarázza, miként értik vagy nem értik meg a múlt századi angol nyelvet az e századi angol ifjak, melyik szó mivé fajult vagy nemesedett száz-kétszáz év során, és ha valaki mégis hajdani angol könyvek olvasására vetemednék, miféle angol-angol szótárakkal szerelje föl magát e kockázatos kalandtúrára.

Viola kisasszony mintha a mérleg egyensúlyozó nyelve volna e két erős személyiség között, bár az egyensúlyozás nem könnyű mesterség, légtornász több hullott már alá a világ nagy cirkuszában, mint bűvész vagy oroszlánszelídítő. Viola két táborozás között végzi itt a kertápoló gazda munkáját, kipihen a versművelő tábor fáradalmait, és felkészül a történelemtábor gyötrelmeire, bár ő maga mindkettőt gyönyörűségnek érzi. Most elhozta magával Krónit is, hadd lásson kerti lakot, tanártestvéreket. Króni az első nap csak ácsorog, kódorog és morfondíroz, de saját fülével fedezi fel a szélharang tompán dünyögő akkordjait.

Erre a két hónapig tartó menedékre gyűjtögetik erejüket a többi tíz hónapban, ide hordják össze az év során megszerzett büszkeségeket és sérelmeket, itt bontogatják széjjel, osztják meg egymással, s bizony nem egyszer örömmel érzi az egyik, amit a másik bánatként akar szétkürtölni. Nagy vallató a távoli vidéki ház, és nagy gondúzó a gyümölcsös.

A kert füve a trópusi őserdőkével vetekszik, tíz hónapon át háborítatlanul burjánzik a csalán, a vadsóska, a disznóparéj meg a többi gyomféleség. A nagyasszony megbeszélte a szomszéd Józsival, hogy nyírja le a fűvet, a nyírás árában is megegyeztek – nagy nehezen. Szomszéd Józsi a fűvet nem nyírta le, a kialkudott árat kevesellte, a kocsmában elpanaszolta, hogy a tanárék éhbérért akarják őt dolgoztatni. Az elmaradt munkát látván (illetve nem látván!), júliusban Judit asszony nemes haragra gerjedt, szomszéd Józsi pedig – a tanárok jövetelét megszimatozva – többnapos vidéki munkát vállalt. Judit haragjában ó-angol átkokat sorakoztatott fel (van nekik!), aztán kapta a kaszát, és maga állt neki a derékig érő gaz letarolásának. Vágta némán, vágta haraggal, vágta és átkozta azt, aki egész éven át nem vágta a gázt. Aki pedig nem vágta, ismét csak a kocsmában panaszkolt, hogy a tanárok elveszik előle a munkát. A kert felső sarkában estére tarra vágott kis tisztás szerénykedett. Judit büszke volt fűoszlató tehetségére, szomszéd Józsi pedig ebben az évben István alkudott meg.

Pedig Istvánnak volna ám más dolga is, mint torzsalkodni a késlekedő kaszással. A béke csöndes napjain, amikor a diákok odahaza fociznak, amikor az üstökösök maguk járják égi útjukat, – István fut. Nyalka ifjúsága éveiben futott ő maratont, meglelt férfikora delelőjén fél-maratont, mostanság pedig „túrkört” fut, ami annyit tesz, hogy a szomszédos Túr község faluvégi házaiig vágat el naponta, s onnan vissza jókora kerülővel, erdőszélen,

barázdában, ösvényháton át. Amikor megérkezik, orra hegyéről csöpög a verejték, arcát pedig beletörli feliratot pólójába: Let's run together!

István persze egymagában szalad „tour le tour”, naponta kis győzelemnek érzi szemerkélő esőben vagy trópusi hőségben lefutott kilométereit. Hazatérve pedig nagy körültekintéssel ül neki körmölni edzésnaplóját, amelyet már negyven éve vezet. (Amikor Króni ezt először hallotta, kiesett kezéből a golyóstoll!) István megvallja: futás közben a világmindenség tengelyének érzi magát, és többszereplős történetek kieszelésére is ilyenkor van ideje.

Nyári éjszakákon, amikor a hold csak éjfél tájban kezdi meg vándorútját, Viola és Króni időnként nagy bátorságot gyűjt magába, és kiköltözik a kertbe. Arcközelségbe ereszkedik ilyenkor a csillagtenger, kibontakozik a végtelen Tejút, a mozdulatlan világrendet egy-egy elkésett, serény repülőgéppel zavarja csak meg hunyorgó lámpáival. Az öreg diófán álomban megszólal, és el is hallgat egy-egy fészeklakó. Sötétnek és némának csak a városi ember mondja az éjszakát, aki a kert sarkában ámulja végig, annak sokat árul el, és sokat üzen az éj. Mintha valamiféle mennyei szélharang szólna hozzájuk.

István – ha nem fut, – a sötét szobában hever és olvas, talán valami sportstatisztikát, Judit a kerti függőágyon, a Büszkeség és balítélet új angol kiadását böngészi. Viola a jövő héten a Napkirály udvarába vezéri táborozó csemetéit, most krinolinokonteszokról, színpompás színjátékról, bölcs Voltaire-ekről és „cukros ételekről” gyűjt szorgalmasan adatokat, hogy ezt a hajdan szép múltat legalább képről mutathassa meg diáknépének. Króni, a fáskamrának dőlve, elmereng a bujdosó Mikes Kelemen sorsán Rodostóban, ujját a könyv lapjai közt felejtve. Aztán eldörmögi esténként: – Azért megnézném azt a Márvány-tengert!

Augusztus közepén István egyik nap azzal tér haza a futásból, hogy a fecskék még alig gyülekeznek a villanydróton. A háziak fülük botját se mozgatják erre a negatív közlésre. Két nap múlva adja hírül István, hogy most sem üldögélnek a dróton, de a levegő már tele csiviteléssel és villámformájú kis fecskesüvölvényekkel. A háziak szorítanak a kis fecskéknek, mert hosszú út áll előttük a villanydróttól az afrikai szavannáig és vissza. Elnéznek a ház fölé, az öreg diófa fölé, és mintha máris hallanák a készülődő fecskenevet. Nem, nem, csak ez a bolond szélharang kondult meg, oda se neki! Amikor István másnap hazaér az újabb túrkórból, már szóhoz se juthat, úgy kiáltják felé egyszerre mindannyian: – Hallod, hallod a fecskéket?

Két nap múlva kezdődik a tábor, fellép a Napkirály, a francia, lejjebb ereszkedik, naponta tart őrszemlét a kert és a diófa fölött. Viola siet, be kell fejezni a levélgyűjtést, pótolni az eltüzelt aprófát. István siet, meg kell szögelni a leszakadt kamraajtót, és megerősíteni a kapu tartóoszlopát. Judit sietve olvas: ezt a lányt még mindig nem adták férjhez, alig két nap, és még nyolcvan oldal, ez már csak Balítélet...

Óriási kupacokban szürkül a fűzfalevél, a szél föl-fölkapja, széthordja a kupacokat, Króni a kupacokat zsákba gyömöszöli. Viola gereblyéz, nyír, fűz, akác adja bőven a levelet, a dió még őrzi egy hónapig, azt majd szeptember végén kell összegyűjteni. Meg persze a termését is, ami lefagyott, meg amit ellopnak az idén is, – azért csak lesz legalább egy szakajtóval. A kert sarkán, ahol az a tisztára kaszált négyyszög büszkélkedik, délutánra dombbá magasodik a sok összehordott levél. Viola most nem enged, ő gyűjt tüzet, ő forgatja a vasvillát, a villanyél magasabb, mint az őt emelgető tanárnő. Akinek a fejében már a Napkirály lakik...

A tűz nehezen kap bele a szétrebbenő levélzónbe, inkább füstöt ereget, mint lángot. Viola óvatosan emeli a villával a pernyét, Króni a tűz elé térdel, és a parázs közepébe fúj, hármat. A tűz fellobban, a levelek halkán zizegni kezdenek. Közben sötét lesz teljesen, a tűz ráveti árnyékukat a kamra falára. A szikra, a pernye ég felé száll, aztán visszahull. Valahogy szomorú tűz ez, csak elemészt, amit a feje fölé kap, szépséget alig ad. Azért Viola és Króni el nem mozdul mellőle. A levél elfogy, a tűz elhamvad, a kert sötétbe borul. Rossz nap, rakodás, mindennek meg kell lennie, de semmi sincs meg. Aztán meglesz minden, és – jaj! – már semmi munka, már minden a helyén, a kertben tovább nő a fű, éjszaka harmat este be a levelek megfeketült halmát. István még körülkeríti a kút házát madzaggal, nehogy valami ostoba macska belezuhanjon, Króni a csomagokat hordja a kocsihoz, Viola szép komótosan kikormányozza hármuk autóját az útra. Judit visszaszalad, leakasztja a szélharangot az öreg diófa alsó ágáról, és beviszi a házba.

Barna Péter, lapunk új irodalmi szerkesztője bemutatkozik

Lapis József leköszönt az irodalmi szerkesztői tisztségről és a továbbiakban a Tanácsadó Testület tagjaként segíti folyóiratunkat. Az új szerkesztő **Barna Péter** újságíró, kritikus, blogger 1988-ban született Sátoraljaújhelyben. Sárospatakon nőtt fel, az Árpád Vezér Gimnáziumban érettségizett, majd a Debreceni Egyetem magyar nyelv és irodalom szakán végzett. Kommunikációs területen és újságíróként dolgozik Budapesten. Újságírói pályafutását 2008-ban kezdte. Az Alföld Stúdió és a Fiatal Európa Szerkesztőség korábbi tagja, a KULTer.hu alapítója és 2012 végéig főszerkesztő-helyettese, a Szkholion művészeti és szakfolyóirat szerkesztője volt.

Vass Norbert

Prímszám

Céltudatos gépek húznak talmi átlókat
fölénk, felfedik előttünk az ég érhálózatát.
A hidpillérek közti árkádok alatt
levelek lepte, rozsdás hajótestek
úsznak át, árnyukat üldözik
a rakparton rohanó vaskarosszériák.

Pesten ősz van. Elpattant csellóhúrok
csorognak délnek a Dunán. Hűvös szelek
fújnak ócska ablakkeretekeken át, s a folyó
vacogó, fényes melankóliamembrán,
színe lágy tükör, fészülködhetnek benne
reggel a kopaszodó, partmenti fák.

És ahogy Budára tartunk, lassan, az álmos
izzók fényétől mézsárga Margit hídon át,
és néma villamossínek hallgatják a rajtuk
átgördülő káosz dallamát, arra gondolok,
hogy ez az évszak, mint idősödő prímszám,
olyan. Tartózkodó, tüskés, áttetsző és rideg.
És meg sem osztható, egyedül csak veled.

Csobánka Zsuzsa Emese

Ariadné

Órák óta a gyaloglás,
a Nyugati óráján megállt az idő.
Próbáltam a szemekkel nézni,
de ezt én is szépek látom,
nézőponttól függetlenül.

Szemben a hízó Hold,
mögöttem a rakpart összes éjjeli sirálya.
Az üvegmozaik egy-egy darabja
tört fényed rozsdás glóriája.

Lábaid nyomából minek iszik a róka,
ha messze vagy.
Görgő fonálfjére kötve a csuklóm,
hosszában karistolja össze az alkaromat.

Hát hagyd a szálakat, kérlek,
és áztasd ki a bőrdőből az illatomat.
Add vissza, hogy visszaadhassam a tiédet -
a forró fény a házakból ömlik az utcafrontra.

Ne bolyongjon benned az álmos körút hiába,
e gombolyagban rovott
belső köröd tükörben
mozdulatlan vonat kálváriája.

Ha végre mindezt elfogadom,
és nem várok semmit,
se választ, se szőttest, se haladó időt,
majd akkor elmondhatod magadról,
hogyan megtanítottál szeretni egy nőt.

Többet itt az égre nézve,
sóvárgó keréktől nem lehet kívánni.
Labirintus felett hűvös ég a hátad.
Nézi, nézi az Isten, tanácstalan,
melyik ablakot kellene kitárni.

Praznovszky Mihály

Egy élet a közművelődés és a művészet szolgálatában

Az emlékkönyv szabálytalan műfajú alkotás. Rendszerint kiadják azok tiszteletére is, akik életük valamely nagy évszámához értek el, s életművük kívánatossá teszi a kortársak, barátok illetően tisztelgését. Általában ki-ki hozza a saját tanulmányát, amely némileg illeszkedik az ünnepelt kutatási területéhez. Van az a megemlékezés, amikor az illető tanulmányai szerepelnek a kötetben s ahhoz csatolva egy pár baráti sor, személyesre hangolva. S van az elhunytá váló emlékező kötet, amelyben minden így együtt van.

Vajon melyik sorba illesszük a Kerekes Lászlónak szánt könyvünket? Igaz, hogy „papíron” az elhunytak közé kell sorolnunk, de valóban az élők között tartjuk számon. Nemcsak azért, mert a könyvben megannyi barát, pályatárs, szakmabeli kolléga mondja el róla személyes kapcsolatuk értékein túl mindazt, amit köszönhet barátságuknak, hanem azért is, mert amit létrehozott, olyan része a magyar művelődésnek, amely egyszerűen élővé teszi személyiségét.

Művelődést irtunk, mert amúgy nehezen határolható körül mindaz, ami Kerekes László nevéhez fűződik. Eleve több tájegység mondhatja magáénak. Nemcsak a születés jogán (ebben tán Nógrádnak van némi előnye), hanem a végzett szakmai pályafutása miatt is. Itt Budapest járna az élen, de Zánka is joggal sorakozik fel ezek közé, és ott van maga Dabas is. Nem túl nagy a kör, de nagy az életmű, amely

mögül kicsúszott a kor. A jelenlegi Magyarország nem illeszthető Kerekes László életműve köré. Mert mindaz, amire ő szavakkal és szavak nélkül felesküdt, már nincs többé. Hogy ez mekkora veszteség, ez a *nincs*, azt majd a következő nemzedék fogja a saját bőrén érezni.

Pedig a dolog nagyon egyszerű. Kerekes Lászlónak hite volt. Egy egyszerűen megfogalmazható hit: a művelődés és a műveltség erejébe, szükségességébe, tisztességébe, jelent s jövőt formáló képességébe vetett hit. Hogy amit csinál, szervez, rendez, alkot, megvalósít, arra szükség van. Szüksége van egy okosodó, építkező nemzetnek, az önmaga értékeit megfogalmazó magyar valóságnak. Buta emberekkel nem lehet jövőt építeni, mondta, s mondták vele együtt a pályatársak. S akkor tán a nemzet nagy része is ezen a véleményen volt. Most már csak a kisebbség mondja ezt, de az is félve, mert magára maradt e korszerűtlen véleményével. Nemrégén voltam egy magyar íróra való emlékezésen, aki már éltében palóc írónak nevezte magát. Solymár Józsefnek hívják, s ott éreztem azt, hogy hiába szövegek szép szavakkal róla, ha az utókor nem akarja olvasni. Főleg ha nem adják ki újra és újra a könyveit. Mikszáthnak is hasonló volt a véleménye a halhatatlanságról, amely az írónál elsősorban az őt olvasók létezésében fogható meg.

Valahogy így vagyunk, így kell lennünk Kerekes Lászlóval is. S ebbe most nem keve-

rek ideológiát, társadalmilag megfogalmazott elkötelezettséget (ami nála amúgy is csak a munkára, a hivatásra vonatkozott). Mert ugyan nem zárhatta ki magát a kor ideologikus jelszavaitól és előírásaitól, de hát ki tehetette azt meg? De a megrendezett kiállítások léte, plakátjai látványa, a konferenciák rendje, a filmklubok működése, a színházi évadok valósága mind azt az értékszemléletű munkát igazolják, amelyet nem lehetett központi bizottsági határozattal előírni. Vagy tudta ezt az ember kikerülni, vagy nem. Ha tudta, jól csinálta. De ugyan így volt azzal is, amikor mindezt meg kellett az elmélet szintjén fogalmazni a hivatal packázásai ellenében. Azt is csak úgy tudhatta, hogy évtizedes kipróbált gyakorlat volt mögötte. Sok-sok eredménnyel s persze kudarcral is. Mert azért akkor is meg kellett küzdeni minden nézőért, olvasóért, múzeumlátogatóért, el kellett fogadtatni, hogy mi a jó film s mi nem, hogy a színház nemcsak bohózatokból áll, s az Aranykönyvtár köteteit, amelyekben a magyar irodalom klasszikusai sorakoztak, csak el kellett adni.

Így most aztán kérdezhetjük: hol vannak ezek az emberek, közösségek, akikre Kerekes László feltette az életét? Hol vannak a fiatalok, akiknek az iskolában kapott, s tovább építendő alapismeretekkel kellene ezekhez az értékekhez viszonyulniuk? Hol vannak az olvasók, hová lettek a tudásbiztonságával és felépített rendszerével, hová lettek a mozik a magyar településekről, hová lett az értékes európai film a műsorokból, miért nincs színház, s ha van, miért játszik többségében csak bővít? Mert arra van közönség? S hol van a közönség, az olvasók? A Passuth Lászlót 200 ezres példányban megvásárló magyar olvasó? Ha most egy kortárs magyar próza 4000 példányban fogy el, az már totális siker, mondja a szerző. Mert, hogy ezek szerint *nem* fogy el ennyi példányban, s

ezt nemcsak a pályakezdő, a megjelenés mindenkori gondjaival küzdő, mindig új irodalom alkotói tartják így. Madáchnak lenne igaz, a tudósnak a falanszterből, aki szerint az értékek helyett egyetlen életelv lehet e népbe egységet: a közös cél, amely ma lelkesít a „*megélhetés*”.

Nos, ebben a világban, azaz a másikban kell keresnünk Kerekes László értékelvű létezésének dokumentumait. Meg ebben a könyvben, amelynek a képanyagát is szíves figyelmébe ajánlom mindenkinek. (A bibliográfiával, katalógusokkal és a dokumentációval együtt.) Mert ebből látszik, személyében ki hiányzik ma a magyar kultúrából. Kik vagyunk mi, és egyre kevesebben. S ne vádoljon senki (ámbár nyugodtan megteheti) nosztalgiával, vagy a régi idők visszasírásával. Mert Kerekes László pályakezdő korában sem nézett vissza a múltba soha, onnan hozni értékeket. Pedig megtehetette volna, akár családi alapon is, hiszen ilyen értékelvű famíliához tartozott. Pontosán tudta, hogy mindig újat kell teremteni. Fel kell használni mindazt, amit lehet, s el kell utasítani mindazt, ami értéktelen. Ne a politika mondja meg, ki a jó író, hanem maga a mű döntsön. Meg kell tanulni az újat, érteni kell a modern, meg kell küzdeni az új művészet befogadásáért. De még egy új prózanyelvű vagy versvilágú jó mű elolvasása is energiákat követel. Egy szép, izgalmas plakát jelrendszerének a megértését is tanulás előzi meg. Egy modern film formanyelvének a felfogása sem kis feladat.

Kerekes László e feladat vállalására esküdött fel annak idején. Hogy mindig a nehezét kell választani. Abban is, amit ő, mint művész alkot, s abban is, amit nekünk szervez, s abban is, amit a művelődés korszerű feladatainak megfogalmazott. Pedig ebben az utóbbi esetben tudta, hogy gyorsan avuló elméletek rendszerében kell tisztán látni, s tán-egy-két lépéssel a

lehetséges változások előtt járni. Azért arra ő sem számíthatott, hogy most már se fürdővíz, se gyermek. Pedig bizonyára lennének erre a helyzetre is ötletei. Mert ami nagy erénye volt mindig: megtalálta az utat az ötlettől a megvalósításig. Kezdetben úgy, hogy mindezt ő maga járta végig, később úgy, hogy járható utat alakított ki a szakma művelői számára. S nem fogta másra a súlyos mulasztásokat, miként most sem tenné, hogy a modernizáció a felelős mindenért. Felelős az ember, most éppen mi magunk.

Mindez elolvasható ebben a könyvben, amely könyv műfaji meghatározása elől elveszem az *emlékkönyv* jelzőt. Ez *Kerekes László könyve*. Olyan személyiségé, akiről úgy vallanak a pályatársak, barátok, hogy az messze túlnyúlik az ilyenkor kötelező tisztelettel teli hangon. Az egyéniség jelenik meg a sorok olvastán, maga az ember, az „*egyedüli példány*”, akit a sors kegyelméből mi jól ismerhettünk, aki a barátunk, munkatársunk volt, s akit Kerekes László néven őriz meg a magyar kulturális szakma és közélet emlékezete.

(*Kerekes László könyve*. Szerkesztette: Tapodi Katalin. Galéria Alapítvány, Dabas, 2015. ISBN 978-963-12-2214-2. A fent közölt cikket a kötetből vettük át (11–15. o.), amely megrendelhető: Tapodi Katalin – tapodi55@gmail.com)

Ereklyetartó, 18. század

Kovács Ilona

A zenetudós Sárosi Bálint köszöntése

Kevés népzenekutató örvend – a közönység és a szűkebb szakma körében is – oly ismertségnek és elismertségnek, mint az idén 90 éves Sárosi Bálint. Előbbi két-ségtelenül az 1960-as évektől mintegy húsz éven át tartó, hetente közvetített rádiós sorozatának, a *Zenei anyanyelvünk* című műsornak, később pedig már televíziós szerepléseinek köszönhetette. Utóbbi – számos kitüntetéssel – a „népművészet és közművelődés” kategóriában 2014-ben elnyert Prima Primissima Díj is igazolja. Elsősorban a hangszeres népzene kutatójaként ismerjük, de a népzene kutatáshoz szervesen kapcsolódó periférikus területek vizsgálatát, például a cigányzene-cigány népzene, a verbunkos és a magyar nóta tudományos igényű elemzéseit is nevéhez kapcsolhatjuk. Az ezeken a területen publikált tudományos munkái nemcsak itthon meghatározóak, hanem a nemzetközi népzene kutatásban is elismerik eredményeit.

A Nap Kiadó Sárosi Bálintot kerek-évfordulás születésnapja alkalmából válogatott írásainak megjelentetésével köszöntötte. E kötet kiváló eszközül szolgál arra, hogy az adott keretek között az életműről a lehető legátfogóbb képet nyújtsa az olvasónak. Az 1962 és 2014 között készült dolgozatok válogatása láthatóan azzal a szándékkal született, hogy a személyes életút megismertetése mellett a tudományos életmű minél széles skálájába adjon betekintést. Sárosi Bálint életútja Erdélyből indult: a

székelyföldi Csíkrákoson, szegényparaszti családba született. Ahogy a kötet több írásában utal rá, részben e ténynek is köszönhető, hogy nem szokványos pályaut az övé, sok tekintetben jóval göröngyösebb volt, mint pályatársaié. Már gyermekkorában megismerte és megtanulta becsülni a kétkezi munkát. Írásaiban többször is említi, hogy édesapja keményen befogta az iskolai szünetekben. Gyermekkori „tudományát” azóta sem felejtette el: még most is meg tudna rakni egy szénásszekeret, a kaszálást pedig olykor még manapság is gyakorolja Pilisszentkereszten lévő telkén. Mivel kiváló tanuló volt, a negyedik elemi elvégzése után a falu papjának sikerült rábeszélni az anyagi javakban szűkölködő családot, hogy taníttassák tovább a fiúkat. Így került a csíkszeredai Római Katolikus Főgimnáziumba, majd innét „keveredett jámbor ifjúként” (Az ismertett könyv Rajeczky Benjáminról szóló írásában – *Így láttam...* (230–231. o.) – nevezi így a szerző ifjúkori önmagát.) Budapestre: 1944 nyarán jelentkezett az Eötvös Collégiumba. Bár maga sem hitt benne, az általa tréfásan „fejkopogtatásnak” nevezett felvételi vizsga próbatételét mégis sikerrel vette. Bölcsészként végzett 1949-ben magyar-román szakon. 1948-ban – az egyetemmel párhuzamosan – a Zeneakadémián is megkezdte tanulmányait, hiszen már gyermekkorától vonzotta a zene. Csíkrákoson kisgyerekként a helyi rezsebandában klarinétozhatott, a csíkszere-

dai gimnázium kápolnájában pedig néha megengedték neki, hogy a harmóniumon játsszon. Rendszeres zenei képzésben azonban nem volt része. Csak Eötvös-kollégiumi éve alatt sikerült zenei hiányosságait annyira pótolnia, hogy a Zeneakadémiára, a zeneszerzés szak előkészítő tanfolyamára felvételt nyerjen. Tanulmányait Veress Sándornál kezdte. Ám ahogy azt egyik írásából megtudjuk – lásd a könyv *Veress Sándor és népzene gyűjtése a moldvai csángóknál* (231–234. o.) című írását –, csupán néhány órát vehetett az általa nagyra becsült zeneszerzőtől, mivel tanára külföldre távozott. A zene gyakorlati része mellett az elmélet iránt is élénken érdeklődött. Így, utólag, egyáltalán nem meglepő tehát, hogy amikor a Zeneművészeti Főiskola 1951-ben először hirdette meg a zenetudományi szak első évfolyamát Szabolcsi Bence és Kodály Zoltán vezetésével, Sárosi Bálint ide is jelentkezett – sikerrel. Ezzel egy időben felvették zeneszerzés szakra is, ahol Szervánszky Endre tanítványa lett. A zenetudományi szakon belül Sárosi az etnomuzikológiát választotta, így Kodály növendéke lett. Sárosi Bálint mellett a magyar zenetudományi képzés 1956-ban végzett első évfolyamában Olsvai Imre és Vikár László kapott még népzene kutatói diplomát. Hármójuk kivételes tehetségét bizonyítja, hogy a magyar népzene kutatásban elért eredményeik nemcsak Magyarországon, hanem az etnomuzikológia külföldi tudósai körében is elismerés váltottak ki. A zeneszerzés szakon két évvel később, 1958-ban kapta meg oklevelét. Diplomadarabjával, tanulmányainak befejezésekként egy Ady-versekre írott kantátát komponált. Az azóta eltelt több mint fél évszázad során népzene kutatói munkássága teljessé vált ki. Ha kutatási területeit, sokrétű érdeklődését meg akarjuk ismerni, akkor a legkézenfekvőbb, ha tanulmányait, cikkeit,

előadásait olvassuk-hallgatjuk újra, mert ezek sokasága mutatja meg igaz mélységében a tudóst és az embert egyaránt.

A Nap Kiadó könyve a terjedelem szabta kereteken belül alapos áttekintést ad a pályautról. A kötet tíz fejezetre tagolódik, amelyek az életmű egy-egy fontos szeletét mutatják meg, annak egyes periódusait hozzák közelebb az olvasóhoz. Az írások változatos formában mutatják meg szerzőjüket. A kötetben számos tudományos és ismeretterjesztő cikket, munkahelyi beszámolót, rádióelőadást, konferencia-leírást, kritikát, születésnap köszöntőt és nekrológot olvashatunk. A tematika is rendkívül szerteágazó. Magyar népzenevel indul a kötet. Az első fejezetben többek közt szó esik a magyar hangszeres népzene jellegzetességeiről, jeles művelőiről és kutatóiról, a magyar nóta és a néphagyomány kapcsolatáról, a szívéhez mindig is közelálló sirató, valamint a népdalgyűjtés mai helyzetéről. A második fejezet a cigányzenét veszi górcső alá, a következő kettő pedig a különböző népzenevel kapcsolatos könyvek, kiállítások, találkozók leírása.

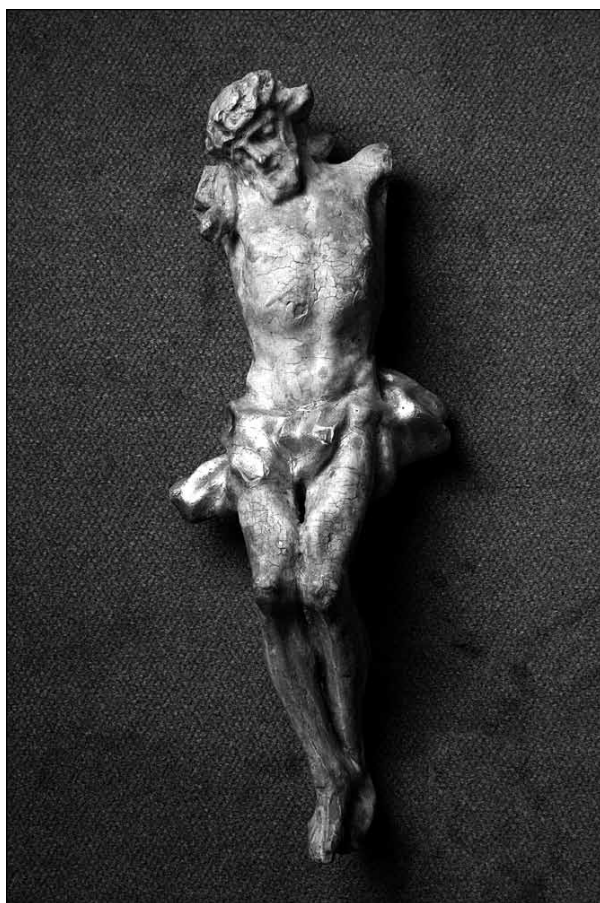
A szív-szerelem kutatási témák érintése mellett nem kerülhetők meg Sárosi Bálint számára a két nagy népzene kutató-elődről, Kodályról és Bartókról szóló megemlékezések publikálása sem, ezeket a kötet ötödik fejezete tartalmazza. A Kodály Zoltánról szóló írásokat különösen vonzóvá teszik a Kodály-tanítvány első kézből származó olyan információi, amelyeket csak az egykori kortárs tud megosztani olvasóival. Az ezt követő rész, a hatodik fejezet javarészt szintén a kortársi emlékezések adják. Az egykori kollégákra való visszatekintésekre az alkalmat születésnap köszöntő, gyakrabban azonban a végső búcsú adja. A hetedik fejezetben színes beszámolók hozzák közelebb a konferenciák-gyűjtőutak világát, megosztva ezek jó és rossz tapasztalatait – Moszkvából,

a svájci Brunnenből, Ghánából, a nigeri Niameyből, Bagdadból és Etiópiából. A nyolcadik és kilencedik fejezet a régi magyar zenéről – a verbunkosról, a Rákóczi-kor zenéjéről – villant fel érdekes tudnivalókat, valamint a kutatók számára is érdekes adalékokkal szolgál Bartók és Haydn népzene-ihlette dallamtémáinak kérdései-

ben. A könyv utolsó fejezetének négy írása közül a negyedik – *Barátsággra készültem* – az egész kötet talán legszemélyesebb írása, egy „emlékiratféle”, amelyben a szerző rokonszenves őszinteséggel ír céljairól, küzdelmeiről és reményeiről. Ha először az *embert* akarjuk megismerni, érdemes ezzel kezdeni a könyv olvasását.

(Sárosi Bálint: *Népzenei tájakon. Válogatott írások 1962–2014.* Nap Kiadó, Budapest, 2015. ISBN 978-963-332-054-9)

Korpusz, 18. század

Graffits Tamás

Történetírás és mikrotörténelem

Szijártó M. István az Eötvös Loránd Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszékén régóta foglalkozik történetelmélettel, azon belül egyik kiemelt kutatási területe a mikrotörténelem. Számos publikációt közölt már e témában. A most megjelent műve egy társszerzővel közösen jegyzett, 2013-as könyvük (*Szijártó M. István – Sigurður Gylfi Magnússon: What is microhistory? Theory and Practice. Routledge, London – New York, 2013*) „kibővített változata”, így ezt a művet a szerző mikrotörténelemre vonatkozó eddigi kutatásainak önálló összegzéséként is tekinthetjük, a korábbi társszerkesztésű munkája mellett (*Papp Gábor – Szijártó M. István (szerk.): Mikrotörténelem másodfokon. L'Harmattan, 2010*).

A kötet felépítése világos: az első fejezet a mikrotörténelem mint történeti megközelítés sajátosságait és körvonalait próbálja definiálni, majd a második nagyobb tematikus egység földrajzi alapon mutatja be a fogalom olasz, francia, német és angolszász irányzatait, végül az utolsó fejezetben a szerző saját megállapításait is bevonva problémaközpontú résszel zárja a könyvet. A szerző az elméleti reflexiók többségét változatos történeti gyakorlatok példáján át próbálja megvilágítani, így elősegítve a könnyebb megértést a laikusok számára. Másrészt a mikrotörténeti munkák gazdag tárházával ismerteti meg az olvasót, amely lehetőséget teremthet a további művek alaposabb megismerésére is.

Mi lehet a létjogosultsága egy ilyen öszszefoglaló jellegű, mikrotörténelemmel foglalkozó könyv megjelenésének a 21. század elején, amikor maga a fogalom az 1990-es években volt igazán „divatos”? A szerző ezt nem válaszolja meg, pusztán amellet érvel, hogy „a 21. században a mikrotörténelmet egyszerűen jobb történetírásnak tekinthetjük a többinél” (34. o.) A könyv egyik célja az, hogy meggyőzze erről az olvasókat. A napjainkban virágzó „global history”, amely az 1980-as évektől vált egyre divatosabb irányzattá a történetírásán belül, felveti azt a kérdést, hogy hogyan hozható kapcsolatba ez a mikrotörténelemmel, egyáltalán milyen viszony lehetséges a két eltérő megközelítés között? Szijártó szerint „aligha van divatos makroperspektíva, amely egyenesen ne igényelné a mikroszkopikus szemléletmód alkalmazását is.” (233. o.). A szerző hangsúlyozza, hogy a mikrotörténelem nem külön történeti irányzat, hanem olyan történeti megközelítés, „amely a társadalomtörténet magyarázatait és a kultúrtörténet jelentéseit egyaránt képes megragadni egy korlátozott vizsgálat keretében” (31. o.). E definíciót nem feltétlenül osztotta minden történész, hiszen az olasz *microstoria* kapcsán az 1980-as években a társadalomtörténeti irányultságú (Giovanni Levi) és a kultúrtörténeti irányultságú (Carlo Ginzburg) mikrotörténészek néha igencsak ellentétes nézeteket vallottak a fogalom mibenlétéről. A szerző azonban egyetért Simona

Cerutti véleményével, aki szerint „nincs két olasz mikrotörténelmi iskola, eltérést csak abban tapasztalhatunk, hogy az egyes szerzők mekkora szerepet tulajdonítanak a kulturális modellek kontextualizálásában a társadalmi kapcsolatoknak. Mára (írja 2004-ben) már konvergál a társadalmi és a kulturális orientációjú elemzés, és a *microstoria* társadalomtörténelmi irányzatához tartozók is szükségét érzik a kulturális kontextualizációnak” (47. o.).

Szijártó szerint három fontos kritérium jellemzi a mikrotörténelmet: „egy viszonylag jól körülhatárolható kisebb egység – legtöbbször egyetlen esemény, illetve 'egy falu közössége, néhány család vagy akár egy egyén' – intenzív történelmi vizsgálata”, amely valamely „nagy történelmi kérdésre keresi a választ” és a „múltbeli embereket nem a mélyben működő nagy történelmi erők bábjaiként ábrázolja, hanem tudatos cselekvőknek tekinti őket” (16–17. o.). A szerző szerint ezek a kategóriák nem függetlenek egymástól, de magának a mikrotörténelemnek a „nagy történelmi kérdések” adnak létjogosultságot (18. o.). Ezek pedig, mint tudjuk, a jelenben zajló eseményekkel vagy a jelennel összefüggésben együtt változ(hat)nak, tehát korántsem egyértelmű, hogy mi lehet éppen nagy történelmi kérdés, így ez a kritérium eléggé tág teret engedhet egyes műveknek a mikrotörténelem címszava alá való besorolásához. Ugyanakkor bármilyen nagyobb horderejű kérdéshez hozzá lehet szólni mikrotörténelmi perspektívából, mert éppen ez az aspektus különbözteti meg az irányzatot attól, amelyet több évszázada művel egyébként a történetírás, legyen az egy ember életrajza, egy kis település története vagy egy apró esemény elbeszélése, amelyek azonban nem kapcsolódnak szorosán „nagy történelmi kérdésekhez”.

A mikrotörténelem valóban olyan történelmi megközelítés, amely a múltat nem más

módszerekkel próbálja megismerni, hanem inkább magára a múltra tekint másképpen, mint a hagyományosnak tekinthető makroszemléletű, strukturalista történetírás. A múltbeli valóságot nem az államok és a nemzetek alakították, mint ahogyan a politikatörténelmi alapállású historikusok hangsúlyozzák, hanem a cselekvő egyének sokasága, így a történésznek is ezen a szinten kell vizsgálódnia, „bemutatni egyfelől a történelmi cselekvő tapasztalatait, hogyan látta ő a saját világát, és milyen jelentést tulajdonított a vele történt dolgoknak. Másfelől retrospektív analízissel utalhat a mikrotörténész egyes mélyben meghúzódó történelmi struktúrákra, hivatkozhat hosszú életű mentalitásra, globális folyamatokra – sok mindenre, ami hiányzott a kortársak saját értelmezési horizontjáról” (31. o.). Ezzel pedig elérkeztünk a mikrotörténelem legproblematisabb pontjára, a mikro- és makroszint közötti kapcsolatra, illetve a reprezentativitás problémaköréhez. Itt arról van szó, hogy egy mikroszinten elemzett egyén vagy egy kis közösség intenzív történelmi vizsgálata mennyiben reprezentálja kora társadalmi viszonyait, milyen következtetéseket vonhatunk le a makroszintű nagyobb strukturális egységek vonatkozásában. Milyen magyarázóerővel bírnak „egy viszonylag jól körülhatárolható kisebb egység” szintjén vizsgálódó történész következtetései a nagyobb társadalmi folyamatok, struktúrák magyarázatában?

A szerző bemutatja az eddig erre a problémára adandó történelmi válaszokat, majd a könyv végén maga is megpróbálkozik újfajta magyarázattal. Hogyan lehet mikroszinten olyan esetet vizsgálni, amely makroszinten is magyarázóerővel bírhat? Az erre adandó történelmi válaszok: Edoardo Grendi „kivételesen normális” fogalma és Giovanni Levi „léptékváltás” modellje (53–54. o.), amelyek eddig nem győztek meg minden historikust. A szerző magyarázata pedig a fraktál

fogalma. (Nem véletlen tehát a könyv borítóján szereplő, Borsa Béla által tervezett fraktál-kép.) „A fraktálok bonyolult geometriai szerkezetű rendszerek, melyek különböző nagyításban mind finomabb és finomabb, de az eredetihez hasonló struktúrát mutatnak. Lényegük tehát az önhasonlóság. Az önhasonlóság a mérettartományok szimmetriája. Ismétlődést takar, mintázatot a mintázatban” (187. o.). A szerző szerint van hasonlóság a fraktálok mintázata és a történeti megismerés között. Amennyiben a „múltat káoszsnak tartjuk, amelyben csak a történész tesz rendet, a múlt kerek képe vagyis a Történelem csupán diszkurzív entitás, önmaga is csak reprezentáció. Ennélfogva a mikrotörténelem és a Történelem feltételezett önhasonlóságának két reprezentáció közt kellene fennállnia (...) A történész lelki szemét az intuíciója által kirajzolt makroszintű képre függesztve ráismer az esetben az egészre, majd megalkotja mikrotörténelmi munkáját. Ezért állítható, hogy ezek a reprezentációk nemcsak egymeműek, de voltaképpen *ugyanarra vonatkoznak* (...) A történész a kis tárgyban, esetben, a mikrotörténelem alapanyagában meglátja annak a lehetőségét, hogy elmondja azt, amit az egészről régtől fogva szeretne elmondani” (188–189. o.).

Számomra azonban nem tűnik túl meggyőzőnek a hasonlat a fraktál és a múlt megismerése között. Egyrészt a fraktál mintázata objektívan adott, tehát azt vizsgálva mindenki ugyanazt az egységes mintázatot fogja meglátni, míg a történelem vizsgálata szubjektív, jelesül a történész fejében kialakulhat akár egy egységes kép a történelemről és azt ábrázolhatja mikroszinten, amelyet reprezentatívnak tekint az egészre nézve; ugyanakkor semmi sem garantálja azt, hogy más, akár az olvasó, ugyanúgy reprezentatívnak fogja azt találni. Magyarán a

fraktál vagy önhasonlóság nem a mikro- és makroszint között lelhető fel objektív adottságként, hanem a mikrotörténész elméletében vagy gyakorlatában. Így az önhasonlóság a mikro- és makroszint között csupán a történész elméjében létezik, amely koránt sem jelenti azt, hogy más historikus, aki ugyanazt a témát kutatja, felleli ezt a kapcsolatot a két szint között. Az objektívnek tűnő mintázat csupán szubjektív látszat.

Mi jelentheti ugyanakkor a mikrotörténészi művek legitimációját? A szerző négy pontban összegzi, hogy a mikrotörténelmi megközelítés miért lehet előnyös a befogadó szemszögéből nézve: „érdekessége, valódisága, élményszerűsége és a vizsgált egyedi eset szerteágazó volta” miatt (239. o.). Fontosnak tartom a megélt élmény jelentőségét. Ezt a szerző is több helyen hangsúlyozza (29, 204–205 o.), mint e megközelítés egyik specifikumát. Az ilyen történelmi munkák nagyban hozzájárulhatnak ahhoz, hogy az olvasók számára is átélhetővé váljanak a múltbeli tapasztalatok.

Az empátia szerepe, a múlt átélésének közvetlensége akkor lehet igazán fontos, ha olyan történelmi tapasztalatot akarunk megjeleníteni, ábrázolni, amelyet a jelen kulturális kontextusában is fontosnak tartunk. Ezek általában a múltban tragikus következményekkel jártak, így szeretnénk elkerülni, hogy bármikor újra megtörténhessenek. Tehát e múlt ismeretére és annak pontos jelentésére van szükség, hogy átadhatóvá váljon. Ehhez konszenzusra van szükség a múlt bizonyos eseményeinek jelentéről.

A könyv hiánypótló mű, amely nemcsak a hazai történész szakma, de minden érdeklődő számára szinte kézikönyvként szolgál a mikrotörténelem mibenlétének tisztázásához.

(Szijártó M. István: *A történész mikroszkópja. A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata. Mikrotörténelem 7. L'Harmattan, Budapest, 2014. ISBN 978-963-236-846-7*)

Számunk szerzői

Bolvári-Takács Gábor PhD 1967-ben született Sárospatakon. Kulturális menedzser, történész, jogász, a Honvéd Együttes Művészeti Nkft. ügyvezető igazgatója, a Magyar Táncművészeti Főiskola egyetemi tanára, lapunk alapító főszerkesztője.

Csobánka Zsuzsa Emese 1983-ban született Miskolcon. Író, költő.

Demény Péter 1972-ben született Kolozsváron. Költő, a *Látó* folyóirat szerkesztője.

Éles Csaba CSc 1951-ben született Debrecenben. Művészettörténész, kritikus, esztéta, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának habilitált ny. egyetemi docense.

Graffits Tamás 1985-ben született Tatán. Történész, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának PhD-hallgatója.

Gulísió Tímea 1989-ben született Marcaliban. Költő, író, festő, szerkesztő.

Jákfalvi Magdolna PhD 1965-ben született Budapesten. Színháztörténész, a Színház- és Filmművészeti Egyetem egyetemi tanára.

Kovács Ilona PhD 1966-ban született Budapesten. Zenetörténész, a Magyar Táncművészeti Főiskola egyetemi docense.

Lukács János 1943-ban született Budapesten. Író, szerkesztő.

Máriás József 1940-ben született Felsőbányán (Románia). Újságíró, a romániai *Szatmári Hírlap* volt főszerkesztője.

Máté László 1942-ben született Szilicén. Tanár, tanfelügyelő, kulturális szakelőadó, diplomata, a Csemadok volt központi titkára.

Mesterházi Gábor PhD 1968-ban született Budapesten. Zenekritikus.

Mizsur Dániel 1991-ben született Budapesten. Költő.

Praznovszky Mihály CSc 1946-ban született Salgótarjánban. Irodalomtörténész, muzeológus, könyvtáros, volt megyei könyvtári, illetve múzeumi főigazgató.

Szabó Irén PhD 1960-ban született Hajdúhadházon. Néprajzkutató, a sárospataki Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény igazgatója, az Eszterházy Károly Főiskola Comenius Kar (Sárospatak) adjunktusa.

Urbán Ákos 1988-ban született Gyulán. Tanár, prózaíró, a LÉK irodalmi kör tagja.

Vass Norbert 1985-ben született Kaposváron. Szerkesztő.

Antifonálé, 1759.